

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з
політичних і соціологічних наук
(Постанова Президії ВАК України
№1 – 05/10 від 10. 12. 2003)

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619 від 15.11.01
Засновники: **Український центр політичного менеджменту**
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса Національної академії наук України
Видавець: **Український центр політичного менеджменту**
Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**
Головний редактор – **Юрій Шайгородський**
Адреса: вул. Волоська, 3, Київ, 04070 Тел. 238-65-49
E-mail: 010@politik.org.ua
Електронна версія журналу розміщується на сайті
Українського центру політичного менеджменту:
www.politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№ 6(27)
2007

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, ректор Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, кандидат історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент – ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Makeєв, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораєв, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, Міністр Кабінету Міністрів України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS –Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ	
Василь Кремень, Василь Ткаченко. Приреченість на корпоративізм?	3
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Джордж Ф. Бішоп. Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях	22
Дмитро Акімов. До питання технологізації політичної діяльності в сучасній Україні	37
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Олена Кіндратець. Форми та умови неконфліктної взаємодії влади і опозиції	47
Олена Симоненко. Моделі політичного лідерства в Україні	58
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	
Федір Медвідь. Політико-правові засади концепції національних інтересів України	66
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	
Андрій Золін. Політична субкультура як частина загальної культури суспільства	74
Анна Карнаух. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді ...	82
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Павло Єрмаков. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери	89
ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Оксана Шпортко. Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу	96
ГЕОПОЛІТИКА	
Марина Шульга. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки	106
РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ	
Фелікс Барановський. Чинники та мотиви європейської інтеграції України	115
МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ	
Марія Гуцало. Процеси глобалізації і деякі чинники ескалації терористичних проявів ...	125
ІСЛАМСЬКИЙ ФАКТОР	
Володимир Остроухов, Олег Лікаренко, Валентин Петрик. Ісламістський релігійний екстремізм та ваххабізм	133
СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ	
Андрій Рибак. Концепції формування органів державної влади у політичній думці ОУН(м) 1940 - 1950-х років	143
РЕФЛЕКСІЇ	
Валентин Бушанський. Есей про мрії та пророцтва	156
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Володимир Цвих. Політична участь як феномен політичного життя	167
Світлана Біла. Політична "матриця" громадянського суспільства	170
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	
Перелік статей і матеріалів, опублікованих в журналі "Політичний менеджмент" 2007 року	176
Вийшов у світ № 5 (25) журналу "Соціальна психологія"	182

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
Протокол № 5 від 28.09. 2007 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
 відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 22.11.2007 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,25. Обл.-вид. арк. 9,37. Зам. № 723. Наклад 600 примірників

Безоплатно. Не для продажу

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Інтер Графіка"

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

© Український центр політичного менеджменту, 2007

Приреченість на корпоративізм?

Василь Кремень,

доктор філософських наук,

академік НАН України,

президент АПН України

Василь Ткаченко,

доктор історичних наук,

член-кореспондент АПН України,

радник Президії АПН України

У статті здійснюється порівняльний аналіз розвитку такого суспільного явища, як корпоративізм, в Україні та Росії. Увага акцентується на факторах, що впливають на характер корпоративізму в нашій країні, в якому домінують олігархічні складові, завдяки чому він має тенденцію до переростання в авторитарний корпоративізм з яскраво вираженими клієнтельно-патронажними відносинами латиноамериканського ґатібу.

Попередні зауваги

Канонізований свого часу „Радянський енциклопедичний словник” кваліфікував корпоративну державу як „одну з форм авторитарного політичного режиму, характерного для фашистських держав”. Для ілюстрації енциклопедія посилається на досвід Іспанії, де „найбільш послідовно ідея корпоративної держави була проведена за часів фашизму” [1].

В такому ж ракурсі зображала корпоративізм і західна політологія, цинтиливо киваючи на те, що його філософія і практика заплямувала себе зв’язками із соціалізмом та фашизмом.

Діагноз такому заполітизованому підходові можна поставити один: ментальність холодної війни позначилася як на мисленні аналітиків Сходу, так і Заходу.

Після закінчення холодної війни сприйняття науковцями корпоративізму зазнало певних змін. На Берлінському конгресі Міжнародної асоціації політологічних наук 1994 року ще панував майже одностайний скепсис щодо перспектив корпоративізму (допускалось хіба що уявлення про нього як про рудимент індустріально відсталих держав).

Проте вже на наступному конгресі в Сеулі 1997 року узагальнення досвіду корпоративізму в Норвегії і Данії викликало загальний інтерес. Нині корпоративна проблематика вивчається найчастіше в межах ширшої системи функціоналізму груп інтересів. Залежно від характеру відносин груп інтересів з державою, вона розглядається або в ключі плюралістичного, або ж корпоративістського спрямування сучасної політології [2].

Феномен корпоративізму

Світовий досвід свідчить, що корпоративізм – це реальне і широко практиковане суспільне явище, котре цілком підлягає теоретичному осмисленню.

В сучасній науковій літературі корпоративізм трактується як система політичних відносин, за яких найбільш організовані і впливові групи інтересів прямо залучаються не лише в процес формування, але й реалізації державної політики завдяки широкому їх проникненню в органи державної влади. Ось саме цей момент принципово відрізняє корпоративізм від плюралізму чи лобізму – за останніх групи інтересів діють лише як „групи тиску”, але не як реалізатори державної політики.

Потяг до корпоративізму наростає за умов, коли країна переживає труднощі переходу до демократії і прагне до консолідації найвпливовіших політичних сил. Тоді влада та основні соціальні ресурси концентруються в руках невеликих за чисельністю груп. Вони прагнуть підвищити ступінь свого впливу в суспільстві на шляхах закритості. В основу взаємодії корпоративних груп покладаються відносини патронажу і клієнтельних зв'язків, які практикуються всередині еліти й субелітних груп. Патронами (або, як ще кажуть, донами) можуть виступати власники велетенських корпорацій або ж еліти правлячих партій тощо.

Сприйняття корпоративізму пройшло свою еволюцію і зайняло досить широкий спектр політичних наук. Тоді як крайні плюралісти стверджували, що нова фаза „неоліберальної ери”, розпочавшись у 1970-х роках, однозначно віщувала смерть корпоративізму, інші автори переконливо доводили його живучість, а дехто навіть пророкує його ренесанс. Сучасна політична наука дає приклади корпоративізму різних видів: авторитарного, бюрократичного, олігархічного та соціетального (ліберального, або ж неокорпоративізму) [3]. Кожному з них притаманна своя специфіка елітних мереж і відносин з неелітними групами.

Авторитарний корпоративізм асоціювався переважно з фашистською Італією, а пізніше з Німеччиною, де він став ефективним механізмом зміцнення влади панівної політичної еліти. Для цього різновиду корпоративізму була характерна організація тотального державного політичного контролю над економікою і трудовими ресурсами на основі залякування представників бізнесу, промисловості та руйнування

незалежних трудових та інших громадських об'єднань. Авторитарний корпоративізм реалізовувався шляхом поділу економіки на специфічні об'єднання („синдикати”) роботодавців, професіоналів та робітників, очолюваних представниками правлячої партії або лояльними до неї лідерами. Зазвичай у кожній галузі промисловості дозволялося функціонування лише одного синдикату, а корпорації об'єднували синдикати конкретних галузей. В такий спосіб система корпорацій повністю підпорядковувала правлячій політичній еліті наявні бізнес-структури та їх працівників. Тотальний контроль над бізнесом з боку фашизму надовго скомпрометував теорію і практику корпоративізму. Саме тому новітні дослідники для опису сучасних неавторитарних корпоративних практик схильні використовувати інший термін – неокорпоративізм.

Широкого розвитку в сучасних суспільствах отримала ідеологія і практика **бюрократичного корпоративізму**. Його специфіка полягає в тому, що групи інтересів є частиною державної машини, а взаємодія і досягнення згоди вибудовується на основі адміністративних зв'язків. Влада зосереджується в адміністративній вертикалі, яка й формує мобілізаційну економіку для досягнення державно значимих цілей та особистих вигод державних управлінців. Групи, які не мають стосунку до адміністрування, позбавлені й реальної можливості впливати на владу. При цьому в країні можуть формально дотримуватися демократичні процедури виборів. Однак вони не можуть зарадити подоланню розриву між елітою, корпоративними групами та позаелітною масою. Хрестоматійні взірці системи бюрократичного корпоративізму були розвинуті до початку 1980-х років у Франції, Японії, а також в суспільствах радянського зразка.

Відносини **олігархічного корпоративізму** формуються тоді, коли правлячий клас прагне насамперед примножувати власні матеріальні блага через канали політичної ренти, а держава перетворюється на полонянку олігархічних сил, економіко-політичних кланів. За цих умов переважна маса ресурсів власності концентрується в руках економічної олігархії, а владні повноваження здійснює контрольована олігархією адміністративно-політична еліта. Між ними встановлюються „сердечні стосунки” за допомогою механізму корупції. Це зовсім не означає, що хабарі можливі лише за умов олігархічного корпоративізму. Просто корупція підноситься тут до рівня неодмінного й органічного елемента олігархічного корпоративізму, пронизуючи собою всю систему соціальних відносин і перетворюючись на найважливіший ресурс впливу. Зрозуміло, що за допомогою такого універсального механізму, як корупція можна забезпечити й тимчасові інтереси деяких позаелітних груп, однак результати таких дій, як правило, не відзначаються стабільністю.

Ще один різновид – **ліберальний, чи соціетальний корпоративізм** –

Приреченість на корпоративізм?

Василь Кремень, Василь Ткаченко

посідає важливе місце у сфері відносин між групами інтересів і державою в сучасних західних країнах (Велика Британія, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Нідерланди та ін.). Початок його розвитку припадає ще на XIX століття, але перші серйозні державні експерименти відбулися у міжвоєнний період XX століття. Розвинута демократія і висока політична культура в цих країнах наповнили такий вид корпоративізму належними інституціональними гарантіями доступу до формування політики. Основою ліберального корпоративізму стали відносини погодження інтересів. При цьому забезпечується високий ступінь монополії та високий рівень внутрішньої організаційної координації і представлення інтересів конкретних секторів громадської та економічної діяльності. Носіями цих відносин стають лідери впливових громадських об'єднань, управлінська еліта соціальних інститутів і структур державної влади. Нерідко бізнесові структури, політичні та громадські лідери виступають в якості або цюнайважливіших суб'єктів, або посередників у формуванні суспільних відносин. Їх особлива роль у процесі узгодження інтересів, непідзвітність (безпосередня) членам групи призводить до появи нової владної ієрархії – ієрархії лідерів домінантних груп, що вмонтовується в традиційну елітну структуру. За таких умов правляча ієрархія демократизується, стає, по суті, функціональною, наближаючись при цьому за своїми якісними характеристиками до структури, котра забезпечує відносини соціальної злагоди.

Типовим проявом відносин ліберального корпоративізму стала „трипартистська система”, котра ґрунтується на інституціональних консультаціях і представництві інтересів бізнесу, профспілок і держави. Вона націлена на досягнення злагоди між основними соціальними партнерами. Найвищої ефективності ця система досягла у Швеції, Австрії, Німеччині, Австралії та інших розвинутих країнах. Щоправда, в кожній з них проглядається національна специфіка: в Австралії переважає вплив профспілок, у Британії традиційно домінує уряд, а в Італії – бізнесові структури. В США інститути впливу більш фрагментовані і збалансовані. Та й взагалі в сучасних індустріально розвинутих суспільствах все більшу роль відіграють групи екологів, споживачів, поселенських громад, а також персонал підприємств та акціонери. Їх участь у визначенні тих чи інших аспектів розвитку суспільного життя забезпечується належним професіоналізмом учасників, а також широкою відкритістю механізмів консультацій і переговорів.

Російський вимір корпоративізму

Проблема корпоративізму стає нині однією з центральних у російській політології. Ще в далекому (з точки зору динаміки нинішніх суспільних процесів) 2000 році творча група під керівництвом Г. Шахназарова

репрезентувала проект „Росія в глобальній системі, що формується” [4]. Ставилося завдання з максимально вичерпно відповісти на питання щодо перспектив самовизначення Росії. Актуальність наукового аналізу особливо посилювалась у зв'язку з обранням нового Президента Російської Федерації – В. Путіна.

За оцінкою Г. Шахназарова, люди в Росії, що раптово зубожіли й стали беззахисними перед наслідками радикальних змін, пов'язували свої сподівання на соціальну захищеність і сталість існування, загнущання кримінальної сваволі та реабілітацію національної гідності не з демократичними установами, а з „сильною рукою”. Відтак підірвана перебудовою вікова традиція самовладдя, на думку російського дослідника, здобула ґрунт для відродження. Отже, прогноз щодо виходу з цієї ситуації був досить неоднозначний: в довгостроковій перспективі вирішення дилеми „авторитаризм – демократія” мало залежати від спроможності суспільно-політичних сил подолати авторитарний синдром, який поки що „абсорбує” результати демократичних перетворень.

Минули роки, і увага російської громадськості була привернута до критики президентського курсу колишнім його радником з економічних питань А. Ілларіоновим, на думку якого теперішня Росія – це, мовляв, не та країна, якою вона була шість років тому. Раніше країна була необлаштованою, метушливою, збіднілою, проте – вільною. За твердженням А. Ілларіонова, сьогодні Росія стала іншою – багатшою, але не вільною. Пафос критики з боку А. Ілларіонова полягав у тому, що нинішня влада, мовляв, не є загальногромадянською, як на Заході, а „корпоративістською”. Сама держава вибудовується за принципом закритого акціонерного товариства, де головним є не компетентність, а лояльність. А відтак нинішній новий лад є державним капіталізмом, основу якого складають держкомпанії. Приватний сектор перетворюється на якийсь придаток державного, де одним дозволяється все, а іншим – нічого. Ідеологія такого держкапіталізму – „своїзм”. До того ж корпоративізм все настирливіше претендує на центральне місце і в громадській сфері. Замороження природних форм політичного життя ліквідує структури суспільства, націлені на ідентифікацію, формулювання і захист громадянами своїх політичних інтересів. Замість цього суспільний простір пропонується структурувати за іншими ознаками – професійними, релігійними, регіональними. Яскравим прикладом такого роду, зазначав А. Ілларіонов, стало створення Громадянської палати, закресленої нібито за моделлю корпоративістської держави Беніто Мусоліні.

На цю ліберальну критику різко відреагували „державники” [5]. Вони не погоджувалися з постановкою проблеми в ракурсі: „Ліпше життя, з одного боку, і свобода, з другого боку – це зовсім різні речі”. Щоправда, ніхто з „державників” і не збирався відхрещуватися від корпоративізму.

Навпаки, наголошувалося на тому, що Росія ніколи ще не жила за цим самим „загальногромадянським ладом”. Зазначалося, що навіть і в радянський період вона ділилася на різні корпорації: партійну, армійську, чекістську, господарську (регіони також представляли собою своєрідні корпорації). І „феодалне” почуття вірності – патронату й клієнтельності – там означало дуже багато. А тому дискусія переводилася в русло того, як можна поліпшити цей самий корпоративізм. Тобто, ніхто й не заперечує, зазначають „державники”, що нинішній режим в Росії надзвичайно далекий від досконалості – це м’яко кажучи. І саме тому його слід трансформувати в бік узгодження різних корпоративних, кланових та особистих інтересів в інтересах уже загальнонаціональних. А це, на глибоке переконання „державників”, під силу лише авторитарній владі.

Отже, корпоративізм в середовищі російських політологів сприймається як закономірний етап трансформаційних перетворень в суспільстві, яке, не маючи належної політичної культури і традицій демократії, різко увійшло у фазу ліберальних реформ, за що й довелося заплатити величезну соціальну ціну. На думку представника Уральської академії державної служби В. Лоскутова [6], головною причиною лиха стало „послаблення ролі держави в суспільному розвитку, в тому числі й в економіці”, що призвело до „шокової терапії” і тотальної приватизації ще не розкраденої державної власності. Проте в тому, що сталося, на думку Г. Шахназарова, не було нічого неочікуваного – російське суспільство отримало те, на що було здатне. Від самого початку вималюувалася дилема політичного розвитку країни – громадянське чи корпоративне суспільство. Громадянське суспільство в силу історичних традицій виявилось надто слабким і тендітним. На практиці ж егоїзм превалував над солідарністю. Найманий труд був погано організований, профспілки не набули самостійності й не звільнилися від патерналістських ілюзій. Об’єднання підприємців і банкірів виражали не стільки загальні інтереси національного капіталу, націлені на розвиток економіки, скільки корисливі розрахунки конкуруючих олігархічних груп, переважно у сфері фінансів і сировинних ресурсів.

За цих умов корпоративізм як система відносин між об’єднаннями приватно-групових інтересів і державними інститутами був природний, більше того – необхідний. І саме в тристоронньому погоджувальному процесі взаємних консультацій і зобов’язань інтереси праці й капіталу могли бути підняті до рівня прямого діалогу з державою. Це мало б сприяти досягненню загальнонаціональної згоди, політичної стабільності, поєднанню в державній політиці найрізноманітніших приватних інтересів і суспільних потреб. Отже, корпоративізм, звісна річ, несе в собі певні антидемократичні риси – монополізацію представництва інтересів праці й капіталу, дискримінацію приватних інтересів за межею

узгоджувального процесу тощо. Однак світова практика доводить, що там, де є розвинуте громадянське суспільство, ці властивості більш чи менш нейтралізуються сукупністю противаг.

На жаль, сталося так, що в Росії не виявилося належного соціально-політичного середовища, яке могло б „облагородити” корпоративні потреби і поставити їх в межі демократичного плюралізму. Корупція, яка оповила увесь державний апарат, створила тепличне середовище для державно-бюрократичного, кримінально забарвленого корпоративізму, що уособлював не публічні суспільні потреби, а корисливі прагнення політичних кланів, „тіньовиків” і чиновників, пов’язаних з мафіозними групами. За цих умов прогноз Г. Шахназарова був досить тривожним: „Подолання цієї ситуації буде найтяжчим випробуванням для нової російської влади. По суті, питання ставиться так: якщо олігархія не буде відлучена від державної годівнички і не буде позбавлена можливості безпосередньо чи через корумповане чиновництво диктувати свою волю, деградація країни набере незворотного характеру” [4].

Яким же вбачалось майбутнє країни російському політологу в 2000 році? Проглядалася ймовірність трьох варіантів: 1) збереження системи самовладдя, яка сформувалася в 1990-ті роки; 2) реставрація в модернізованому вигляді радянської системи; 3) становлення сильної демократії.

Найбільш вірогідним варіантом прогнозу Г. Шахназарова було формування поміркованої авторитарної влади, яка застосовуватиме при необхідності жорсткі заходи для забезпечення цілісності держави, мобілізації ресурсів заради подолання кризи і збереження державного статусу Росії. І це не забаганка політиків – якраз до такого варіанту було готове суспільство, вкрай стомлене від житейських турбот, криміналу, хаосу, безволля влади. До такого шляху, на переконання Г. Шахназарова, спонукала Росію й гостра потреба в консолідації політичної еліти та ущемлення національних інтересів на міжнародній арені. Хоча й були висловлені застереження: „Поміркована авторитарна влада, як відомо, здатна еволюціонувати в бік демократії, але й може стати містком до жорстокого авторитаризму. Як підуть справи – багато в чому залежить від нового президента і його оточення” [4].

Г. Шахназаров рекомендував зміцнити економічну роль держави. Концепція її відходу з сфери економіки, зазначав політолог, зіграла згубну роль: під прикриттям цієї концепції було здійснено повальну приватизацію державної власності в інтересах олігархічного і бюрократичного капіталу, створено умови для нечуваного й цинічного збагачення купки ділків і скоробагачків при зубожінні широких верств населення. Необхідно, наголошував політолог, підвищити роль держави і встановити „правила гри” учасників економічного процесу в макрорегулюванні економічних і соціальних відносин, у задоволенні

суспільних потреб і одночасно очистити державу від бюрократичних збочень, корупції, зрошчування з тіньовими й кримінальними структурами.

Не беремось визначати, наскільки російська правляча еліта дослуховується до порад політологів. Проте, на думку В. Лоскутова, нині „всі інтелектуальні сили сучасної російської влади кинуті на ідеологічну боротьбу з неадекватними олігархами”, а „боротьба з конкретними олігархами, їх „рівновіддаленість” за кордон і в тюрми – лише перший і далеко не найголовніший етап” [6]. Одночасно проблема олігархічного корпоративізму, його становлення на пострадянських руїнах й подальша еволюція поступово виходить з периферії громадської свідомості й наукових напрацювань і піднімається до одного з провідних напрямів публічного обговорення.

Проглядається дотримання принципу історизму – етапи розвитку корпоративізму розглядаються в динаміці, вирізняються наявні та прогнозовані форми його подальшої еволюції. Зокрема зазначається, що олігархічний капіталізм в Росії є „природний і закономірний продукт детоталітаризації радянського народовладдя”, більше того – „олігархічний капіталізм – це своєрідне відлуння тоталітаризму, повернення в тоталітаризм”, але це неминучий етап „формальної „одемократизації” тоталітаризму”. Особливо наголошується на тому, що так само як тоталітаризм тісно і, здавалось би, „намертво” був пов’язаний з радянською формою соціалізму, так і олігархічний капіталізм пов’язаний з формальною демократією.

Як приклад наводяться події середини 1990-х років, коли в Росії сталася криза формальної демократії. Оскільки так і не з’явилися адекватні суспільні форми її відтворення в якості джерела розвитку цілісності політичної системи, ті, хто мав доступ до влади, стали активно використовувати її у власних цілях. Водночас значний сегмент суспільства був відтиснутий на периферію приватизаційних процесів. Різні угруповання вели між собою бої місцевого значення, не виходячи, щоправда, за рамки „міської партизанської війни” і, в принципі, не порушуючи канонів „керованої демократії”. Як зазначали російські політологи, виникало враження, що всі живуть ніби останній день, і якщо ти не увірвеш сьогодні свого шматка із загального столу, якщо тебе сьогодні відштовхнуть від владної годівнички, то завтра ти помреш від голоду, а демократичний транзит піде далі без тебе.

Небезпека провалу подальших демократичних реформ у Росії була настільки великою, а гарант і символ „керованої демократії” настільки адміністративно ослабленим, що для порятунку свого майбутнього новій політичній еліті потрібно було максимально консолідувати ресурси. Перший крок виходу з жорсткої бюджетної кризи було зроблено 1995 року за допомогою заставних аукціонів, в результаті чого відбулося зрощення промислового й фінансового капіталу. Наступний крок було

зроблено 1996 року під час президентських виборів - перемогла та влада, за яку було більше заплачено і яка зуміла найефективніше використати для стимулювання певних суспільних реакцій гроші і капітали, сховані в „коробці з-під ксерокса”. Як пише той же В. Лоскутов, „знайшлися на Русі „богатири”, які не віддали молоду демократичну владу на поталу зубожілим народним масам. Вони зробили майже неможливе: об’єдналися в „ватагу” і за мовчазної згоди більшості дрібнопомісних олігархів вчинили великі демократичні вибори”. У підсумку саме 1996 року переміг олігархічний капіталізм. Держава віддала економіку олігархам і утвердила капітал як спосіб суспільного виробництва, отримавши навзаєм консолідовану підтримку.

Як показали подальші події, олігархічний корпоративізм став лише проміжною, хоча і досить таки самостійною формою розвитку єдності влади і суспільства. Дехто з аналітиків жартує: „Мавр зробив свою справу, мавр може сісти в тюрму”. Тим часом російські дослідники порушують питання про вичленення подальших фаз еволюції корпоративізму, наприклад, переведення економіки країни з приходом В. Путіна у фазу державно-олігархічного корпоративізму: виконробом цієї великої розбудови стає всюдисуща держава, яка й перетворюється в процесі і результаті нестримного будівництва „суверенної (неформальної) демократії” головним і основним капіталістом російського суспільства.

Логіка розвитку корпоративізму розглядається в такий спосіб: державно-олігархічний капіталізм поступово має трансформуватися в державно-монополістичний капіталізм, який розглядається як наефективніша форма досягнення мети детоталітаризації радянського минулого. Далі передбачається ще одна фаза, котру дослідники умовно називають „державно-імперіалістичним капіталізмом”, який мислиться в ролі особливого відгалуження й етапу розвитку „суверенного капіталізму в умовах глобалізації”. Йдеться про створення транснаціональних „одержавлених” корпорацій і забезпечення системи їх життєдіяльності, сприяння зрощуванню промислового й фінансового капіталу, вивезення і ввезення, централізації і концентрації капіталу. Поки що все це проглядається лише як тенденція, але з чіткими контурами: „Відбувається активна перебудова відносин з мексиканського на південнокорейський варіант розвитку”.

Процес корпоративізації Росії має закінчитися насиченою й досить глибокою лібералізацією та соціалізацією капіталу й держави, коли класу чиновників вже не потрібно буде реально виступати консолідованим капіталістом усієї країни. Досить умовно цю нову форму розвитку корпоративізму пропонується назвати „державно-партнерським капіталізмом”, де передбачається поєднати всі найкращі досягнення державного соціалізму і державного капіталізму, а відтак остаточно перегорнути останню сторінку радянського тоталітарного суспільства.

Таким був і залишається перебіг дискусій навколо проблеми корпоративізму в Росії. Проблема, судячи з усього, хоч і не стала домінуючою в російській політичній думці, все ж є досить відвертою й відкритою, а відтак дає поживу для думки, узагальнення досвіду та розгляду й наших українських проблем крізь призму переваг і загроз з боку того ж таки корпоративізму.

Становлення корпоративізму в Україні

У книзі „Україна: альтернативи поступу”, написаній ще до п'ятої річниці незалежності України, наш авторський колектив (В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко) застерігав, що уникнути бюрократичного корпоративізму нам не дано. Хотіли б ми того чи ні, але „всі нині сущі покоління – родом із радянського суспільства, успадкувавши його славу й спокутуючи його гріхи” [7, с. 647]. Йшлося, насамперед, про те, що „наша вітчизняна бюрократія (яка, мов іржа, роз'їдала й парламент) успадкувала традиції так званої „патримоніальної бюрократії” від імперської Росії до радянської системи. Причому, в її гіршому варіанті – колоніальної адміністрації, що завжди працювала згідно з вказівками „згори” [7, с. 532]. Тобто, наше суспільство не мало традиції належного державницького менталітету.

До того ж, якщо виходити з аналізу М. Вебера, бюрократичний функціонер за своїм еством неспроможний у повній мірі забезпечити розвиток держави та професійне виконання істинно політичних функцій – він існує для того, щоб доглядати за виконанням встановлених правил і дотримуватися прецедентів. Бюрократ вихований на дисципліні, а не на ініціативі й боротьбі. Узагальнити історичний досвід, сформулювати модель суспільного ідеалу на майбутнє, виростити в своєму середовищі професіональних політиків з фундаментальним державницьким мисленням – справа політичних партій і рухів. А на це потрібні роки й роки активного політичного життя.

Зате в бюрократа є інший спосіб самореалізуватися у повній мірі. Відтоді, як з'явилася держава, велика кількість державних посад була, є і буде її приватною власністю. Апарат управління стає її колективним володільцем. В міру просування на вищі щаблі ієрархічної драбини відбувається, так би мовити, збільшення розміру приватної власності чиновника. Приватний інтерес породжує ієрархічність відносин у державному апараті. Гонитва за чинами є не чим іншим, як політичною формою гонитви за прибутком. Самовідданість у боротьбі за інтереси народу теж існує, але зрештою все тут залежить від особистісних якостей чиновника. Користолобство ж – універсальна мотивація діяльності кожного члена державного апарату згори донизу. Щоправда, користолобство теж має свою міру, а її недотримання загрожує бунтом мас та порушенням стабільності всієї політичної машини.

І все ж з бюрократією як формою інтеграції суспільства за умов приватної власності доводиться миритись: „Бюрократія – це добре організована машина, що виключає самоуправство всередині її” [8, с. 135]. Відтак сутність бюрократії визначається не категоріями добра і зла чи іншими моральними ознаками. Бюрократія є невід’ємним інтегруючим фактором суспільства. Проголошення державності завжди супроводжується появою безлічі нових вакантних місць в держапараті. Це створює передумови кристалізації за рахунок усього суспільства нового правлячого класу, який спроможний свій власний інтерес піднести до рівня загальнонаціонального і сформуватися в якості державної бюрократії.

До соціальних функцій бюрократії входить поєднання або ж нейтралізація специфічних інтересів різних груп і класів суспільства та спрямування їх діяльності на утвердження самостійної державності як поля прикладання своїх професійних інтересів. Бюрократія зацікавлена як в організаційному, так і в ідеологічному закріпленні цієї своєї соціальної функції. В організаційному плані зв’язок громадянського суспільства з державним апаратом дістає своє втілення в ієрархії. В плані ідеологічному сполучною ланкою між громадянським суспільством і політичною державою є корпоративний дух (Й. Гегель). Ця ідеологія прагне добитися єдності громадянського суспільства й держави шляхом організації корпоративного способу життєдіяльності людей. В такий спосіб вона виключає традиційне гасло класичного лібералізму „війна всіх проти всіх”, передбачає стабілізацію відносин виробничих колективів з державою, використовуючи гасло „Законність і порядок”.

У випадку, коли якісь структури громадянського суспільства, керуючись своїм приватним інтересом, намагаються вийти з-під контролю корпорацій та „грати власну гру”, державна бюрократія вдається до заходів для збереження встановленого способу соціальної й політичної організації, а також для утвердження корпоративного духу (корпоративного колективізму) як соціально і політично необхідної форми свідомості. Але все це відбувається лише тоді, коли впродовж десятиліть, а то навіть і віків тривкої державницької традиції, населення країни набуває навичок підприємницької діяльності в чітких межах „правового коридора”, а державна бюрократія забезпечує ефективне існування цього коридора. На превеликий жаль, подібної культури підприємництва й управління на час проголошення незалежності України практично не існувало.

Яскравою ілюстрацією процесу невідворотності формування „олігархічного корпоративізму” в Україні є мемуари колишнього Президента України Л. Кучми „Після Майдану. Записки Президента 2005 – 2006”, які вийшли у світ 2007 року. Розглядаючи перспективи „європеїзації” України, Л. Кучма наголошує, зокрема, на тому, що „нам

потрібні ще десятки років, щоб наше суспільство досягло того рівня зрілості, який ми бачимо на Заході” [9, с. 76]. На жаль, аргументує він, переважна частина населення України під „європейським життям” розуміє лише його матеріальний рівень, а не дух бережливості, вміння нагромаджувати кошти і ресурси, трудитися, „горбатитись” за повною програмою і вчитися, вчитися. Посилаючись на нобелівського лауреата В. Леонтєва, екс-президент запевняє, що для масового відродження „духу приватної власності” Україні, як і Росії, може знадобитися не менше 70, в крайньому випадку 60 років. Окрема особистість, навіть у ранзі президента, тут мало що може зарадити. Так само й з демократією: „Демократія, звісно, найефективніша форма правління, але її теж має обрати кожна людина і кожен народ, а не його правитель” [9, с. 81]. Звісно, можна якісь групи організованих людей проголосити себе владою, але цього мало: цю владу мають визнати ще й підвладні люди й структури. Лише тоді вона стане легітимною.

Коли читаєш трактування Л. Кучмою процесу самоорганізації українського суспільства в перші роки незалежності, то мимоволі пригадуються форми самоорганізації українського козацтва часів Хмельниччини з багажем бездержавницьких традицій „нічийї людей на нічийї землі”, де широко практикувалась „займанщина”. Розкриваючи секрети перших мільйонів, екс-президент зазначає, що до 1991 року існувала радянська система, де вся промисловість, сільське господарство, торгівля й транспорт належали державі, а всім цим розпоряджалася державна бюрократія. Коли ця система враз порушилася, усе виявилось бездоглядним: „Влади як такої, по суті, не було. Не було законів, правил. Не було звичаїв, які бувають важливіші за закони. Не було розуміння, як що повинно робитися. Не існувало навіть власної грошової одиниці – був купоно-карбованець... А головне – не було, й не могло бути, повторюю, справжньої влади, яка ясно й твердо говорила б: ось це слід робити так-то, а хто замислить робити по-своєму, буде покараний” [9, с. 86].

А життя, втім, диктувало свої вимоги: люди повинні були мати роботу, дах над головою й годувати дітей. І все це бездоглядне майно – всі ці заводи, шахти й рудники, залізниці, станції й порти, магазини, корівники й свинарники, численні будівлі різного призначення – не могли стояти й чекати, коли до них будуть прикладені чіткі, розумні, справедливі й тверді, як граніт правила відчуження, володіння ними й управління! І ось тоді „вони закономірним, самим природним чином виявилися об’єктами господарської самодіяльності населення. Ними оволоділа стихія. Кожен думав про те, як вижити, а якщо поталанить, то й нажитися. Кожен діяв відповідно до своїх можливостей, здібностей, понять і вольових якостей. Підприємливості українцю не позичати. Це прекрасна якість. Вона ще послужить Україні” [9, с. 87].

Зрозуміло, зазначає Л. Кучма, у директора заводу, у міністерського

чиновника, у начальника міліції, тим більше у партійного чи комсомольського „лідера” можливостей було більше, ніж у токаря чи доярки. І, головне, поставити їх всіх у рівні стартові умови, а потім стежити, щоб вони чесно конкурували одне з одним, було нікому, бо такої інстанції не існувало. „Такою об’єднуючою інстанцією повинні були б, згідно з ідеєю, стати президент, уряд, парламент. Але коли „між друзями немає згоди”, вони лише ослаблюють одне одного. Цим і користаються спритні, але не надто порядні особи й групи. Але діють вони згідно з нашими законами” [9, с. 87]. Закони ухвалювала Верховна Рада – на той час „це були збори неграмотних у ринковому відношенні людей. Саме їх командно-адміністративна сверблячка породила сотні законів, які утворили собою монолітний фундамент корупції і хабарництва” [9, с. 57]. Боротися з кожним окремим порушенням в той час було безнадійно. Слід було віднайти механізми, що дозволяли б поєднати інтереси приватного капіталу й держави. Це й стало чільним завданням на ціле десятиліття.

Природно, виникає запитання: чи можна було не допустити появи різного роду „олігополій” чи „кланів”, „промислово-фінансових груп” або, як ще їх називають, „кримінально-бюрократичних оргзлочинних угруповань”? Адже, і це щира правда, з точки зору здорового глузду, вся ця приватизація була кричущим порушенням справедливості в очах населення, яке ще вчора перебувало в комуністичній партії, в комсомолі, в радянських профспілках. На переконання Л. Кучми, „якщо б не було цих „олігополій”, цих „кланів”, не було б і сьогодношньої України. „Олігополія” здійснювала свою владу на „підвідомчій” їй території. Вона робила головне – підтримувала системи життєзабезпечення, керуючись, звісно, власними корисливими мотивами. Лише великий бізнес може взяти на себе розвиток інфраструктури, в тому числі й соціальної. І лише він може вкладати кошти у високотехнологічну продукцію” [9, с. 95]. Все це мало поступово визріти, з’явитися, обкататися й утвердитися – мала утворитися держава Україна, якої, по-суті, не було: „Цей процес навіть сьогодні ще лише на самому початку, хоча минуло п’ятнадцять років” [9, с. 87].

Звісно, ціна за незалежність України виявилася аж надто високою. Олігархічна корпоративізація суспільства показала й свою тіньову сторону: законодавці й чиновники стали бізнеспартнерами, налагодилися торгівля повноваженнями й супутніми їм пільгами й можливостями. В цей комерційно-політичний ринок не могли не бути включеними суди й уся правоохоронна система. Суспільний процес набув виразно суперечливих і хворобливих форм. Це неминуче вилилося в тривалу політичну кризу, яка й породила феномен Майдану. Стало зрозуміло, що олігархічний корпоративізм вичерпує свої креативні можливості й потребує, як мінімум, модифікації.

Корпоративізм: зміна парадигми

З огляду на зазначене вище, дострокові вибори 2007 року в контексті корпоративізму втрачають нав'язану нам деякими політиками та засобами ЗМІ машкару „підступної змови” і набувають вигляду переструктурування механізмів владних ієрархій в Україні відповідно до ступеня розвитку громадянського суспільства й політичної культури. Було б досить вузько й однозначно представляти останні події лише в сенсі боротьби ключових лідерів країни за самодержавну владу, тим більше в плані „встановлення в країні тиранії”, як це дехто намагається трактувати.

Ми поділяємо думку, що після Майдану 2004 року було б наївно уявляти здатність суспільства раптово трансформуватися в авторитарне за забаганкою того чи іншого вождя. Далєбі, можливості найталановитішого політика чи потужності харизматичного лідера ніколи не буває настільки великою. Справді, завжди можна помінати людей у коридорах влади - як це було вчинено з 20 тисячами державних чиновників 2005 року, хоча результати такої заміни принесли досить сумнівні наслідки. Історія знає й приклади зміни всієї еліти, як це було зроблено при Й. Сталіні. Зрідка, але не завжди на краще можна змінити правила гри, як це було вчинено під час нещодавньої незбалансованої конституційної реформи в Україні. Але трансформація суспільства, його модернізація, та ще й за умов глобалізованого світу, вимагає більш ґрунтовних суспільних зрушень: мають зійти з історичної арени цілі покоління з їх звичками, ідеями, з притаманними цим поколінням стереотипами поведінки й розумінням „добра” і „зла”, „правди” і „кривди”, „істини” й „облуди”. Отже, проблема запровадження авторитарного правління буде вирішуватися, зрештою, не в утаємничених кабінетах, а на рівні масової свідомості.

Щоправда, тут не йдеться про те, що хтось може дати гарантію проти спроб встановити в країні авторитарний режим. Йдеться про інше – про некоректність „теорії змов”. Маємо однозначно зрозуміти, що коли суспільство володіє високою громадянською культурою, то його неможливо повернути до авторитаризму. І навпаки – якщо в суспільстві продовжуватиме домінувати авторитарна свідомість, то завжди з’явиться претендент на вождя, який у повній мірі скористається ситуацією для того, аби ліквідувати ті, мовляв, квазідемократичні інститути (розподіл влади, багатопартійність, виборчу систему), які стали розвиватися, на його думку, не в тому напрямі.

В Україні за роки незалежності суспільні зміни відбувалися в досить драматичному ключі. Як ми застерігали ще десять років тому в згаданій вище книзі, „замість демократичного суспільства європейського зразка в перші роки незалежності дедалі чіткіше став вимальовуватись образ „дикого” капіталізму латиноамериканського штибу – з різкими соціальними контрастами, мафіозною елітою, всепроникаючою

продажністю і розгулом насильства” [7, с. 521]. Тобто, в пострадянському суспільстві України відбувалась своєрідна „зміна парадигми”: місце радянського бюрократичного корпоративізму посідала інша іпостась – олігархічний корпоративізм. У процесі його становлення, по-перше, проявилися регіональні особливості України, брак централізованого начала, дисперсність і навіть хаотичність взаємодії олігархів між собою та олігархічних угруповань з державою. По-друге, відразу далось взнати те, що ми не мали якоїсь загальнонаціональної ідеї, але й навіть будь-якої стартової суспільно вагомої мети – кожна група намагалася використати кон’юнктуру для досягнення своїх суто групових, егоїстичних цілей. Універсальною „здобиччю” стала максимально висока політична рента на приватизований капітал. З утвердженням олігархічного корпоративізму яскраво проявила себе третя риса: підприємницька олігархія стала концентрувати в своїх руках лівову частку ресурсів власності, а адміністративна й політична олігархія – широко використовувати у власних цілях владні повноваження. Взаємодія цих олігархій призвела до розгулу корупції, яка стала не супутнім явищем, а сутнісним, осовим елементом парадигми олігархічного корпоративізму.

Зрештою, далася взнати й четверта характеристика – український олігархічний корпоративізм замкнув процес приватизації у вузькому колі, усуваючи від „розподілу” всі інші групи населення: країна з „відкритого акціонерного товариства” перетворилася на „закрите”. Доходами від нього користує лиш вузька група акціонерів, тоді як решта не має можливості навіть „купити право співвласності на ринку”. За таких умов розмови про створення середнього класу стають порожнім звуком. Тоді як наші „ліві” зчиняють лемент стосовно „грабіжницького капіталізму”, а „праві” фарисейськи б’ють поклони М. Тетчер, ніхто не акцентує уваги на тому, що в процесі проведеної у Великій Британії приватизації лише впродовж 1980-х років частка акціонерів серед населення зросла з 7 до 20 %, досягнувши вагомої цифри в 10 мільйонів осіб. В Україні за роки незалежності у населення нагромадилися на рахунках і в „панчохах” мільярди гривень, на які однак неможливо придбати активи перспективних компаній. У підсумку соціально вибухонебезпечна ситуація в країні для Майдану 2004 року була створена саме цим недолугим егоїзмом олігархів, які послідовно дотримуються принципу закритості найважливіших сфер політичного й економічного життя.

На жаль, сталося так, що результати „великого стояння” на Майдані не виправдали сподівань середнього й дрібного підприємництва, а політичні лідери, які взялися репрезентувати його інтереси, виявилися не на висоті становища. В цілому ситуація в країні „зависла”, а тому політична конфігурація українського правлячого класу мусила бути „переформатованою”. У цій ситуації олігархічний корпоративізм став

проявляти тенденцію до переходу у фазу авторитаризму. Логіка такого процесу досить проста: коли тому чи іншому угрупованню вдається поставити під свій контроль державу, а отже використати у своїх інтересах держвласність і основні ЗМІ, це означає, що олігархічний корпоративізм вступає у свою вищу і останню стадію – стадію авторитарного корпоративізму. Іншими словами, політична криза, яка об'єктивно розгортається останнім часом, кидає виклик суспільству, і воно неминуче має відгукнутися на загрозу авторитаризму застосуванням форм спротиву, адекватних його історичному досвіду.

Щоправда, насторожує те, що попередня практика різних „перебудов” (як за часів російської імперії, так і радянського періоду) може штовхнути одну частину суспільства до пошуку виходу на шляху мобілізації силових структур: теж своєрідних замкнених корпорацій, які сповідують свою специфічну етику й кодекс честі, а також месіаністське уявлення про власну роль в житті країни. Такі корпорації завжди об'єктивно були своєрідною „системою стримувань і противаг” в недемократичному суспільстві, а тому варіантом залучення до вирішення політичної кризи силових структур не слід легковажити. Питання лише в тому, наскільки суспільство готове до того, щоб визнати за силовиками право на таке втручання. Що стосується „старої еліти”, то не виключено, що частина її, відчуваючи необхідність змін, може в якійсь мірі перейнятися впевненістю в „пробивних здатностях” силовиків. Подібних прикладів у світі безліч – від Греції, Туреччини й Чилі до „гекачепістів” серпня 1991 року.

Інша частина суспільства, судячи з усього, тяжіє до встановлення консенсусної демократії, коли різні угруповання корпоративної еліти знаходять погодження одне з одним, коли кожна з них матиме змогу знайти своє місце в соціальній структурі і не буде, при тому, почуватися ущемленою. Якщо буде знайдено погодження серед корпоративних еліт, суспільство, судячи з мирного характеру акцій на майданах Києва весни 2007 року, сприйме таке рішення позитивно.

Зрозуміло, що оптимальним механізмом погодження інтересів корпоративних еліт є демократія, яка у сфері політики є продовженням ринку в економіці. Як ми забули за умов ринкового господарства про дефіцит товарів, так же має статися й на „політичному ринку”: якщо люди розчарувалися в одних елітах, то у них має бути можливість вибрати собі інших лідерів. Делікатно обминаючи питання про якість політиків, зазначимо, що їх дефіциту, судячи з усього, не спостерігається: отримуй того, кого обрав, але запам'ятай – „товар обміну не підлягає”. Принаймні, хотілося б, аби було саме так.

Хочеться сподіватися також на виваженість суджень і оцінок політичної еліти України, їх глибокої прихильності до вирішення назрілих проблем на шляхах демократії й з опорою на різні корпоративні еліти,

які орієнтуватимуться на підтримку широких народних мас. Не слід забувати й того, що популістська любов до будь-якого вождя явище досить сумнівне: раніше чи пізніше все закінчується глибоким розчаруванням. Більш стабільним і неперехідним є відчуття власного інтересу, на якому й слід будувати виборчу стратегію, а не на розпалюванні ненависті до конкурентів і спекулюванні на наївності пересічного виборця. Коли ж поваги до чужого інтересу немає, коли якась частина корпоративних еліт виявиться знову загнаною в глухий кут, то це неминуче викличе дестабілізацію, що може закінчитись як деградацією політичного режиму, так і розпадом країни. Цього будь-що необхідно уникнути.

Траєкторія України

На жаль, в силу історичних обставин, сьогодні в Україні виявляють себе фактори, які гальмують піднесення загальної політичної культури українських можновладців. Перший з таких факторів – неадекватна назрілим проблемам якість нашої політичної еліти, обтяженої спадщиною старих підходів і технологій у вирішенні нагальних завдань. Другий фактор – брак чіткого розуміння траєкторії розвитку України як серед еліти, так і в суспільстві в цілому. Обидва фактори впливають на характер корпоративізму в нашій країні, якому не властиве демократичне наповнення, де домінують олігархічні складові з тенденцією до переростання в авторитарний корпоративізм з яскраво вираженими клієнтельно-патронажними відносинами латиноамериканського штибу. За таких умов держава недостатньо ефективно виконує свою головну роль щодо створення нормальних правил гри – рівної конкуренції для всіх суб'єктів господарської діяльності. Вітчизняна бюрократія надає, як правило, масу преференцій „своїм”, обходячи законодавчі механізми.

Тут, очевидно, має рацію той, хто звертає увагу на можливості корисного запозичення досвіду Росії. Ще на початку свого правління Президент Росії В. Путін встановив новий формат відносин з великим бізнесом, а відтак і політичний процес у формуванні корпоративізму набув певної логіки. Йдеться, насамперед, про відмову від персоналістської моделі взаємодії з бізнесом – було запропоновано формальні, інституціоналізовані (через союзи, асоціації) форми контактів. Тим самим бізнес був відокремлений від політики, а сваволі олігархії покладено край. За таких умов конкуренція відбувається між легально організованими групами інтересів, а суб'єкти господарювання діють у правовому полі. Зрозуміло, шлях цей складний і довгий, але саме тому на нього слід ставати невідкладно.

Ми поділяємо думку [10], що нинішня політична реформа стосовно переходу до парламентсько-президентської форми правління мало що допоможе в розумінні удосконалення корпоративізму в українському суспільстві. Є ризик того, що теперішня система олігархічного

Приреченість на корпоративізм?

Василь Кремень, Василь Ткаченко

корпоративізму не лише не буде подолана, а навпаки – вона буде лише закріплена й легалізована в парламентській моделі влади. Йдеться про те, що олігархічні групи „вивільняться” від опіки Президента України, його економічного арбітражу і отримають владу, щоб монополізувати бізнес-сектори, галузі, витісняючи з кращих „ніш” дрібний і середній бізнес. І в цьому їм уже ніхто не зможе завадити. Не виключено, що саме в цьому й була генеральна задумка політичної реформи в Україні.

Засторогу щодо такого варіанта розвитку подій викликають і деякі коментарі російських політологів. З одного боку, вони акцентують увагу на тому, що парламентаризм для України є оптимальною формою правління. Україна, мовляв, багатополярна, вона має кілька значущих політико-економічних центрів (Донецьк, Харків, Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Львів), два культурних ареали (східний і західний), специфічну автономію Крим, кілька регіональних кланів (донецький, дніпропетровський, київський тощо). Іншими словами, російські політологи намагаються довести, що конкурентність українського політичного поля запрограмована її історико-культурно-політичними особливостями. Проте щодо перспектив Росії використовуються зовсім інші аргументи й критерії – всі ці цивілізаційні та регіональні особливості відходять вже на другий план.

Зокрема, стверджується, що Росії зовсім не підходить парламентська форма правління: „Через цілу низку особливостей парламентаризм для Росії менш прийнятний, ніж для України. Він забезпечує більшу свободу волевиявлення, але чи буде він ефективним з точки зору забезпечення гідності, безпеки й добробуту громадян нашої країни? З точки зору пострадянської інтеграції, гадаю, що парламентаризм в Україні і президентський режим в Росії – це те поєднання, яке може дати хороший результат. За умов парламентської демократії проросійські сили будуть краще представлені в органах влади братньої держави... З точки зору російсько-українських відносин, політична реформа, безумовно, на руку нашій країні” [11].

Коли порівняти прогнозований російськими аналітиками курс на розбудову „державно-імперіалістичного капіталізму” в Росії із сподіваннями досягти у відносинах з Україною хваленої „пострадянської інтеграції”, то усім нам варто замислитися, чи політична реформа у тому вигляді, який ми маємо зараз, буде „на руку” національним інтересам України.

Література:

1. Корпоративное государство. // Советский энциклопедический словарь. – М., „Советская энциклопедия”, 1987. – С. 634.
2. Перегудов С. П. Ренессанс корпоративизма? – <http://209.85.135.104/>

search?q=cache:1y_uqWnnYQUJ:www.ecso...

3. Институциональные механизмы защиты властных иерархий. – <http://www.socnet.narod.ru/library/authors/kusenro/2-4.htm>

4. **Шахназаров Г. Х.** и др. Самоопределение России. Аналитический доклад по проекту „Россия в формирующейся глобальной системе” – <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/pf2/shakhn.htm>

5. **Елисеев А.** Толкуем, не понимая о чем. – http://www.duel.ru/200616?16_3_2

6. **Лоскутов В. А.** Между „цветной» революцией и бархатной „контрреволюцией”, или Как уцелеть чиновнику в ожидании годо. – <http://chinovnic.uara.ru/modern/article.php?id=662>

7. **Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.** Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) – К.: „ARC-UKRAINE”, 1996.

8. **Мамардашвили М.** Как я понимаю философию. – М., 1992.

9. **Кучма Л. Д.** После Майдана. Записки президента. 2005 - 2006. – Киев: Довира; Москва: Время, 2007.

10. **Подгорная В.** Сегодня, по сути, осуществляется российский геополитический проект. Украинского же проекта „Украина” как не было, так и нет. – http://dialogs.org.ua/print.php?part=opinion&op_id=13

11. **Казин Ф. А.** Конституционная реформа в Украине. От президентской республики к парламентской. – http://politex.info/index2.php?option=com_content&task=view&id

Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях (Закінчення. Початок у № 5, 2007 р.)

Джордж Ф. Бішоп,
професор відділення політології
університету Цінціннаті (США)

Проблема необізнаності громадян

Проблема необізнаності громадян в суспільно-політичних проблемах, як попереджав свого часу Богарт (1972), стала вочевидь найбільш помітною серед наведених вище. Попри безліч прикладів, котрі свідчать, що американська громадськість неуважна, байдужа та необізнана у багатьох аспектах політики і громадсько-політичних проблем (Bennett, 1996; Delli Carpini and Keeter, 1996; Morin, 1995), загальнонаціональні та регіональні опитування часто не відокремлюють респондентів, які знають небагато або взагалі нічого не знають про предмет опитування. Замість постановки питань-фільтрів та питань на обізнаність із проблемою, які відсіюють необізнаних респондентів, як показано на прикладі класичного п'ятивимірного дизайну опитувальника, багато національних і регіональних опитувань навмисно прибирають категорію „не маю думки” (в українському варіанті частіше вживається варіант „важко відповісти” - прим. перекл.) та інші варіанти „нонатитюд”, змушуючи респондентів обирати відповідь з фіксованого їх набору (Schuman and Presser, 1981). І навіть якщо респондент все ж обирає варіант „не маю думки”, інтерв'юери врешті змусять його схилитися до тієї чи іншої точки зору, пропонуючи запитання на кшталт: „Чи **схиляєтеся** ви до тієї чи іншої точки зору?”, „Чи **ближча** вам ця позиція чи інша?”, „Якби вам **довелося вибрати**, чи вибрали б ви те чи інше?”. В такий спосіб респондентів примушують обирати варіант відповіді навіть якщо вони не мають власної точки зору на проблему.

Більше того, полстери часто заохочують респондентів відповідати на запитання, вважаючи, що вони обізнані з проблемою. Запитання такого типу здебільшого починаються із звертання до респондентів: „Як вам, мабуть, відомо...”, „Як ви, мабуть, чули...”, „З того, що ви могли почути або

прочитати...”, „Зважаючи на те, що ви чули...”. Як свідчать приклади в **таблиці 1.1.**, такі уявлення щодо того, що можуть знати респонденти, варіюються від тривіальних і незрозумілих (приклад кінця світу в Книзі Одкровення) до надскладних (що респонденти уявляють про федеральну судову систему). Здебільшого полстери захищають таку практику постановки запитань, вважаючи, що вони слугують способом визначення того, ніби респонденти думали про цю проблему, ніби вони були більше з нею обізнані. В провокаційному есе „Неможлива поверховість масових опитувань” журналіст **Нью Йорк Таймс** Адам Клаймер¹ (Adam Clymer, 2001) наводить типовий приклад захисту полстером від Демократичної партії Пітера Гарта (Peter Hart), який створює дизайни опитувальників для ЕнБіСі/Уолл Стріт Джорнал². Гарт, як цитує Клаймер, підтримує цю практику тим, що „навіть коли запитання стосується проблеми, про яку респондент дізнався власне з цього запитання, воно дає можливість почути певні аргументи, які можуть виникнути, коли ця проблема стане частиною публічного діалогу”. Але як сам Гарт, так і більшість інших полстерів напевно усвідомлюють, що без ключових фраз на кшталт „Як ви, може, знаєте...”, значна кількість респондентів обиратиме варіант відповіді „важко відповісти”. Більше того, як свідчать відомі експерименти (Bishop, Oldendick and Tuchfarber, 1983, 1984; Schuman and Presser, 1981), більшість респондентів не даватиме відповіді на запитання, якщо перед цим в них цікавилися „Чи маєте ви думку щодо цього?” або „Чи замислювалися ви над цією проблемою?” Або, знову цитую класичний „п’ятивимірний” дизайн опитувальника Геллапа (1947), „Чи ви чули або читали щось про (предмет опитування)?”

Зверніть увагу на приклади в **таблиці 1.1.** Наскільки вірогідно, щоб більшість американців знали (виключаючи випадки, коли їх щойно проінформували), наприклад, про те, що Адміністрація Джорджа Буша вирішила надавати федеральні гранти на відновлення церков та місць релігійного характеру, які є визначними історичними пам’ятками; що терористичні атаки в Саудівській Аравії та Марокко були пов’язані з організацією Аль-Каїда під керівництвом Усама бен Ладена; яка кількість респондентів би знала про те, що єпископи Сполучених Штатів щойно ухвалили нову програму проти сексуального насильства з боку

¹ Вітчизняному читачеві ім’я Адама Клаймера може бути знайоме через один з перших конфузів, що стався свого часу з Президентом США Джорджем Бушем молодшим. 2000 року Буш, забувши вимкнути мікрофон на прес-конференції, назвав Адама Клаймера „головним віслюком Нью Йорк Таймс”. (Прим. перекл.).

² ЕнБіСі/Уолл Стріт Джорнал (NBC/Wall Street Journal) – один з чотирьох провідних медійних консорціумів, що проводять опитування громадської думки в США разом з ABC/Washington Post, CBS News/New York Times та USA Today/CNN poll в партнерстві з Геллапом. (Прим. перекл.).

**Ілюзія громадської думки:
факт і артефакт в американських опитуваннях**

Джордж Ф. Бішоп

священників щодо дітей; чи як відбувається призначення суддів на федеральному рівні? Який відсоток американців, молодших за сорок років, знав би, хто амністував Річарда Ніксона та за що саме? Або про що говориться у Книзі Одкровення?

Таблиця 1.1

**Запитання з передмовою,
що містить інформацію і певну точку зору на проблему**

**Gallup, CNN, USA Today (30 травня – 1 червня 2003 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1019)**

„Як ви, можливо, знаєте, Президент США Джордж Буш зустрічається наступного тижня (червень 2003 р.) з лідерами Ізраїлю та Палестини. Як ви вважаєте, призведуть ці зустрічі та інші дипломатичні зусилля під час першої каденції Буша до реальних змін щодо встановлення миру між Ізраїлем та Палестиною чи ні?”

Так, призведуть	35 %
Ні, не призведуть	59 %
Важко відповісти	0 %

**Інститут дослідження громадської думки університету
(Quinnipiac)
(4 – 9 червня 2003 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1015)**

„Як ви, можливо, знаєте, адміністрація Буша щойно вирішила виділяти федеральні гранти для реставрації церков та місць релігійного характеру, які є визначними історичними пам'ятками. Ви схвалюєте чи не схвалюєте таке рішення?”

Схвалюю	70 %
Не схвалюю	22 %
Не знаю/Важко відповісти	8 %

**CBS News (4 – 6 січня 2003 р., загальнонаціональна доросла вибірка
N = 902)**

„Як ви, напевно, знаєте, Північна Корея відновила виробництво атомної зброї. Як ви гадаєте, що мають вчинити Сполучені Штати у відповідь – застосувати військову силу у той чи інший спосіб чи знайти дипломатичне рішення?”

Застосувати військову силу	6 %
Знайти дипломатичне рішення	91 %

І те й інше (варіант респондентів)³ 3 %
Не знаю/Важко відповісти 1 %

**Gallup, CNN, USA Today (19 – 21 травня 2003 р.,
загальнонаціональна вибірка N = 1014)**

„Як ви, можливо, знаєте, в останні тижні (травень 2003 р.) відбулися терористичні атаки в Саудівській Аравії та Марокко, які пов’язуються з терористичною організацією Усами бен Ладена „Аль Каїда”. Наскільки ви звинувачуєте адміністрацію Буша в цих терактах – повністю, значною мірою, незначною мірою чи не звинувачуєте зовсім?”

Повністю 8 %
Значною мірою 19 %
Незначною мірою 26 %
Зовсім не звинувачую 45 %
Важко відповісти 2 %

**NBC News, Wall Street Journal (17-19 травня,
загальнонаціональна вибірка N = 1000)**

„Як ви, мабуть, знаєте, кандидатура на посаду федерального судді виноситься президентом і схвалюється більшістю в Сенаті. Зараз дозвольте мені прочитати вам два погляди на цей процес, після чого ви визначитеся, яка точка зору вам ближча. Твердження А: Сучасна система призначення суддів працює добре, оскільки більшість кандидатур схвалюється. Твердження В: Сучасна система призначення суддів працює погано, оскільки опоненти в Сенаті підтримують забагато кандидатур”.

Твердження А: система працює 42 %
Твердження В: система не працює 46 %
Важко відповісти 12 %

**Newsweek, Асоціація проведення досліджень
Принстонського університету**

(18 – 19 липня 2002 р., загальнонаціональна вибірка N = 1004)

„Як ви, мабуть, знаєте, Джордж Буш та Дік Чейні – колишні бізнесмени, які й досі мають тісні зв’язки з бізнес-елітою. Яке з наступних тверджень більше збігається з вашою точкою зору щодо того, як їх досвід у бізнесі та зв’язки впливають на їхні можливості щодо залагодження

³ В американській методології дослідження громадської думки певні варіанти відповіді не наводяться в опитувальнику або не читаються респондентам. Так, часто респондентам не надається варіант відповіді „важко відповісти” для того, щоб стимулювати останніх висловити конкретну точку зору. Проте якщо респондент сам висловлює варіант „важко сказати”, інтерв’юер позначає його як відповідь. У цьому випадку респонденти самі запропонували варіант відповіді „і те і інше”. (Прим. перекл.).

**Ілюзія громадської думки:
факт і артефакт в американських опитуваннях**

Джордж Ф. Бішоп

недавніх корпоративних скандалів. Вони допомагають їм краще впоратися зі скандалами та розробляти засоби для зменшення зловживань в корпоративному середовищі? Це заважає їм пропонувати та вживати заходів щодо зменшення зловживань в корпоративному середовищі?”

Допомагають їм робити це краще	50 %
Заважає їм вживати необхідних заходів	42 %
Важко відповісти	8 %

**Washington Post (16 – 17 червня 2002 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1004)**

„Як ви, можливо, чули, єпископи США погодили у п'ятницю (14 червня 2002 року) програму дій проти сексуального насильства стосовно дітей з боку священиків. За новою програмою священик, який розбестив дитину, не може бути пастором чи капеланом і має бути відстороненим від виконання релігійної служби. Ця програма не вимагає, щоби священика було автоматично усунено з його приходу. Ви підтримуєте чи ні цю програму?”

Підтримую	38 %
Не підтримую	60 %
Важко відповісти	3 %

**ABC News (7 – 9 червня 2002 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1004)**

„Як ви, можливо, знаєте, президент Джералд Форд амністував (Річарда) Ніксона від кримінальних звинувачень, пов'язаних з Уотергейтом. Чи вчинив Форд правильно чи неправильно, амністуючи Ніксона?”

Правильно	59 %
Неправильно	32 %
Важко відповісти	8 %

**Time, CNN, Harris Interactive (19 – 22 червня 2002 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1003)**

„Як ви, мабуть, знаєте, остання книга Нового Заповіту під назвою Книга Одкровення містить уривки, які, на думку багатьох, змальовують, як саме станеться кінець світу. Як ви думаєте, чи відбудуться коли будь-коли події, зображені у Книзі Одкровення насправді, а чи ні?”

Так	59 %
Ні	33 %
Не впевнений	8 %

**Gallup, CNN, USA Today (10 червня 2003 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 522)**

„Як ви, можливо, знаєте, США вважають, що Іран, Північна Корея та Сирія або допомагають терористам, або беруть участь в розробці зброї масового знищення. У кожному з цих випадків, скажіть, чи варто США втягуватися у війну з цією країною? Як щодо... Північної Кореї?”

Так, варто	28 %
Ні, не варто	67 %
Важко відповісти	5 %

**Gallup (20 – 22 травня 2002 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1022)**

„Як ви, мабуть, знаєте, адміністрація Буша говорить, що посадовці ФБР чи Білого Дому мали в своєму розпорядженні загальну інформацію перед подіями 11 вересня (2001 р.), коли відбулися атаки на Світовий торговельний центр і Пентагон, зокрема, щодо терористичних планів Усами бен Ладена, але не мали конкретної інформації про планування терактів 11 вересня. Що ви думаєте про дії посадовців у тій ситуації: вони зробили все якнайкраще, враховуючи наявну інформацію, чи могли б розпорядитися нею ліпше?”

Зробили все якнайкраще	54 %
Могли б розпорядитися ліпше	44 %
Важко відповісти	2 %

**Gallup, CNN, USA Today (2 – 4 вересня 2002 р.,
загальнонаціональна доросла вибірка N = 1003)**

„Як ви, мабуть, знаєте, невдовзі після терористичних атак на Світовий торговельний центр і Пентагон 11 вересня (2001 р.), Президент Буш створив управління безпеки країни (Office for Homeland Security). Зараз Буш пропонує об'єднати це управління з багатьма існуючими урядовими агенціями з метою створення нового департаменту на найвищому рівні. Як ви вважаєте, слід чи не слід Конгресові голосувати за створення нового Департаменту безпеки країни?”

Так, слід	60 %
Ні, не слід	29 %
Важко відповісти	11 %

Джерела: Бібліотека громадської думки (Public Opinion Location Library – POLL), Центр Роупера з дослідження громадської думки, Університет Конектикута. Усі джерела доступні через систему Лексис – Нексис (Академічний каталог інтернет-публікацій lexis-nexis.com – Прим. перекл.)

В кожному з цих прикладів більшість респондентів була змушена

**Ілюзія громадської думки:
факт і артефакт в американських опитуваннях**

Джордж Ф. Бішоп

сформуванню думки про проблему експромтом, виходячи з передмови до запитання (Zaller, 1992, розділ 2) ⁴. Без такого вступу до запитання про інформацію, відому ФБР до 11 вересня 2001 року, наскільки ймовірно було б те, що лише двом відсоткам американців важко було відповісти на запитання про ефективність дій Білого Дому? Переважна більшість напевно не мала б і гадки про те, про що знали чи не знали посадовці у Білому Домі напередодні подій 11 вересня. Такі думки виявляються зітканими з шматочків інформації, що надається респондентам у самих запитаннях.

Напевно, не варто говорити знову й знову, що більшість чи, принаймні, значний відсоток американців не має власної точки зору щодо тих проблем, які обговорюються політиками, науковцями і журналістами, а відтак висвітлюються в таких ЗМІ, як **Нью Йорк Таймс**, **Вашингтон Пост** та **Уолл Стріт Джорнал**. Було б справедливо сказати, що, на превеликий жаль полстерів, на більшість нагальних проблем громадяни не мають власної точки зору. Проте, як іронічно сказав би Богарт (1972), професійний обов'язок змушує їх наводити думку громадськості. І хоча очевидно існує „водорозділ між громадською думкою та громадською неознаністю”, як говорили Шуман і Пресер (Schuman and Presser, 1981), більшість сучасних масових опитувань це просто не бере до уваги.

Багатозначність запитань

Інша проблема в дослідженні громадської думки викликана неоднозначністю формулювання більшості запитань. Опитування громадської думки від самого початку мали Ахіллесову п'яту: сумнівне формулювання запитань. Ще понад півсторіччя тому Кантріл і Фрід (Cantril and Frid, 1944) назвали цю проблему „важливою, але недооціненою”. Стенлі Пейн (Stanley Payne), який сповідував принцип стислості, простоти і конкретності запитань, у класичній праці „Мистецтво ставити запитання” (1951) попереджав колег: „Схильність багатьох респондентів давати відповіді на запитання, які не мають для них жодного значення, є найважливішою проблемою для дослідників громадської думки” (с. 687). Майже через тридцять років Норман Най (Norman Nie) з колегами (Nie, Verba and Petrocik, 1976, 1979) зустрілися з цією ж проблемою в іншому її вигляді, інтерпретуючи феномен „американського виборця, що змінюється”: „Якщо одне й те ж запитання пропонується в різний час, то чи є воно насправді одним і тим же? З плином часу можуть

⁴ Див. російськомовний переклад: Цаллер Д. Происхождение и природа общественного мнения. Перевод с английского А. Петровой. Издательство: М., Институт Фонда „Общественное мнение”, 2004, 559 с. (Прим. перекл.).

відбуватися зміни значення запитання”. Змальовуючи майбутнє досліджень громадської думки в ювілейному випуску **Паблік Опіньйон Квотерлі**, присвяченому 50-річчю цього часопису, першу серед трьох найважливіших проблем соціолог Джеймс Девіс (James Davis) визначив так: „Валідність: яке саме значення несе запитання? Нам відомо про надійність та вираженість відповідей респондентів, проте ми не знаємо напевне, що вони мали на увазі, коли говорили про „комунізм”, або про „щастя”, або про „ефективність політики в країні”. Узагальнюючи праці, присвячені похибкам опитування, пов’язаних зі значенням запитань (див: Belson, 1981, Bradburn and Miles, 1979, Ferber 1956, а також: Fee, 1981, Fowler, 1992, T. Smith, 1989, Turner, 1984), методолог Роберт Гроувз (Robert Groves, 1989, 450) влучно назвав формулювання запитання ключем ефективності опитувальника: „Хоча формулювання запитань може бути стандартизованим, немає гарантії, що значення, які ми в нього закладаємо, однаково сприйматимуться респондентами” (див: Suchman and Jordan, 1992). Так само і Фоулер (Fowler, 1992, 218) нагадує нам у вступі до свого дослідження про ефект неоднозначності в запитаннях: „Це стало аксіомою напевне з часів, коли Стенлі Пейн написав 1951 року свій класичний твір „Мистецтво ставити запитання”, що запитання мають бути зрозумілими. В ідеалі вони повинні означати одне й те саме для всіх респондентів, причому означати для них те ж саме, що й для дослідника, людини, яка тлумачитиме відповіді”.

Психологи-когнітивісти Герберт Кларк і Міхаель Шобер (Herbert Clark and Michael Schober, 1992) дають свою інтерпретацію того, як громадяни дають відповіді на неоднозначні запитання: „Респонденти... роблять припущення, як саме інтерпретувати запитання: „Кожне запитання означає для мене те, що є очевидним для мене тут і зараз”. Якщо респонденти і справді тлумачать запитання таким чином, то тим самим порушується головне припущення вимірювань у дослідженні про те, що запитання повинне мати **однаковий** смисл для всіх респондентів. Якщо ця умова не дотримується, то валідність порівняння відповідей респондентів ставиться під сумнів, якщо й зовсім не унеможлиблюється. Об’єднання індивідуальних відповідей на запитання з метою підсумування громадської думки з певної проблеми відтак стає сумнівним, якщо взагалі не безглуздим.

Візьмемо для прикладу проблему запитань стосовно підтримки діяльності президента, які в тій чи іншій формі містяться практично в усіх національних та регіональних опитуваннях у Сполучених Штатах: „Ви схвалюєте чи не схвалюєте виконання Джорджем Бушем своїх обов’язків президента?” (Gallup). „Як би ви оцінили виконання своїх обов’язків Джорджем Бушем на посту президента: відмінно, дуже добре, задовільно чи незадовільно?” (Harris). Аморфні за формою та дуже неоднозначні за значенням, кожне з цих запитань з високою ймовірністю

Ілюзія громадської думки:

факт і артефакт в американських опитуваннях

Джордж Ф. Бішоп

означатиме різні речі для різних респондентів. Що означає „виконання президентських обов’язків”? Для деякого з респондентів це означатиме в більшій мірі, як він розв’язує міжнародні кризи; інших наводитиме на думку, наскільки ефективно він розв’язує економічні питання; третіх – в якій мірі він відповідає суб’єктивним моральним критеріям тощо. Отже, що саме означає схвалення чи несхвалення респондентом виконання Бушем своїх президентських обов’язків? Подібним чином, що мається на увазі під такими узагальненнями в запитанні дослідницького центру Гарріса (Harris), як „відмінно”, „дуже добре”, „задовільно” чи „незадовільно”? Навіть якщо респонденти й матимуть точку зору щодо самого запитання (презумпція компетентності), то більшість з них дасть відповідь на це запитання, інтерпретуючи його так: „Як він виконує свої обов’язки означає для мене те, **що є очевидним для мене тут і зараз**”. З великою ймовірністю це можуть бути різні речі для різних респондентів, що, у свою чергу, означає, що ми ставимо різні запитання. Теоретично це означає те ж саме, якби формулювання запитання було різним для кожного респондента. Це ж стосується й відповідей.

Те ж саме справедливо й стосовно інших неоднозначних індикаторів громадської думки американців, що стали складовою багатьох сьогодишніх опитувань. „Ви вважаєте, що країна прямує у правильному напрямі чи, навпаки, серйозно відхиляється від правильного курсу?” (ABC/Washington Post). „Як часто ви вважаєте дії уряду в Вашингтоні правильними: завжди, більшість часу чи час від часу?” (Gallup). „Як би ви оцінили економічну ситуацію в країні сьогодні – як дуже добру, скоріше добру, скоріше погану чи дуже погану?” (Gallup). „Ви вважаєте, що для майбутнього країни буде краще, якщо ми будемо брати активну участь в міжнародних подіях чи будемо стояти осторонь?” (Gallup). „На вашу думку, що стане найбільшою загрозою для країни в майбутньому: великий бізнес, великі профспілки чи великий уряд?”⁵ (Gallup). Як сумно зазначав Стенлі Пейн (1951, розділ 9) стосовно подібних запитань багато років тому, такі словосполучення, як „правильний курс”, „помилкове спрямування”, „уряд у Вашингтоні”, „економічна ситуація в країні”, „майбутнє країни”, „міжнародні події”, „великий бізнес”, „основні профспілки” та „великий уряд”, вкрай неоднозначні (див: Fee, 1981 стосовно трактування вислову „великий уряд”). Отже, респонденти можуть давати різні відповіді на запитання, в яких вживаються ці словосполучення, не через різницю

⁵ Термін „великий уряд” має щонайменше два значення в американському політичному тезаурусі: 1) чисельний, некомпетентний і неефективний уряд; 2) уряд, який втручається у проблеми, які лежать за межами його компетенції, як, наприклад, приватна сексуальна поведінка. Політичні коментатори здебільш вживають поняття великий уряд в контексті інших „зол” американського суспільства: великого бізнесу та великих профспілок. (Прим. перекл.).

думок щодо предмета опитування, а через різне розуміння самого предмета. Типова демографічна різниця між білими та афро-американцями в оцінці правління президента Джорджа Буша може приховуватися насамперед у тому, як ті й інші трактують вислів „Виконує свої обов’язки як президент”. Цим ми можемо пояснити й інші відомі проблеми: „гендерні відмінності” („gender gap”) (Anderson, 1997; Sapiro, 2002), різницю між „сімейними та неодруженими респондентами” („marriage gap”) (Weisberg, 1987; див. також: Conelly, 2000), „різниця між поколіннями” („generation gap”) та інші соціально-демографічні розбіжності в дослідженні громадської думки. Певна, а мабуть і значна частина того, що ми вважаємо істотною різницею в думках різних демографічних груп, може просто відображати різницю в тому, як вони інтерпретують смисл запитання щодо абортів, рівних можливостей, витрат уряду на охорону здоров’я, добробуту, іноземної допомоги, національної оборони, соціального захисту, медицини, відпуску ліків за рецептами, клонування тощо. Ця гіпотеза потребує перевірки.

Такі відмінності, іншими словами, можуть бути не чим іншим, як ілюзією, артефактом вимірювання, що виникає через розбіжності в інтерпретації неоднозначних запитань.

Форма запитань, формулювання та зміст

Невизначеність та неоднозначність більшості запитань в опитуваннях також живить інакше джерело артефактів у дослідженні громадської думки: розбіжності, які виникають внаслідок формулювання запитань, їх порядку в опитувальнику та самого контексту опитувальника. Як показують дослідження, кількість яких постійно зростає (Schuman and Presser, 1981; Bishop and Smith, 2001; Sudman, Bradburn and Schwarz, 1996; Tourangeau, Rips and Rasinski, 2000), розбіжності у формі запитань, їх формулюванні та змісті часто впливають на те, як респонденти інтерпретують смисл запитання. Проблема інтерпретації залежить і від способу опитування (телефонне інтерв’ю, безпосереднє опитування, самостійне заповнення опитувальника, отриманого поштою або через Інтернет). Ми вважаємо, що чим більша невизначеність самих запитань, тим більша ймовірність того, що особливості дизайну опитувальника і способи опитування **впливатимуть** на відповіді респондентів. Та, навпаки, чим більш знайомим, конкретним і чітким буде предмет запитання, тим менш чутливими до таких впливів будуть відповіді респондентів.

Візьмемо для прикладу типові запитання, що ставилися під час виборчих перегонів 2000 року з метою вивчення намірів виборців: „Якби президентські вибори відбувалися сьогодні та кандидатами в президенти були представник Демократичної партії Ел Гор, республіканець Джордж В. Буш, реформіст Пат Буханан та кандидат від Партії зелених Ральф Нейдер, чи проголосували б ви за Ела Гору, Джорджа Буша, Пата

**Ілюзія громадської думки:
факт і артефакт в американських опитуваннях**

Джордж Ф. Бішоп

Буханана чи Ральфа Нейдера?” (CBS News, 4-6 листопада, 2000 р.). За умов виконання всіх критеріїв дослідження (вибірки, часу та тривалості дослідження, вирахування відсотку виборців, які візьмуть участь в голосуванні тощо), запитання такого типу є дуже точними в передбаченні результатів сучасних президентських перегонів (див., наприклад, Warren, 2001, розділ. 2). Точність таких передвиборчих опитувань і справді стала основною причиною нашої довіри до валідності опитувань громадської думки. На відміну від багатьох запитань, що містяться в опитувальниках, запитання щодо електоральних вподобань характеризуються чіткістю, конкретністю та однозначністю інтерпретації для більшості респондентів. У виборчій компанії 2000 року запитання стосовно республіканця Джорджа Буша, демократа Альберта Гора, та інших мали однакове значення для всіх респондентів, причому це значення не зазнавало змін в часі між опитуваннями. Отже не дивно, що варіації в формулюванні запитань на виявлення електоральних вподобань респондентів не чинять будь-якого відчутного впливу на точність результатів опитувань (див: Crespi, 1988).

З іншого боку, як зазначив Креспі (Crespi, 1989), рейтинги популярності президента, які часто вважаються поточними електоральними референдумами, є вразливими до того, як ставиться запитання: в дихотомічній формі („Схвалюєте ви чи ні...”) чи у формі ранжувальної шкали („На вашу думку, він виконує свої обов’язки відмінно, дуже добре, задовільно чи незадовільно?”). Це стосується й багатьох інших запитань, що є вкрай вразливими до варіацій форми, формулювання та контексту. Особлива чутливість запитань до таких варіацій пояснюється тим, що неоднозначність змісту змушує респондентів інтерпретувати їх у різний спосіб, спираючись саме на особливості форми, формулювання та контексту запитання (див: James Davis, цит. за Crespi, 1989).

Разом із суспільною некомпетентністю в громадсько-політичних проблемах, саме реакція респондентів на незрозумілі та неоднозначні запитання, як я вважаю, пояснює те, яким чином формулювання запитань в опитувальнику, їх форма та контекст, в якому вони пропонуються, може створювати помилкові уявлення про громадську думку. Як обгрунтовано говорить у своїй історії досліджень громадської думки Джин Конверс (Jean Converse, 1987), якби інструментарій дослідження виконував роль телескопа для полстерів, то він би продукував еквівалент того, що ми називаємо оптичним обманом.

Бібліографія:

- Allport, Floyd H. 1937. „Toward a Science of Public Opinion”. Public Opinion Quarterly 1, no 1 (January): 7 – 23.
Andersen, Kristi. 1997. „Gender and Public Opinion”. In Understanding

Public Opinion, ed. Barbara Norrander and Clyde Wilcox, 19 – 36. Washington, D.C.: CQ Press.

Asher, Herbert. 2001. Polling and the Public. 5th ed. Washington, D.C.: CQ Press.

Babbie, Earl. 1986. Observing Ourselves: Essays in Social Research. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press.

Belson, William. 1981. The Design and Understanding of Survey Questions. Aldershot, England: Cover Publishing Co.

Beniger, James. 1992. „The Impact of Polling on Public Opinion: Reconciling Foucault, Habermas and Bourdieu”. International Journal of Public Opinion Research 4, no. 3 (Autumn), 204 – 19.

Bennett, Stephen Earl. 1996. „'Know Nothing' Revisited Again”. Political Behavior 18, no 3 (September): 219 – 33.

Bishop, George F., and Andrew Smith. 2001. Response-order effects and the early Gallup split-ballots. Public Opinion Quarterly 65: 479 – 505.

Bishop, George F., Robert W. Oldendick and Alfred J. Tuchfarber. 1983. „Effects on Filter Questions in Public Opinion Surveys”. Public Opinion Quarterly 47, no 4 (Winter): 528 – 46.

Bishop, George F., Robert W. Oldendick and Alfred J. Tuchfarber. 1984. „Interest in Political Campaign: The Influence of Question Order and Electoral Context”. Political Behavior 6, no 2: 159 – 69.

Blumer, Herbert. 1948a. „Public Opinion and Public Opinion Polling”. American Sociological Review 13, no 5 (October): 542 – 49.

Blumer, Herbert. 1948b. „Rejoinder”. Public Opinion Quarterly 13, no 5 (October): 554.

Bogart, Leo. 1972. Silent Politics: Polls and Awareness of Public Opinion. New York: John Wiley and Sons.

Bourdieu, Pierre. 1979. „Public Opinion Does Not Exist”. In Communication and Class Struggle. Vol. 1, Capitalism, Imperialism, ed. Armand Mattelart and Seth Sieglaub, 124 – 30. New York: International Central.

Bradburn, Norman and Carrie Miles. 1979. „Vague Quantifiers”. Public Opinion Quarterly, 43, no 1 (Spring): 92 – 101.

Cantril, Hadley and Edrita Fried. 1944. „The Meaning of Questions”. In Gauging Public Opinion, ed. Hadley Cantril, 3 – 22. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Clark, Herbert H., and Michael F. Schober. 1992. „Asking Questions and Influencing Answers”. In Questions about Answers: Inquiries into the Cognitive Bases of Surveys, ed. Judith M. Tanur, 15 – 48, New York, Russell Sage.

Clymer, Adam. 2001. „The Unbearable Lightness of Public Opinion Polls”. Public Opinion Quarterly 40, no 4 (Winter): 515 – 30.

Conelly, Marjorie. 2000. „Who Voted: a Portrait of American Politics, 1976

– 2000". New York Times, November 12, sec. 4, p. 4.

Converse, Jean. 1987. Survey research in the United States: Roots and Emergence 1890 – 1960. Berkeley: University of California Press.

Converse, Philip. 1970. „Attitudes and Nonattitudes: Continuation of a Dialogue”. In *The Quantitative Analysis of Social Problems*, ed. Edward R. Tufte, 168 – 89. Reading, Mass.: Addison – Wesley.

Converse, Philip. 1987. „Changing Conceptions of Public Opinion in the Political Processes”. *Public Opinion Quarterly* 51, no 4 (Winter): 12 – 24.

Crespi, Irving. 1988. Pre-election polling: Sources of Accuracy and Error. New York: Russell Sage Foundation.

Crespi, Irving. 1989. Public Opinion, Polls and Democracy. Boulder, Colo.: Westview Press.

Davis, James A. 1987. „The Future Study of Public Opinion”. *Public Opinion Quarterly* 51, no 4, pt. 2 (Winter): 178 – 179.

Delli Carpini, Michael and Scott Keeter. 1991. „Stability and Change in the US Public’s Knowledge of Politics” *Public Opinion Quarterly* 55, no 4 (Winter): 583 – 612.

Fee, Joan. 1981. „Symbols in Survey Questions: Solving the Problem of Multiple Words Meaning”. *Political Methodology* 7: 71 – 95.

Ferber, Robert. 1956. „The Effect of Respondent Ignorance on Survey Results”. *Journal of the American Statistical Association*. 51, no. 276 (December): 576 – 86.

Fishkin, James S. 1992. „The Idea of Deliberative Opinion Poll”. *Public Perspective* 3, no 2 (January/February): 26 – 27.

Fishkin, James S. 1995. *The Voice of the People*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Foucault, Michel. 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*. Ed. Colin Gordon. New York: Pantheon Books.

Fowler, Floyd Jackson, Jr. 1992. „How Unclear Terms Affect Survey Data”. *Public Opinion Quarterly* 56, no 2 (Summer): 218 – 31.

Gallup, George H., and Saul F. Rae. 1940. *The Pulse of Democracy*. New York: Simon and Schuster.

Ginsberg, Benjamin. 1986. *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power*. New York: Basic Books.

Goodnight G. Thomas. 1992. „Habermas, the Public Sphere and Controversy”. *International Journal of Public Opinion Research* 4, no. 3 (Autumn): 243 – 55.

Groves, Robert. 1989. *Survey Errors and Survey Costs*. New York: Wiley.

Herbst, Susan. 1993. *Numbered Voices: How Opinion Polling Has Shaped American Politics*. Chicago: University of Chicago Press.

Lewis, Justin. 2001. *Constructing Public Opinion*. New York: Columbia

University Press.

Lippmann, Walter. 1925. *The Phantom Public*. New York: Harcourt, Braace and Co.

Lippmann, Walter. 1922. *Public Opinion*. New York: Macmillan.

MacKuen, Michael B., Robert S. Erickson, and James A. Stimson. 1989. „Macropartisanship”. *American Political Science Review* 83, no 4 (December) 1125 – 42.

Morin, Richard. 1995. „What Informed Public Opinion?” *Washington Post*, National weekly edition, June 26 – July 2, 34.

Nie, Norman H., Sidney Verba, and John R. Petrocik. 1976, 1979. *The Changing American Voter*, enlarged ed. Cambridge. Mass.: Harvard University Press.

Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Spiral of Silence*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.

Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro. 1992. *The Rational Public*. Chicago: University of Chicago Press.

Peer, Limor. 1992. „The Practice of Opinion Polling As a Disciplinary Mechanism: a Foucauldian Perspective”. *International Journal of Public Opinion Research* 4, no 3 (Autumn) 230 – 42.

Price, Vincent. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications.

Rogers, Lindsey. 1949. *The Pollsters*. New York: Knopf.

Roper, Burns W. 1983. „Some Things that Concern Me”. *Public Opinion Quarterly* 47, no 3 (Autumn): 303 – 9.

Roper, Elmo. 1942. „So the Blind Shall Not Lead”. *Fortune* 25, no 2: 102.

Rosen, Jay. 1999. *What are Journalists For?* New Haven, Conn. Yale University Press.

Sapiro, Virginia. 2002. „It’s the Context, Situation and Question, Stupid: the Gender Basic of Public Opinion”. In: *Understanding Public Opinion*, ed. Barbara Norrande and Clyde Wilcox, 21 – 41. Washington, D.C.: CQ Press.

Schuman, Howard, Stanley Presser, and Jacob Ludwig. 1981. „Context Effects on Survey Responses to Survey Questions about Abortion”. *Public Opinion Quarterly* 45, no 2 (Summer): 216 – 23.

Smith, Tom W. 1989. „Random Probes of GSS Questions”. *International Journal of Public Opinion Research* 1, no 1 (Winter): 305 – 25.

Splichal, Slavko. 1999. *Public Opinion: Development and Controversies in the Twentieth Century*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield.

Stanley Payne. 1951. *The Art of Asking Questions*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Stimson, James. 1999. *Public Opinion in America: Moods, Cycles and Swings*. Boulder, Colo.: Westview Press.

Suchman, Lucy and Brigitte Jordan. 1992. *Validity and the Collaborative Construction of Meaning in Face-to-Face Surveys*. Pp. 241-270 in: *Questions*

about Questions: Inquiries into the Cognitive Bases of Surveys. Judy Tanur, ed. New York: Russell Sage Foundation.

Sudman, Seymour., Norman Bradburn., and Norbert Schwarz. (1996). Thinking about answers: The application of cognitive processes to survey methodology. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Tourangeau, Roger, Lance Rips, and Kenneth A. Rasinski. 2000. The psychology of survey response. New York: Cambridge University Press.

Turner, Charles F. 1984. „Why Do Surveys Disagree? Some Preliminary Hypotheses and Some Disagreeable Examples”. In Surveying Subjective Phenomena, vol. 2, ed. Charles F. Turner and Elizabeth Martin, 159 – 214. New York: Russell Sage Foundation.

Warren, Kenneth, F. 2001. In Defense of Public Opinion Polling. Boulder. Colo.: Westview Press.

Weisberg, Herbert F. 1987 „The demographics of a new voting gap: Marital differences in American voting”. Public Opinion Quarterly 51 no 3(Autumn): 335 – 43.

Yankelovich, Daniel. 1991. Coming to Public Judgment. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press.

Zaller, John R. 1992. The Nature and Origins of Mass Opinion. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

До питання технологізації політичної діяльності в сучасній Україні

Дмитро Акімов,

кандидат соціологічних наук,

голова Генеральної дирекції

Міжнародної академії

рейтингових технологій і соціології

„Золота Фортуна”

Використання в політичній діяльності маркетингового підходу, зокрема – політичного маркетингу в сучасній Україні знаменує перехід до якісно нової методології дослідження й регулювання політичних процесів. Суть цього підходу (який поки що активно використовується, на жаль, лише при організації виборчих кампаній) у ретельному вивченні політичного ринку, розробці проектів і технологій з його регулювання, реалізації маркетингових заходів, що забезпечують ефективну політичну діяльність.

Однією з найважливіших особливостей сучасного етапу розвитку не тільки економічних, але й соціальних, політичних, культурних та інших процесів у сучасному суспільстві стало посилене використання в ході їх врегулювання маркетингових концепцій і технологій. Таке „проникнення” маркетингових підходів в управління гуманітарною сферою суспільства обумовлюється не лише маркетинговою „модю”. Проблема набагато глибша. Після відмови від марксистських підходів, які багато десятиліть у нашій країні видавалися за єдино прийнятну методологію соціально-політичних наук, ці науки, в принципі, втратили чітку методологічну основу. Можливо, комусь така заява автора й здасться надто сміливою, але в реальності було саме так.

Що сьогодні має виступати в якості методології та методів розвитку соціально-гуманітарного, політичного знання? Ймовірно, тут можливі різні підходи. Та одним з найважливіших, що завойовує все серйозніші позиції, стає маркетинговий. В останні роки в багатьох країнах, в тому числі й в Україні, все більше уваги приділяється розробці проблем, пов'язаних з некомпетентною, соціальною, територіальною, державною та

іншими сферами застосування маркетингу. При цьому „лідирує” в процесі наукового освоєння таких підходів політичний маркетинг.

І це цілком зрозуміло. Адже в основі маркетингового підходу лежать основоположні концепції ринку й обміну. Як справедливо зазначає Ж.-Ж. Ламбен, маркетинг - це „соціальний процес, спрямований на задоволення потреб і бажань людей та організацій шляхом забезпечення вільного конкурентного обміну товарами й послугами, котрі становлять цінність для покупця” [1]. Іншими словами, маркетинг ґрунтується на принципі пріоритету споживача, що вибирає товар або послугу на ринку.

Як з’ясувалося, серед всіх принципово можливих „соціальних” ринків (некомерційного, освітнього, медичного, територіального, державного та безлічі інших) найближчим до сутності й структури звичайного ринку товарів і послуг є ринок політичний. Для того, щоб підтвердити це, наведемо сучасне визначення поняття „ринок”, сформульоване відомими економістами: „Ринок – це інститут, або механізм, що зводить разом покупців (пред’явників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг. ...ринок - це просто механізм, або пристосування, що здійснює контакт між покупцями, або пред’явниками попиту, і продавцями, або постачальниками товару чи послуги” [2].

Якщо говорити у цьому зв’язку про ринок політики, або ринок влади, то в принципі він існує й функціонує саме для реалізації описаних вище функцій. Найбільш коректне й точне, на нашу думку, визначення поняття „політичний ринок” дала О. Морозова. Політичним ринком, вказує вона, ми називаємо „систему виробництва й розподілу політичних товарів і послуг (ідей, програм, стилю управління, іміджу лідера), що відносно ефективно забезпечує узгодження значного числа інтересів продавців (партій, політиків, бюрократії), що конкурують між собою, і покупців (виборців, громадян). Політичний ринок - це простір, на якому відбувається обмін голосів виборців на передвиборчі обіцянки кандидатів, лояльності й підтримки громадян - на проєктовані політиками й керівниками рішення; при цьому всі актори політичного ринку діють заради досягнення власних цілей” [3].

Зрозуміло, що повністю ототожнити політичний ринок з класичним, економічним неможливо, особливо коли йдеться про його функціонування в умовах суспільства, що трансформується (як, наприклад, українського). Однак з наведеного вище визначення випливає, що на політичному ринку виборці справді уподібнюються споживачам, політичні партії й лідери – підприємцям; політична пропаганда трансформується в комерційну рекламу. І навіть урядові установи розглядаються як державні фірми, існування яких залежить від того, чи покриває одержана в результаті їх діяльності політична підтримка витрати на утримання [див. 4].

Укажемо лише на дві істотні відмінності політичного ринку від класичного. Про першу досить переконливо сказав П. Бурд’є (він часто

називає політичний ринок „політичним полем”): „Монополія виробництва, надана корпусу професіоналів, тобто малій кількості виробничих об'єднань, які, у свою чергу, контролюються професіоналами, примус, що тисне на вибір споживачів, які тим повніше схильні до безумовної **відданості** відомим ярликам і беззастережного делегування прав своїм представникам, чим більше вони позбавлені соціальної компетентності в політиці та інструментів, необхідних для продукування політичних виступів і акцій, – все це робить ринок політики безперечно одним з найменш вільних ринків” [5].

Отже, „найменш вільний”, та все ж ринок! На жаль, обмежує ефективне функціонування ринкових механізмів на політичному ринку України й та обставина, що, за справедливим зауваженням С. Пшизової, у розвитку ринку в пострадянських країнах виник певний парадокс, що полягає в тім, що політичний ринок тут складається надто швидко, набагато швидше, ніж ринок звичайних товарів і послуг [6]. Саме тому в Україні, як і в Росії, процес впровадження маркетингових механізмів у політичну сферу обумовлює і явні негативні наслідки – такі, приміром, як активне використання „сірих” і „чорних” PR-технологій, компромату тощо.

Отже, цілком очевидно, що для формування та функціонування, так би мовити, „повноцінного” (що відповідає всім вимогам ситуації, яка складається в різних країнах) політичного ринку в Україні і Росії потрібен певний час. До речі, про те, що являє собою політичний ринок у Росії, досить точно сказав Г. Дилигенський. Оскільки ця характеристика повністю стосується й реального стану в Україні, то наведемо досить розлогу цитату.

Отже, Г. Дилигенський пише: „В дискусії прозвучала теза про електоральне змагання як концентроване вираження політичного ринку, на якому відбувається зустріч пропозиції (диспозицій та ідентичностей) і попиту (настановлень і переваг). Стосовно сучасних російських умов метафора ринку видається сумнівною, у всякому разі з точки зору класичної інтерпретації ринкових відносин. Відповідно до цього тлумачення, ринок припускає раціональний вибір як домінуючий механізм мотивації покупців, отже, наявність у них інформації про об'єктивні властивості пропонованого товару. Тим в силу вкрай розмитої ідеології і програматики більшості учасників електоральних перегонів: блоків, партій, індивідуальних кандидатів, подібність їх передвиборчого дискурсу, в якому повторюється приблизно однаковий „джентльменський набір” гасел-обіцянок, – виборець найчастіше нічого не знає про їх справжню „споживчу вартість”. Російський же електоральний ринок – це скоріше своєрідний ринок лотерейних білетів, причому „покупці”, як правило, точно знають, що більшість продавців цих квитків – шахраї” [7].

Чи дає підставу це образне й досить справедливе висловлювання вважати, що політичний ринок не існує в принципі? Безумовно, ні! Йдеться лише про те, що такий ринок в Росії й Україні (до речі, так само, як і ринок товарів та послуг, ринок взагалі) перебуває в „зародковому” стані; потрібен певний час для його повноцінного розвитку.

Тим більше, що, як справедливо підкреслює Г. Дилигенський, справа не тільки в низькому рівні інформованості „політичних споживачів” про „політичний товар”. На ефективне функціонування політичного ринку в наших умовах негативно впливають і такі фактори, як нерозвиненість, слабка диференційованість політичних уподобань громадян – зокрема, специфічна політична ментальність населення (приміром, в оцінці ставлення до різних партій) тощо.

І все ж те наростання ринкових тенденцій у політичній сфері, котре змусило західних дослідників звернутися до застосування нових (у тому числі й маркетингових) способів їх концептуалізації, стає, безумовно, все актуальнішим і в пострадянських країнах, особливо в таких, як Україна, де політичний плюралізм, багатопартійність, свобода слова й ЗМІ стали реальністю. Саме тому нині в країні досить активно розвиваються як теорія політичного маркетингу, так і практика його застосування. І не тільки в процесі організації виборчих кампаній.

Перейдемо до уточнення поняття „політичний маркетинг”.

Відомо, що під „маркетингом”, його парадигмою мають на увазі наступне. „Маркетинг, згідно з його широким розумінням, – зазначає В. Голубков, – це соціально-управлінський процес, за допомогою якого індивідууми і групи людей шляхом створення продуктів та їх обміну одержують те, чого потребують. В основі цього процесу містяться такі ключові поняття: потреба, бажання, попит, продукт, обмін, угода, ринок” [8].

Наведене визначення (як і інші, починаючи з тих, котрі сформулював засновник сучасного маркетингу Ф. Котлер) свідчить про наступне: хоча маркетинг спочатку виникає як теорія і практика господарювання в умовах ринку товарів і послуг (та й у свідомості більшості людей сприймається саме таким чином), насправді це концепція розробки, виробництва й збуту того, на що існує попит. Попит же в населення є не тільки на матеріальні продукти – товари й послуги, але й на продукти, послуги соціальні, на ідеї, у тому числі й політичні. Звідси – некомерційний, соціальний, політичний маркетинг.

Основними передумовами існування політичного ринку, безумовно, є:

- об’єктивне існування політичної сфери і специфічної політичної діяльності;
- вільний, некомерційний політичний обмін результатами такої діяльності;
- конкуренція у політичній сфері.

У політичному маркетингу бачимо, без перебільшення, всі основні атрибути класичного маркетингу товарів і послуг. Його процес, як вважає В. Полтораки, охоплює три основні етапи, підпроцеси:

- дослідження політичного ринку, нагромадження інформації про нього, про політичний „товар”, про потенційних і реальних його споживачів;
- політико-інженерну діяльність, тобто розробку різних проектів і технологій, завданням яких є регулювання політичного ринку;
- управління політичним маркетингом, тобто планування й реалізація системи підготовлених маркетингових заходів, контроль за їх здійсненням тощо [9].

Отже, використання в політиці маркетингового підходу викликає технологізацію процесу політичної діяльності. А. Соловйов, наприклад, називає технологізацію політичних процесів саме політичним маркетингом [10].

Якщо перейти безпосередньо до опису самого процесу реалізації політичного маркетингу, його акторів, то його досить точно стосовно політики дав П. Бурд'є. Він розглядає поле політики як ринок, на якому існує виробництво, попит і пропозиція продукту особливого сорту – політичних партій, програм, думок, позицій. Центральне поняття його соціології політики – політичне поле – є не що інше, як „місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які в неї втягуються, народжується політична продукція, проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, з яких і мають вибирати звичайні громадяни, зведені до становища „споживачів”, які тим більше ризикують пошитися в дурні, чим більше віддалені вони від місця виробництва” [11].

Що ж стосується методології політичного маркетингу, то в її основі, як вважає багато вчених, лежить методологія так званого Суспільного вибору (одне з відгалужень теорії раціонального вибору). Суть її така: політичний аналіз можна (можливо, і найдоцільніше) здійснювати завдяки вивченню поведінки індивідів, які розглядаються як раціональні та егоїстичні актори, що діють на політичному полі. Адже, як вважає К. Дж. Ерроу, насправді існують два способи реалізації колективного вибору: голосування, що використовується для прийняття рішень політичного характеру, і ринковий механізм, що використовується для прийняття рішень економічного характеру. Отже, теорія Суспільного вибору ніби „переносить” економічний підхід і до політичної науки [12].

Як направи, сфери дії політичного маркетингу виступають аж ніяк не тільки виборчі кампанії, хоча на їх прикладі сам процес Суспільного вибору простежується найчіткіше. Політичний маркетинг використовується при плануванні та організації найрізноманітніших масових кампаній; при розробці й реалізації різних методів впливу на громадськість і громадську думку; в діяльності зі створення і забезпечення

функціонування політичних партій та громадських організацій; при підготовці й організації політичних спецподій (мітингів, презентацій, ювілеїв, прийомів, благодійних акцій тощо); в ході забезпечення ефективного функціонування політичних ЗМІ – теле- і радіокомпаній, журналів, газет, електронних видань; у ході політичного лобіювання та в інших напрямках діяльності державних, політичних і громадських організацій на політичному ринку.

Суб'єктами політичного маркетингу є як державні органи (законодавчі й виконавчі), так і політичні партії, громадські організації. Поважне місце в такій діяльності належить і неурядовим організаціям.

Перейдемо далі до характеристики основних структурних елементів політичного маркетингу. Їх досить багато, однак ми у цій статті коротко зупинимося на характеристиці чотирьох основних:

- політичний ринок;
- політичний товар;
- виробники і продавці політичного товару;
- споживачі політичного товару.

Політичний ринок, безперечно, включає в себе різні шари та групи населення, котрі тією чи іншою мірою причетні до політичної сфери суспільства, політичної діяльності. Саме ці соціальні та інші групи населення, окремі індивіди є основним об'єктом впливу в процесі політичної діяльності. Власне такі підходи до визначення та аналізу політичного ринку „сповідує” класична політологія протягом всіх років свого існування.

Чим же якісно відзначається маркетинговий підхід до аналізу політичного ринку? У першу чергу, використанням саме маркетингового аналізу (якісно іншого, ніж традиційний) індивідів і груп, що функціонують на ньому. А саме – у сегментації такого політичного ринку. Як зазначає В. Полторак, у цьому плані можуть бути виокремлені: **потенційний політичний ринок** – сукупність дорослого населення країни, що цікавиться політичним життям суспільства; **дійсний політичний ринок** – досить активне в політичному плані населення, що регулярно бере участь у виборчих кампаніях, масових політичних акціях, достатньо залучене до матеріалів засобів масової інформації, пов'язаних з політикою; **політичний ринок, що обслуговується**, – частина дійсного політичного ринку, люди, що мають досить чіткі політичні позиції, які голосували за певні політичні сили. Нарешті, **освоєний політичний ринок** – частина дійсного і того, що обслуговується, політичного ринку, населення, яке чітко визначилося у своїх симпатіях до тих чи інших політичних партій, організацій [13].

Зрозуміло, що при такому підході до аналізу політичного ринку, його сегментування, уможливорюється не стихійний, а обґрунтований і ефективний підхід до вибору різними політичними силами об'єктів для

впливу в процесі політичної діяльності. Відомо, приміром, що в періоди, коли вибори не відбуваються, дійсний політичний ринок (не кажучи вже про той, що обслуговується) в сучасній Україні досить вузький. Про це свідчать дані численних соціологічних досліджень, що показують, зокрема, які складні проблеми викликає звернення до громадян з певними політичними гаслами. Так, спроби „схилити” населення (звичайно, населення в цілому, а не небезкорисливих агітаторів) до підтримки тих чи інших референдумів. Що ж стосується членів політичних партій, то їх в Україні, за різними даними, від 2 до 7 відсотків дорослого населення країни.

Політичним товаром, що функціонує на політичному ринку, є:

- різні ідеологічні кліше, у тому числі партійні програми, месиджі, гасла тощо;

- партії і громадські організації;

- політики, політичні лідери.

Цілком очевидно, що головним „товаром”, що „викидається” на політичний ринок, є передусім саме різного роду програмові документи партій та організацій. Такі матеріали, месиджі (послання) мають бути досить чітко позиціоновані. Саме це й надає їм реального маркетингового сенсу, оскільки дозволяє населенню, прихильникам різних політичних сил „розпізнавати” свої й чужі заклики. Нині в Україні подібної глибокої позиціонованості різних ідеологічних матеріалів якраз і не бачимо.

Взяти хоча б позачергові парламентські вибори 2007 року. Очевидно, що три провідні політичні сили – Партія регіонів, блок Юлії Тимошенко, блок „Наша Україна – Народна самооборона” – висунули задля підтримки електорату практично аналогічні месиджі. А саме: боротьба з корупцією й ліквідація депутатської недоторканності; матеріальна підтримка матерям при народженні дітей тощо.

Саме тому нині в Україні (мається на увазі рівень політичної структурованості електорату) в якості, мабуть, єдиного „пізнаваного” політичного товару виступають політики й, у першу чергу, політичні постаті, що очолюють великі політичні партії і виборчі блоки. Саме вони стали своєрідними маркерами, котрі підказують населенню, яка саме програма дій і політична перспектива йому пропонується.

І це цілком зрозуміло з огляду на політичний маркетинг. Так, російські політологи й маркетингологи В. Дубицька і М. Тарарухіна (у статті з характерною для маркетингу назвою „Якого політика можна „продати”?”) пишуть: „Імідж політика – це його здатність бути знаком у перемовинах виборців і влади. Зіставляючи виявлені потреби регулярних виборців (вибірників) і можливості кандидата, можна визначити ймовірність його успіху, який, зокрема, залежить від правильного вибору цільової аудиторії... Процедура позиціонування, що ґрунтується на аналізі категоріальних структур політичної свідомості виборців і претендента на

їхні голоси, дозволяє визначити електоральний потенціал кандидата” [14]. Навряд чи варто для підтвердження цієї тези наводити приклади з сучасної ситуації, що складається в українському політичному житті.

Виробники та продавці політичного товару. Зовні, якщо не замислюватися над реальною політичною діяльністю, ситуація досить очевидна. Справді, та чи інша партія або політик розробляють свої ідеї, пропозиції, гасла й пропонують їх населенню (приміром: „Я за нейтральний статус України”, „Пропоную зробити російську мову другою державною в Україні” тощо). Населення ж, електорат слухає ці заклики й обирає щодо них певну позицію.

Однак все це стає не настільки очевидним, якщо використовуються маркетингові підходи. Для того, щоб чітко визначити, про що йдеться, наведемо думку французького вченого П. Шампаня, що працює у сфері соціології політики: „Фактично йдеться про виникнення нового соціального простору, де панує сукупність діючих осіб - продавців опитувань, політологів, консультантів з питань комунікації та політичного маркетингу, журналістів тощо. Використовуючи сучасні технології, такі, як зондажі, телефонні опитування, комп'ютери, радіо, телебачення тощо, ці фахівці приписують незалежне політичне існування „громадській думці”, яку вони самі й фабрикують. Її аналіз і маніпулювання нею стали особливою професією. В результаті відбулися глибокі зміни в характері політичної діяльності” [15].

Навряд чи до цього можна додати щось істотне. Французький соціолог справді помітив ту обставину, що при переході до використання політичного маркетингу в суспільстві змінюється політична реальність і сам характер політичної діяльності. Можна сказати, що основними „дійовими особами” на політичній арені стають не самі політики, політичні лідери, а політконсультанти, соціологи, журналісти, які групуються навколо них, і які своєю діяльністю створюють якісно нову, принаймні іншу від традиційної, політичну реальність.

Добре це чи погано? Чи є в цьому випадку маркетинговий підхід позитивним для ефективного й демократичного розвитку суспільства?

Однозначної відповіді немає. Все залежить від того, на що спрямовуються зусилля таких фахівців. Навряд чи хтось заперечуватиме, що розпочаті в ході „кольорових революцій” у деяких пострадянських державах спроби побудувати демократичне суспільство, забезпечити політичний плюралізм і свободу слова (а тут найактивніше застосовувалися елементи політичного маркетингу) пішли на шкоду розвитку цих держав. Навіть з урахуванням тимчасових труднощів, що виникли при цьому. Зрозуміло, що в описаних ситуаціях мають повністю виключатися можливості застосування „чорних”, „брудних” PR-технологій.

Споживачі політичного товару. У цій якості, що очевидно, виступають

різні групи населення, тією чи іншою мірою причетні до політичного життя суспільства. На відміну від ситуації з політичним ринком, у якості якого теж виступають різні верстви населення, електорату, тут, з огляду на маркетинговий підхід, диференціюються подібні шари за ознаками соціально-демографічними (стать, вік, освіта тощо), регіональними (регіони країни, а також населені пункти різного масштабу), психографічними (розподіл населення за транссоціальними ознаками, що показують, з яких причин люди, що мають однакові соціально-демографічні характеристики, діють на політичному ринку по-різному; і навпаки – ті, що мають різні характеристики, діють у сфері політичних виборів ідентично).

Такий підхід в українській політичній практиці використовується в останні роки майже постійно. Так, політтехнологи БЮТ докладають особливих зусиль для роботи в центрі й на заході України; комуністи намагаються не втратити електорат у старших вікових групах тощо. Особливо цікавий сьогодні (на жаль, це поки що ніхто серйозно не вивчає) психографічний аналіз різниці електорату таких досить подібних за основними політичними параметрами політичних сил, як БЮТ і блок „Наша Україна – Народна самооборона”. Тим часом, на нашу думку, глибокі дослідження в цьому напрямі могли б реально допомогти цим політичним силам серйозним чином позиціонувати свої програмові документи, а також електоральну діяльність у процесі виборів.

Здійснений аналіз сутності маркетингового підходу до політики і його використання в Україні свідчить, що саме цей підхід потенційно може стати однією з методологій наукового пізнання політичної реальності й регулювання відповідних процесів, що використовуються нині в соціально-політичній сфері.

Література:

1. **Ламбен Ж.-Ж.** Стратегический маркетинг: европейская перспектива: Пер. с фр. – СПб.: Наука, 1996. – С. 5.
2. **Макконел К. Р., Брю С. Л.** Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – К.: Хагар-Демос, 1993. – С. 61.
3. **Морозова Е. Г.** Политический рынок и политический маркетинг. – М.: РОССПЭН, 1998. – С. 5.
4. Там само. – С. 19.
5. **Бурдые П.** Социология политики: Пер. с фр. – М.: Socio logos, 1993. – С. 185.
6. **Пшизова С. Н.** Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе // Полис. – 2000. – №2. – С. 32.
7. **Дилигенский Г. Г.** О политическом рынке и рациональном выборе в российских условиях // Полис. – 2000. – №2. – С. 105.

8. **Голубков В. П.** Маркетинговые исследования: теория, методология и практика – 2-е изд. – М.: Финпресс, 2000. – С. 5.
9. **Полторак В. А.** Политический маркетинг. – Днепропетровск: Изд-во ДАУБП, 2001. – С. 21.
10. **Соловьев А. И.** Политология: Политическая теория, политические технологии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 415.
11. **Бурдье П.** Социология политики: Пер. с фр. – М.: Socio logos, 1993. – С. 182.
12. Докладніше про теорію Суспільного вибору див.: **Морозова Е. Г.** Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии. – М.: РОССПЭН, 1998. – С. 14 - 41.
13. **Полторак В. А.** Политический маркетинг. – Днепропетровск: Изд-во ДАУБП, 2001. – С. 28.
14. **Дубицкая В. П., Тарарухина М. И.** Какого политика можно „продать”? // Социс. – 1998. – № 10. – С. 124, 125.
15. **Шампань П.** Делать мнение: новая политическая игра: Пер. с фр. – М.: Socio logos, 1997. – С. 25.

Форми та умови неконфліктної взаємодії влади і опозиції

Олена Кіндратець,

кандидат філософських наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

Влада і опозиція в Україні ніяк не можуть перейти від конфліктної взаємодії до співпраці заради вирішення проголошених ними спільних завдань – процвітання держави, благополуччя народу тощо. За роки незалежності України так і не було розроблено єдиної, схваленої всіма провідними політичними силами і суспільством стратегії розвитку держави.

Тим часом у багатьох країнах успішно використовується така форма взаємодії влади і опозиції, як велика коаліція. А в Україні не всі провідні політичні сили схильні до цього.

Проблема спів-суспільної демократії, перспектив великої коаліції в нашій державі розглядалася мною в статті „Розмежування українського суспільства в процесі демократизації” [1]. Можливо, причина того, що не існує продуктивної взаємодії всіх політичних сил, полягає і в тому, що руйнування старої політичної системи, системи влади відбувалось без укладання пакту. Одні вчені називають пакт універсальною і необхідною умовою демократизації, інші вважають, що пакт не гарантує демократизації, його завдання – тимчасово стабілізувати ситуацію. І все ж, як свідчать історичні факти, у низці країн пакти дозволили прискорити процес демократизації суспільства.

В Україні спроби досягти домовленості, укласти пакт між різними групами еліти не були успішними. Своєрідними пактами у нас були Меморандум та Універсал національної єдності. Пакт української еліти і контреліти, укладений у вересні 2005 року в вигляді Меморандуму, проіснував дуже короткий час. У січні 2006 року Президент України відкликав свій підпис після того, як провідна опозиційна сила виступила ініціатором відставки уряду. Після парламентських виборів 2006 року всі провідні політичні сили, представлені в парламенті, за винятком БЮТ, підписали Універсал. Порушення деяких пунктів цього документа, що не

мав юридичної сили, почалися майже відразу після його підписання. Необхідно розібратися в причинах недотримання домовленостей політиками України, відповісти на запитання, що ж заважає в нашій країні використати пакт як одну з моделей взаємодії влади і опозиції і чи можна з часом усунути ці перешкоди?

Різні аспекти моделей взаємодії політичної еліти, умови та шляхи досягнення згоди в суспільстві, згоди між різними групами еліти, її форми, культуру толерантності та її значення вивчають зарубіжні і вітчизняні вчені – М. Уолцер, У. Нейган, Е. Соловйов, А. Садохін, В. Горбатенко, М. Михальченко, І. Кресіна, В. Яремчук, А. Зоткін, В. Танчер, Г. Зеленько, Ю. Пахомова та інші.

В історії відомі приклади успішного переходу від недемократичних режимів до демократичних на основі досягнутої згоди відносно минулого; відносно побудови нового суспільного устрою; правил гри; відмови від політичних переслідувань переможених політиків. Шляхом укладання пактів відбувалися переходи до демократії в Колумбії і Венесуелі (в 1950-х роках), Іспанії (1975 - 1978 роки), Бразилії (1970 - 1984 роки), Уругваї (1984 - 1986 роки).

Там, де пакти визначали розвиток країни на тривалий час, згода еліти доповнювалася суспільною згодою, яка в значній мірі формувалась під впливом еліти. Консенсус, досягнутий елітою в результаті таємної домовленості, відрізняється від консенсусу суспільного, який може бути результатом лише тривалого процесу.

Політичний пакт (в цьому його особливість) є угодою про збереження порядку, політичної стабільності. Порухення Меморандуму, а згодом і Універсалу національної єдності в Україні показало, що сторони, котрі репрезентують елітні групи, виявилися не готовими взаємно гарантувати забезпечення інтересів. Дехто передбачав це, вважаючи, що ці „пакти” мали тимчасовий характер і не могли бути тривалими, бо не були підтримані і зрозумілі для послідовників політичних лідерів, що їх підписали. На стосунки конкуруючих елітних груп вплинула також ситуація – складний перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки.

Пакти, дійсно, можуть бути короткостроковим перемир'ям. На думку Г. Зеленько, пактування, на відміну від створення коаліції, не передбачає укладання письмових домовленостей довготривалого характеру, а лише досягнення згоди з тих чи інших питань, тобто ситуаційної домовленості. Пактування, як спосіб досягнення домовленостей, є тим набором напівкроків-напіврішень, які дадуть змогу хоча й не такого динамічного, як потребує країна, але все ж поступу [2]. Однак поступ, що досягається таким чином, не може гарантувати незмінність політики щодо перспектив розвитку країни. Крім того, такі напіврішення, тимчасові домовленості негативно впливають на ставлення народу до влади, підривають довіру

до неї. Замість зниження напруги в суспільстві невдалий, тимчасовий пакт може провокувати її зростання. Це основна вада тимчасових пактів. Вони можуть бути контрпродуктивними.

Вважається, що пакт, якщо він став результатом досягнення згоди шляхом закритих переговорів, „торгів”, скоріше є недемократичним механізмом, що дозволяє усунути від активної політичної боротьби широкі маси населення. І все ж, сприяючи стабілізації ситуації, пакт зменшує небезпеку встановлення диктатури як відповідь на неінституційовану, неконвесійну політичну участь (бунти, відмова виконувати закони і політичні рішення, участь в мітингах протесту тощо). Процес демократизації при цьому стає більш керованим і прогнозованим, хоча без пакту виграш широких мас міг би бути більшим. Однак такий пакт зменшує можливість тиску на владу і контролю її дій народом безпосередньо.

В умовах, коли, як в Україні, політика і власність не розділені, пакт може привести не до демократизації, а до встановлення або закріплення вже існуючого олігархічного режиму. Це пояснюється тим, що таємно домовляються не просто політики, а політики, що представляють інтереси різних бізнес-груп. Тому договір може бути не суто політичним, а політико-економічним, а предметом таємного торгу може стати приватизація стратегічних державних підприємств, розподіл державних посад тощо.

Отже, не можна погодитись з тими, хто вважає, що пакт завжди сприяє демократизації суспільства. Він сприяє демократизації лише тоді, коли суспільство і політична еліта готові дотримуватися демократичних правил гри; коли гра перестає бути грою з „нульовою сумою”; коли еліта дбає не про власну вигоду чи безпеку, а про інтереси всього суспільства. Від готовності елітних груп йти на самообмеження, відмовитися від частини своїх претензій, прийняти взаємні зобов'язання і дотримуватися їх залежить успіх пактизму. Правила гри можуть бути інституційовані шляхом прийняття певних законів, наприклад, закону про опозицію. Хоча в багатьох демократичних країнах немає потреби законодавчого закріплення прав опозиції тому, що опозиція за неписаними правилами посідає важливе місце в політичній системі суспільства і її права не викликають заперечень чи сумнівів.

Хоча домовленості еліти, закріплені пактом, дуже важливі, але для України важливо досягнути більш широкої згоди – суспільної згоди, примирення широких мас населення, а не лише елітних груп. Однак широкі суспільні угоди в процесі демократизації можливі лише тоді, коли досягнуто згоди між елітними групами.

Від моменту підписання як Меморандуму, так і Універсалу ставлення до них багатьох політиків і громадян України було негативно-скептичним, мало хто вірив в непорушність їх положень. Підписання подібних

документів в Україні не гарантує їх виконання через правовий нігілізм.

На прикладі Іспанії можна побачити, як впливає пакт на суспільні процеси тоді, коли його учасники справді бажають вирішити проблему, а не просто виграти час для зміцнення своїх позицій. В цій країні пакт був підписаний наприкінці 1977 року. Він заклав основу примирення, яке до цього здавалося малоімовірним, оскільки суперечності, ціннісні конфлікти в суспільстві існували не одне десятиліття. Громадянська війна 1936 - 1939 років була одним із найгостріших суспільних конфліктів, який залишає слід в суспільній свідомості надовго. В іспанському суспільстві на момент виникнення гострого політичного конфлікту існували протилежні позиції з важливих питань суспільного життя. Одні громадяни виступали за республіку, а інші – за монархію, одні були прихильниками „сильної руки”, авторитаризму, інші – демократії.

В Україні теж існують різні позиції щодо унітарності та федералізму, мови, блоковості тощо. Одне питання в Іспанії в 1970-і роки, а в Україні сьогодні є спільним в політичних дискусіях – інтеграція із Заходом. Але якщо в Іспанії інтеграції з Заходом протиставлялося збереження самобутності, то у нас це питання складніше: інтеграція з Заходом, входження в НАТО і ЄС протиставляється не лише збереженню самобутності (нейтралітету), але й інтеграції з деякими республіками колишнього СРСР, в першу чергу з Росією.

Прихильники євроінтеграції в Іспанії перемогли. „Переможені” прийняли демократію і багато з тих цінностей, через які колись велася громадянська війна. Пакту передувала „рух назустріч” протилежних політичних сил, переоцінка ними своїх цінностей. Це явище можна назвати проявом політичного реалізму, раціоналізму і прагматизму. Політичні сили змогли визначати найбільш пріоритетну об’єднавчу мету, стали більш поміркованими.

На одну особливість процесу демократичних перетворень в Іспанії слід звернути особливу увагу – на момент досягнення згоди в цій країні сформувався численний середній клас, який, як відомо, сприяє політичній стабільності. В Україні середній клас незначний, більшість населення, незважаючи на економічне зростання останніх років, належить до нижчого класу. Хоча, як показали події грудня 2004 року, середній клас, навіть нечисленний, є активним борцем за демократичні цінності.

Україна відрізняється від Іспанії й тим, що в нашій країні більшість політичних партій – це об’єднання навколо певного лідера або політична форма легалізації олігархічних груп. Це пов’язане з тим, що у нас немає розвиненого громадянського суспільства, а ще тим, що громадяни України залишаються носіями „культури вождизму”. Тому політичним орієнтиром є не партійна програма, ідеологія, а особистість лідера партії, якому вірять чи не вірять. Якщо в Іспанії відбувалась еволюція партій, їх програм, принципів, то в Україні можна говорити лише про еволюцію поглядів

лідерів, окремих політиків. Часто їх позицію не розуміють навіть члени партії, їх прихильники.

В Іспанії „пакт Монклоа” по суті означав початок широкої міжпартійної співпраці, був компромісом, спрямованим на стабілізацію демократичного режиму. Незважаючи на те, що не всі положення пакту були виконані, він мав надзвичайно велике значення, оскільки заклав основи демократичних правил гри між основними політичними силами, послабив гостроту соціальних конфліктів, створив основу соціальної згоди, визначив загальносуспільні цінності та інтереси, привів до зміни політичної свідомості, до визнання домінування інтересів суспільства над інтересами окремих партій тощо. Особливістю іспанського пакту було й те, що він ознаменувався завершенням певного етапу розвитку стосунків між владою і опозицією. Влада задовго до укладання пакту демонструвала готовність домовлятися, готовність до реформування політичної системи.

Невдачі з укладанням пакту в Україні зумовлені не тільки суперечливими інтересами представників еліти, а ще й особливостями політичної культури. Пакт можливий тоді, коли існує культура толерантності. У зменшенні соціальної нетерпимості зацікавлені перш за все політики-реалісти, представники влади та опозиції. Нетерпимість, непоступливість стають на заваді досягнення як суспільної згоди, так і згоди між різними групами еліти. У свою чергу, нетерпимість, непоступливість еліти зумовлюється тим, що вона не вірить у щирість партнерів.

Є. Головаха вважає, що соціальна нетерпимість є соціопатією. Вона проявляється скрізь, де відбувається погіршення умов життя людей та ведеться пошук винних. У перші роки „перебудови” опитування громадської думки свідчили, що більшість була нетерпимою до партійних функціонерів і чиновників. Із зростанням труднощів нетерпимість набувала розмитого характеру, поширювалась на представників різних соціальних груп. В інших країнах відбувається те саме [3]. До соціальних патологій, зокрема, соціопатії, приводить невизначена й нестала система норм і цінностей, масові порушення соціальної адаптації. Нетерпимість є культурою конфронтації, а консенсус – культурою компромісів, толерантності, вміння „поступатися принципами” заради інтересів суспільства.

Нині головна небезпека для українського суспільства – розкол нації на ґрунті регіональних, релігійних, політичних особливостей. В Україні й досі немає згоди стосовно нашого минулого. І досі, наприклад, існують непримиренні позиції щодо того, визнавати воїнів УПА ветеранами Другої світової війни чи ні.

Покладати велику надію на довговічність пактів між українською владою та опозицією не можна тому, що не сформувалася культура толерантності, бракує достатнього розуміння відповідальності за

майбутнє суспільства, політики часто віддають перевагу „грі без правил”. Лише надзвичайна конфліктна ситуація змушує їх на певний час домовлятися.

Що ж таке толерантність? Як вона формується? Толерантність розуміється як терпимість до іно-культури, іно-мислення, іно-віри тощо. На думку С. Бондарєвої, толерантність, толерантні відносини так чи інакше проявлялися протягом всієї історії людства. Дотримання норм толерантності поведінки завжди є реальною умовою виживання людства [4].

А. Садохін також вважає, що об'єктивно толерантні відносини вимушено встановлювалися і тривалий час зберігалися між різними державами, етносами, культурно-історичними утвореннями з давніх часів. Широкого вжитку поняття „толерантність” набуло в епоху європейських релігійних війн. Ні католики, ні протестанти не могли перемогти одне одного. Тоді вони були змушені погодитися на компроміс, що допускав можливість співіснування. В пізніші історичні епохи принцип толерантності значно розширив свій зміст і отримав поширення в культурах багатьох народів. Нині розуміння толерантності неоднозначне й нестале, різне його розуміння різними народами залежить від їх історичного досвіду. В науковій літературі толерантність розглядається як повага і визнання рівності; відмова від домінування і насильства; визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки; відмова від зведення цього багатоманіття до однотипності або домінування якоїсь точки зору [5]. А. Садохін називає такі критерії толерантності: реальне рівноправ'я між представниками різних народів; взаємна повага, доброзичливе і терпиме ставлення всіх членів того чи іншого суспільства до інших соціальних, культурних, релігійних груп; рівні можливості для участі в політичному житті всіх членів суспільства; гарантоване законом збереження та розвиток культурної самобутності і мов національних меншин; реальна можливість дотримуватися традицій всіх культур, представлених в певному суспільстві; свобода віросповідання; співробітництво і солідарність у вирішенні загальних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних і міжрасових відносин та у відносинах між статями.

Ці критерії відповідають моделі ліберального громадянського суспільства, яку в сучасній історії розглядають як найповніше втілення толерантності. Головним суб'єктом у цій моделі стає держава, що гарантує право кожного громадянина виражати свої переконання. Нетерпимість – це неприйняттям „іншого”. Форми прояву нетерпимості: образи, глузування; негативні стереотипи, що базуються на негативних характеристиках; етноцентризм; пошук ворога; переслідування, залякування, погрози; дискримінація за різними ознаками; расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; ксенофобія у формі етнофобії,

мігрофобії; руйнування релігійних і культурних пам'яток; релігійні переслідування. Виникнення ін-толерантності А. Садохін пояснює тим, що психіка людини містить інстинкт самозбереження, збереження свого потомства, а звідси – поділ на „своїх” і „чужих”. В силу інстинктів людина лояльна до „своїх” і ставиться з підозрою до „чужих” [6].

Толерантність має різні форми: особиста, суспільна, державна. Остання знаходить відображення в політичній практиці, політиці, законодавстві. В Україні сьогодні існує дефіцит майже всіх цих форм толерантності – значно зросла кількість вбивств на побутовому ґрунті, кількість постраждалих від дій расистів тощо. Українська держава проводить миролюбну зовнішню політику, але деякі представники політичної еліти час від часу провокують конфлікти в державі, формують негативні стереотипи, нетерпиме ставлення одних груп населення до інших лише з однією метою – завоювання влади.

Культура толерантності, компромісів на Заході формувалась тривалий час. Е. Соловйов визначає толерантність як спосіб мислення, що народився в Західній Європі в період Реформації. Церкви й секти, що утворилися в той період, були непримиренно ворожими. Реформатори не знали, як подолати цю нетерпимість. Щось подібне відбувалося і в Україні після падіння комуністичного режиму. В СРСР існувала нетерпимість до будь-якого прояву інакодумства. Відмова від офіційної ідеології, багатопартійність не змінили спосіб мислення більшості громадян. Якщо раніше у них виховувалася нетерпимість до антикомунізму, то нині нетерпимість проявляється до інших політичних поглядів, політичного вибору, що особливо дається взнаки під час виборів.

Як формувалась релігійна толерантність (хоча й нині існують проблеми, пов'язані з релігійною нетерпимістю), і чи можна щось запозичити політикам для формування толерантності політичної, якої так бракує українським громадянам? Очевидно, певний досвід є цінним для розуміння і досягнення політичної толерантності.

Першим підходом до толерантності, на думку Е. Соловйова, можна вважати програму мінімальної універсальної релігії („природна релігія” П. Бейля, „громадянська релігія” Ж.-Ж. Руссо). П. Бейль вважав, що миру між християнами можна досягти, якщо звести християнську релігію до невеликої кількості істин, необхідних для спасіння, і дати можливість людям мати різні погляди з усіх інших питань. Але ця ідея не була втілена в життя, тому що кожна конфесія мала свій варіант універсального мінімуму. В часи Е. Роттердамського широко розповсюдження набули спроби тлумачення терпимості як настановлення, що неминуче випливає з християнського принципу любові до ближнього. Але і пізньосередньовічна католицька концепція нетерпимості також базувалася на ідеї любові до ближнього: „Той, хто не поділяє нашої релігії, засуджує себе на вічне прокляття, тому ми були б зовсім нелюблячими і

дуже жорстокими, якби не застосували насильство”.

Спроби вирішити проблему конфесійного миру з позицій любові до ближнього підготувало третє обґрунтування толерантності. Взаємній нетерпимості може бути протиставлене лише взаємне самообмеження. Е. Соловйов пише, що обов’язок терпимості повинен ґрунтуватись не на окремих основах нашої думки про чужу віру, а на тій загальній і формальній основі, що ми самі безумовно вимагаємо визнання нашої іншими. В суперечках про терпимість йдеться не про свободу совісті, а про свободу зовнішніх проявів, про свободу сповідувати і проповідувати своєї віри. Е. Соловйов вважає, що формування терпимості полягає не у вихованні жалю, чуйності, а у формуванні волі, здатності до самообмеження; полягає не стільки в аспекті моральної, скільки правової просвіти. Толерантність він називає пізнім нормативним утворенням. Вона стала можливою завдяки застосуванню „золотого правила моральності”. У християнському світі воно відоме як формула Євангелія, але це правило існує в багатьох культурах. Е. Соловйов робить висновок, що толерантність як західноєвропейське надбання стала можливою завдяки несподіваному, творчому застосуванню „золотого правила моральності”. Толерантність, на його думку, ніде не може зустріти архетипного супротиву [7].

Отже, самообмеження стало основою релігійної толерантності. Воно може бути покладене в основу толерантного ставлення різних політичних сил одна до одної. Якщо політичні сили, окремі політики хочуть, щоби їх позицію, погляди поважали, то вони мають поважати позицію інших, прагнути віднайти спільні інтереси, які стануть основою співпраці, мирного співіснування. Всі українські політики заявляють, що благо народу, процвітання нації є їх метою. Бажання співпрацювати для досягнення цієї мети, толерантність є критеріями, які дають можливість визначити те, для кого з політиків ця мета є лише декларацією.

Брак толерантності, як вважають, може мати принаймні дві причини: зажди існують групи людей, які вважають, що на світі є одна істина, яку вони готові захищати, навіть вдаючись до насильства (фундаменталісти); деяким групам бракує толерантності, бо їх учасники не самодостатні.

Однак є й інші причини нетолерантності. Однією з них може бути „неподільний об’єкт”, на отримання якого претендують кілька політичних суб’єктів (політичних лідерів, партій, блоків). Влада виступатиме таким неподільним об’єктом доти, доки переможці на виборах отримують всю повноту влади, а той, хто програв, втрачає реальні важелі впливу на процес прийняття рішень. В Україні втрата влади може означати і втрату власності (наприклад, в результаті реприватизації).

Толерантність може мати різні види і форми. У роботі М. Уолцера „Про терпимість” розглядаються різні режими толерантності. На думку вченого, терпимість робить можливим існування відмінностей; відмінності, у свою чергу, обумовлюють необхідність толерантності. В той же час він

зазначає, що захист терпимості – це не обов'язково захист відмінностей. Вона може бути – і часто буває – не чим іншим, як визнанням необхідності [8]. М. Уолцер стверджує, що в різних контекстах – історичному, національному, культурному – доречні різні типи і форми толерантності та пропонує розробити цілу гаму можливих ідеальних типів і форм прояву соціальної й політичної терпимості, серед яких виокремлює терпимість в багатонаціональних імперіях, в консолідаціях (спів-суспільна демократія), національних державах, іммігрантських спільнотах. Францію, Канаду, ЄС він називає складними випадками, що комбінують ті чи інші блоки характеристик з відповідних ідеально-типових конструктів. М. Уолцер аналізує не тільки толерантність, але і її необхідну умову – „мирне співіснування людей з різною історією, культурою, ідентичністю”. Він пише: „Будь-який устрій, в якому існує переслідування людей, громадянська війна, гірший будь-якого стабільного устрою” [9].

Погоджуючись із висновком М. Уолцера про існування різних форм соціальної і політичної терпимості залежно від особливостей культури народу, ситуації тощо, слід визначитися з формою толерантності, прийнятної для України.

Україна багатонаціональна держава, яка має непросту історію становлення, історію, відносно якої і досі точаться суперечки. Дехто вважає, що примирення може настати тільки після того, як ідейні наступники тих політичних сил, що здійснювали злочини проти народу, покаються. Справді, це може зняти напругу в суспільстві, історія перестане бути „подразнювачем” суспільної свідомості.

У. Нейган пише, що толерантність, як і її протилежність, є продуктами суспільного процесу. Вони відображають подвійність елементів суспільної організації: потенціальність і реальність як конфліктів, так і співпраці [10]. Утвердження принципів толерантності передбачає наявність цілого комплексу суб'єктивних і об'єктивних умов. На толерантність впливає багато факторів – історичні традиції, ментальність різних груп народу, політична воля, особливі інтереси еліти, правова і політична культура, наявність відповідного законодавства і ефективність діяльності правоохоронної системи, соціально-економічні умови, характер взаємодії між етносами і релігійними спільнотами, їх відкритість іншим культурам, ставлення до соціально вразливих груп тощо [11]. У цьому переліку умов важливе місце посідає політична воля еліти, її бажання сприяти сталому розвитку суспільства.

В Україні 2004 року під час президентських виборів були використані політичні технології, що мало не розкололи державу. Не можна вважати винними в цьому лише політтехнологів. Наслідки безвідповідальної поведінки політиків знайшли відображення в результатах соціологічних опитувань. Всеукраїнські опитування громадської думки „Україна після виборів”, здійснені Донецьким інформаційно-аналітичним центром,

показали, що 35 % опитаних вважало, що ті президентські вибори розкололи Україну, 14 % - що об'єднали; кожний п'ятий вважав, що вибори ніяк не вплинули на стан суспільства. Розкол вважали політичним 47 % опитаних, територіальним – 25 %, ідеологічним – 12 %, ціннісним – 4 %. 40 % опитаних не погоджувалося з тим, що Україна за регіональною ознакою стає більш розколотою, а кожний третій – 31 % - погоджувався. 46 % опитаних вважали, що для подолання розколу потрібно підвищити рівень життя у всіх регіонах, і лише 4 % відзначили необхідність федералізації. Отже, якщо розкол перш за все політичний, то й вирішувати його треба політичними засобами. За результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром ім. О. Разумкова під час президентських виборів, лише 16,7 % у грудні 2004 року підтримали ідею федеративного устрою. Не підтримали – 68,9 %. Створення Південно-Східної автономної республіки у складі України підтримали 12,7 %; 11,4 % - ідею відокремлення південно-східних областей від України та приєднання до Російської Федерації. На Сході країни 28,6 % підтримали впровадження федеративного устрою, за відокремлення південно-східного регіону від України і приєднання до Росії – 23,2 % [12]. Ідея відокремлення належала представникам влади, які не могли не розуміти того, які можуть мати наслідки ці „ідеї-віруси”.

Таким чином, конфліктна форма взаємодії між різними групами еліти в Україні є домінуючою. Перешкодою для використання тих продуктивних форм взаємодії влади і опозиції, що використовуються в розвинених демократичних країнах – пактів, великої коаліції тощо, є зрощення влади і бізнесу, нерозвиненість громадянського суспільства, середнього класу, несформованість культури толерантності. Ситуація може змінитися тоді, коли сформується народ, який зможе контролювати владу. Плюралістичне суспільство не просто вимагає толерантності й уміння йти на компроміси – воно повинне мати силу і вплив, щоб приборкувати групи, які діють деструктивно. Брак єдності еліти є серйозною перешкодою на шляху до консенсусної демократії і суспільства сталого розвитку. Українським вченим належить запропонувати форми взаємодії влади і опозиції, які б сприяли досягненню консенсусу, консолідації суспільства.

Література:

1. Див. **Кіндратець О. М.** Розмежування українського суспільства в процесі демократизації // Політичний менеджмент. – 2005. - № 6. – С. 32 - 41.
2. **Зеленько Г.** Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на постсоціалістичному просторі / В кн. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. В 2-х томах. Т. 2 - К.: ЕксОб, 2006. – С. 264.

3. **Головаха Е.** Социальные патологии посткоммунистического общества // Политическая мысль. – 1994. – № 4. – С. 36.
4. **Бондарева С. К.** Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / В кн. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд. Стереотип. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО „МОДЭК”, 2003. – С. 9 – 10.
5. Див. **Садохин А. П.** Толерантное сознание: сущность и особенности / В кн. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). – С. 23 – 24.
6. Див. там само. – С. 24 – 28.
7. Див. **Соловйов Е.** Толерантність як новоевропейська універсалія // Політична думка. – 1996. – № 3 – 4. – С. 148 – 161.
8. **Уолцер М.** О терпимости. Пер. с англ. – М.: „Дом интеллектуальной книги”. – „Идея-Пресс”, 2000. – С. 14.
9. Там само. – С. 17.
10. **Нейган У.** Толерантность и международный правопорядок // Политическая мысль. – 1995. – № 2 – 3. – С. 7.
11. Див. Толерантность / Общ. ред. М. П. Мchedlova. – М.: Республика, 2004. – С. 20.
12. Див. **Каплан Ю.** Політичний розкол як потенційна загроза / Політика і час. – 2005. – № 5. – С. 49.

Моделі політичного лідерства в Україні

Олена Симоненко,

аспірант

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

В Україні політичне лідерство як питання політології не досліджувалося протягом усього радянського періоду її історії. І лише в часи державної незалежності проблема політичного лідерства опинилася в центрі уваги політичної науки і практики. Сучасна наукова політологія успішно розвиває методологічні, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства завдяки зусиллям, зокрема, таких вчених, як І. Бекешкіна, Д. Видрін, В. Журавський, І. Курас, Б. Кухта, Н. Теплоухова, О. Майборода, М. Михальченко, А. Пахарев, Л. Шкляр. Водночас слід зазначити, що в цій царині лишається багато ще нерозкритих питань.

В умовах демократизації, на думку Д. Видріна, значно розширилося тлумачення поняття „лідерство”. До політичних лідерів останнім часом відносять не лише тих, хто обіймає офіційні керівні посади в державі, а й популярних і впливових учасників політичного життя або регіональних політичних керівників, які діють сміливо, по-новаторському, незалежно. Тому політичним лідером можна вважати будь-якого учасника політичного процесу, „який прагне і здатен консолідувати зусилля оточуючих і активно впливати (в межах території, міста, регіону, країни) на цей процес задля досягнення означених і поставлених ним цілей”.

Факт невміння та небажання наших державних достойників вирішувати нагальні проблеми суспільства аж ніяк не означає, що для успішного подолання загальнонаціональної кризи зайвим можна вважати функціонування такої особливої форми взаємодії у суспільстві, як усіма визнане політичне лідерство. Адже саме в ньому, лідерстві, фокусуються суспільно-політичні процеси, покликані прискорювати трансформацію суспільства, організовувати і спрямовувати його енергію на модернізацію країни. Але для того, щоб цей потужний соціально-політичний інститут став ефективним, необхідно досліджувати і пізнавати його сутність, можливості та результати функціонування. Тут не можна обмежуватися пізнанням і застосуванням лише практичного досвіду управлінців. Глибокі

теоретичні дослідження дадуть змогу краще коригувати процеси лідерства, а отже й впливати на процеси трансформації суспільства.

Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, у нас лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вбирає, відповідно, типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт і нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються такі важливі функції, як, наприклад, стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від його ефективності залежить не лише якість політичної влади, а й суспільний прогрес в цілому. Для України оптимальним є багатомірний спосіб формування політичного лідерства, здатний забезпечити: а) зміцнення прошарку офіційних лідерів як невід'ємного інституту громадянського суспільства; б) збільшення їх політичної ваги і вплив на хід реформаційного процесу. Отже, його впровадження сприятиме демократизації політичної системи в Україні.

Дослідження українських і західних учених, представлені у комплексі, підтвердили лідеротворчу функцію законодавчої гілки влади як укорінення парламентських прерогатив у діяльності держави; лідер формується як державний діяч у процесі виконання ним парламентських функцій, тобто політичної діяльності.

Діяльність офіційного лідера в структурі українського уряду включає принцип подвійної відповідальності – перед Президентом і Верховною Радою України.

Закономірністю функціонування механізму лідеротворення є прагнення до рівноваги, цілеспрямованості та раціональної основи. Побудова системи державних, партійних, виборчих тощо процесуально-конкурентних форм інституціоналізує сучасне лідерство та підсилює його самоорганізацію, саморозвиток і саморух.

Державні політичні інститути (президентство, парламент, уряд) можна назвати базовим складником лідеротворчого механізму, що концентрує ресурси влади і виступає в ролі центру прийняття кадрових рішень та найвищого арбітра у процесах розподілу державних посад.

Вкрай актуальним в Україні є розвиток політико-професійної компетентності офіційного лідерства.

Кожний державний медіа-представник є актор політичної комунікації, тож державну пресу як частину загальнокомунікативних явищ коректно вважати виразником потреб електорату.

Контроль як політична функція має неабиякий лідеротворчий потенціал: він впливає на особистість політика, розвиває здатність оцінювати власні дії та уміння самовизначатися й у такий спосіб формує адекватні прояви лідерської поведінки. За даними соціологічних

досліджень, пересічні виборці обирають людей, а не ідеї чи програми, внаслідок чого центральною ланкою механізму формування політичного лідерства в Україні постає особистість політичного діяча.

Головний зміст політичного лідерства полягає в тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організації суспільства в цілому та побудови правової й демократичної держави зокрема.

Політичне лідерство в сучасній Україні набуває демократичних пріоритетів: спрямування на легалізацію національно-державної політики, створення законодавчо-правової бази, персоніфікації, професіоналізації, інституціоналізації тощо. Запровадження їх у систему лідеротворення за конкретних політичних реалій змінить тип і структуру лідерства від перехідного, формалізованого зразка до раціонально-легального, реформаторського і демократичного.

Формування політичного лідерства забезпечує система ЗМІ як складова сучасної політики, дієвий засіб державної звітності, а не лише реалізації влади. Державна преса є також формою відкритого дискурсу та важелем громадського контролю. Правомірно, що в межах створення цілісної системи громадського контролю за діяльністю політичного лідерів мас-медіа України, за своєю природою багатофункційні, розбудовуються на засадах причетності й контрольованості самостійної громадської влади, яка віддзеркалює запити до офіційного лідерства, домінуючі у політичному процесі.

Цікавим і доцільним в умовах соціальних трансформацій, які відбуваються в нашій країні, видається дослідження гендерних аспектів політичного лідерства.

Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось майже без врахування статі, оскільки лідерська роль апріорі вважалась маскулінною. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях перебувають переважно чоловіки, які й формують політику держави в її „чоловічому вбранні”. Проте логічно припустити, що жінка-політик зможе компетентніше оцінити проблеми жінок, що вона раціональніше, адекватніше репрезентуватиме жіночу частину населення. Оскільки кожний конкретний політичний лідер не може однаково враховувати і „свої” і „не свої” гендерні інтереси, то набуває актуальності проблема пропорційної представленості в політиці лідерів як чоловічої, так і жіночої статі. Пропорційна представленість в політичній діяльності лідерів-жінок і лідерів-чоловіків суттєво збагачує суспільство, стимулює його творчу енергію, оптимізує процес прийняття рішень.

Необхідно також брати до уваги, що інтереси тієї чи іншої соціальної групи можуть бути належно враховані, якщо їх представники становитимуть не менше 30 відсотків від загальної чисельності осіб,

причетних до прийняття політичних рішень. У країнах з високим рівнем жіночого представництва у структурах влади (Фінляндія - 39,0 %, Норвегія - 35,8 %, Швеція - 33,5 %, Данія - 33,0 %) краще, ніж деінде, вирішуються проблеми екології, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, досягається злагода у суспільному організмі. При цьому від жінок-політиків очікують не тільки захисту соціальних інтересів населення, конструктивного і активного вирішення специфічно жіночих проблем, а й іншого стилю роботи, способів розв'язання проблем.

Проте, як свідчать результати досліджень, ставлення до жінок-лідерів, зокрема політиків, в нашому суспільстві, на жаль, досить упереджене. Поширена думка, що жінці не місце у великій політиці. Звичайно, ці стереотипи трохи посунула така харизматична постать української політики, як Ю. Тимошенко.

Необхідно сказати, що питання про стиль роботи багато в чому залежить від суб'єктивної точки зору – хто не хоче бачити жіночого стилю в політиці, той його і не помітить. У більшості випадків відзначаються позитивні якості жінки-політика. Наголошується, що жінки толерантніші у спілкуванні з іншими, більше прагнуть досягти гармонії і тому віддають перевагу компромісу, а не конфронтації, колегіальному, а не ієрархічному способу прийняття рішень. У жінок більш прагматичний підхід, порівняно з чоловіками, більш розвинене почуття обов'язку.

Відзначаються відмінності в проблемах, які політики-жінки та їх колеги-чоловіки визнають найбільш актуальними. Наприклад, жінки більше переймаються соціальними проблемами та активніше підштовхують уряд до їх вирішення. Крім того, вони менше впевнені у завтрашньому дні та обачніші, ніж чоловіки, і тому більше уваги приділяють питанням охорони здоров'я, дитячим установам, пенсійному забезпеченню. Це специфічний „жіночий” елемент, який відповідає ролі жінки-матері, сенс якої визначається піклуванням про інших. Жінка, згідно з рольовими стереотипами суспільства, має бути м'якою, стриманою. Ці якості скоріше заважають більшості жінок бути успішними в політиці, побудованій за чоловічим сценарієм.

Ще одна особливість жінок-політиків полягає в тому, що вони прагнуть до моральної політики. Під моральною політикою розуміється наступне: відповідність засобів і способів тим високим цілям, які декларуються в програмових документах; діяльність не заради кар'єри, власного просування по службі, а заради ідеї; мета – не завоювання влади, а вироблення механізмів народовладдя; протистояння злу в усіх його проявах; захист несправедливо скривджених тощо.

Вважається, що жінка-політик має складніший імідж, ніж політик-чоловік. Вона повинна мати в своєму іміджовому портреті певні „чоловічі” риси (звідси – „залізна леді” М. Тетчер і „сталева” М. Олбрайт). Але на загал у неї мають переважати суто жіночі риси. Можливо, такий

„пульсуючий” імідж створює ускладнення для жінки-політика і заважає аудиторії пристосуватися до неї: тільки-но аудиторія починає звикати до „чоловічої” поведінки жінки-політика, як раптом починає діяти жіноча іміджова модель.

Керівну еліту України в останні десятиліття до розпаду СРСР описав В. Литвин.

За сім радянських десятиріч було створено керівну верству, правлячу еліту. На зміну їй після серпня 1991 року в Україні, як і в інших державах СНД, приходить нова правляча еліта, яка називає себе демократичною.

Відомо, що нова еліта виступала у виборчих кампаніях з гострою критикою корумпованості партократії, бюрократизму, штучного розширення штатів управління. Але коли сама перемогла, то з'ясувалося, що штати управлінців вона не скоротила, а, навпаки, значно розширила. Частина нової еліти використовує своє службове становище для збагачення, вступаючи, зокрема, в ринкові структури.

Слід відзначити, що багато західних політологів, застерігаючи від різкої зміни еліт, використовують такий аргумент: стара еліта вже мала привілеї, перш за все – майнові. Нова ж представляє верстви, обділені ними, вона роками відчувала свою ущемленість, а тому, перемігши, прагне „взяти своє”, відірвати кусень від пирога влади. Отже, нова еліта обійдеться суспільству дорожче, ніж стара. Ось чому так важливо, щоб „привілеї”, необхідні для виконання функцій влади, були оформлені законодавчо, доведені до відома громадськості. І, разом з тим, необхідно суворо дотримуватися правових та моральних обмежень, встановлених для представників влади. Для вирішення цих проблем лідер держави в повній мірі може використати всі інститути демократії.

За часів президентства Л. Кравчука визначилося кілька шляхів формування політичних лідерів в Україні. Першим був шлях використання радянської партноменклатури. На сході, півдні України відбулися численні перестановки: вчорашні партійні лідери різного калібру „пішли у владу” й незабаром очолили більшість виконавчих, законодавчих і судових структур на регіональних, локальних рівнях, частина перемістилася навіть на національний рівень керівництва. Метою цих лідерів стало утримання на владних щаблях, зміна свого матеріального становища (відкрився напівлегальний шлях до збагачення), розширення сфери свого впливу. Відкинувши марксистську ідеологію, вони замінили її голим утилітаризмом, безідейністю, культом зиску, слухняності при виконанні владних рішень. Певний тон задав сам лідер – Л. Кравчук – обережний, спритний політик, майстер пошуків виходу з критичних ситуацій.

Найбільш типовою опозиційною особистістю цього періоду видається нам постать В. Чорновола. Він пройшов тернистий шлях від суспільного негативізму до інакомислення, від простого заперечення до опозиційної,

антирежимної діяльності, за що й поплатився ув'язненням. Далі були роки праці в Українській гелсінській групі (спілці), участь у національних протестах кінця 1980-х років, у структурах локального рівня виконавчих структур Львівщини, керівництво НРУ, депутатство у Верховній Раді. В розпал виборчих баталій 1999 року його спіткала трагічна смерть.

Як керівник НРУ в 1990-і роки, В.Чорновіл був одним з авторів доктринальної програми національно-демократичного спрямування. Вона передбачала розбудову правової національної держави, за устроєм – парламентсько-президентської республіки з високим рівнем децентралізації. В. Чорновіл виступав за широкі соціальні реформи, за входження України до європейських структур, за стратегічне партнерство з США, рівноправну співпрацю з сусідами України.

Ще одним шляхом формування політичних лідерів в Україні стала участь людей, які вперше прийшли в політику, – новообрані депутати Верховної Ради, члени представницьких і виконавчих інститутів різних владних рівнів. З одного боку, вони не мали значного досвіду участі в політичних процесах, міцних зв'язків з населенням, їх не підтримували організовані сили, оскільки багатопартійна система лише розбудовувалася. З іншого боку, значна частина з них становила ту верству, що на Заході називається менеджерами, тобто вони мали певний досвід управління бізнесом, різними структурами. На жаль, лише невеликий відсоток з них був професійно підготовленими політиками, соціологами, філософами, істориками, а головне – правниками. Значна частина мала вищу освіту, але не гуманітарну, що теж ускладнювало справу. Власне, ця третя група становила, в принципі, певний резерв для національно-державницької групи лідерів.

В останні роки у велику політику поступово почали проникати й олігархи, „справедливо” вважаючи, що вершити політику має той, хто має гроші.

Шлях лідерів кожної мікрогрупи в політику був різним. Так, представники номенклатури вже були при владі, їм лише залишалося перейти з кабінету в кабінет (звичайно, кожен „номенклатурник” розгортав значну громадсько-політичну діяльність, щоб ознайомити електорат зі своїми поглядами, концепціями). На номенклатурників працювала певна інерція авторитету, а також досвід керівної роботи, вміння організувати виконання прийнятих рішень, все те, що називають технологією влади. Чого не можна відібрати в номенклатурних лідерів, так це високої виконавчої дисципліни, мистецтва вести переговори й приймати рішення.

Однак використати цей шлях сьогодні вже неможливо. До цього ж додаймо, що номенклатурним лідерам нині вже за шістьдесят; багато стереотипів, навичок технології ухвалення рішень, прийнятих для номенклатури, нині непридатні: рівень професіоналізму потрібен вже

інший.

На відміну від номенклатурних та опозиційних лідерів, ті, які належать до третьої групи, пройшли досить швидко низку владних щаблів, причому вони не мали політичного професіоналізму перших, політичного іміджу других, але володіли управлінським, менеджерським досвідом, навичками бюрократичної праці, певного досвіду роботи в ринкових умовах – вони ж бо формувалися вже в 1990-і роки. Це переважно відносно молоді, ініціативні, спрагли до успіху, грошей, впливів, слави люди, частина яких чудово відчувається в умовах жорсткої конкуренції. Незнання політичної теорії замінюється амбіціями, однак за короткий час вони показали високу мобільність, уміння адаптуватися, відважно брати на себе частину відповідальності за прийняття політичних рішень. Оскільки панує загальна низька відповідальність за прийняті рішення, то ця когорта особливої загрози відповідальності за некомпетентність не бачить. Вона майже не усвідомлює, що в суспільно-політичних процесах при еволюційному розвитку така відповідальність стане відчутною в наступних поколіннях, але їм це не лякає, бо це „далеке майбутнє”, а успіх, вигода, владні впливи реально існують сьогодні.

Отже, політичне лідерство є складною взаємодією людей у соціальних групах. Воно завжди пов'язане з природою суспільного ладу, політичною владою. Конкретно-історична ситуація, різні соціальні класи і групи потребують лідерів, що володіють різними якостями. Одні якості необхідні для керівника трудового колективу, інші – для керівника політичної партії, організації, руху, ще інші – для керівника держави.

Наприкінці 1980-х - початку 1990-х років в Україні почався новий етап – демократизація й розмежування політичних сил. Почалося створення політичних партій, суспільних рухів і масових організацій.

Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. В недавньому минулому не було справжньої політичної боротьби, отже й не було попиту на політичних лідерів. Сьогодні підтверджує, що в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, рухів, організацій, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Різко зріс попит на політичних лідерів. І в силу цих умов у ролі лідерів іноді опиняються „політкустари” з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури.

Сьогодні, як ніколи, все більше усвідомлюється необхідність моральної поведінки лідера у сфері політики. На перший план висуваються такі якості, як совість, чесність, благородство. Для політичного лідера честь – це, перш за все, єдність слова і діла; благородство – це толерантність і повага до інакомислячих, у тому числі й до думки політичних опонентів.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на лідерство в партії,

політичні інститути і процеси

політичні інститути і процеси

в суспільному русі, масовій організації чи в державі, має враховувати такі моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію ухвалених рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, відкинути підозри до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію. Отже, в Україні роль політичних лідерів особливо значна, оскільки вони виступають потужним державостверджуючим (або гальмівним) чинником.

Література:

1. Бекешкина И. Есть ли в Украине общенациональные лидеры // Политическая мысль. – 1994. – № 3.
2. Выдрин Д. Очерки практической политологии. — К., 1991. — С. 32.
3. Кухта Б. Л., Теплоухова Н. Г. Політичні еліти і лідерство. Львів, 1995.
4. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994.

Політико-правові засади концепції національних інтересів України

Федір Медвідь,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри цивільного та міжнародного права
Національного університету
Державної податкової служби України

У статті аналізуються нормативно-правові акти, що складають основу політико-правової бази концепції національних інтересів України. Пропонується авторське бачення концептуальних підходів до розуміння національних інтересів та їх класифікації.

Реалізація національних інтересів є природним правом народу на гідне існування, важливою детермінантою національного відродження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли постає нагальна потреба задовольнити спраглі національні сподівання, максимально ефективно використати багатючі національні ресурси.

Президент України В. Ющенко у зверненні у зв'язку з Посланням „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” наголосив: „Сьогодні для нас як ніколи гостро стоїть питання реалізації власної місії, консолідації багатоетнічної нації України та формування реалістичної, власної стратегії розвитку. Своім першочерговим завданням як Президента України я бачу проведення системи фундаментальних інфраструктурних реформ для творення України як суверенної держави, життя якої визначається європейськими цивілізаційними координатами, а розвиток спрямований від соціально-економічної периферії до центру світового співтовариства” [3].

Становлення концепції національних інтересів України розпочалося з прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленого 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням.

Фундаментальним національним інтересом Декларація про державний суверенітет України проголосила „державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в

межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах". Нею передбачалося здійснення Україною як суб'єктом міжнародного права безпосередніх зносин з іншими державами: укладання з ними договорів, обмін дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національно-державного інтересу держави „у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах”. Україна, зазначається в Декларації, виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах і „урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї” [1, с. 188, 192].

„Зовнішньополітична діяльність України, – наголошується в Загальних засадах Конституції України, – спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права” [7, с. 6]. Це конституційне положення свідчить про послідовний миролюбний зовнішньополітичний курс України, який базується на основних принципах міжнародного права: мирного співіснування, суверенної рівності держав, незастосуванні сили або погрози силою в міжнародних відносинах, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав, мирного врегулювання спорів, невтручання, поваги прав та свобод людини, права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва держав та сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Конституція України, Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року „Про основні напрямки зовнішньої політики України”, Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України, Закон України „Про основи національної безпеки України” склали основу концепції національних інтересів України.

Термін „національний інтерес” з'явився ще у XVI столітті. В теорії міжнародних відносин це поняття вживається переважно у сфері зовнішньої політики і сприймається у розумінні „державний, народний, всенародний”. В науковий обіг ця категорія увійшла порівняно недавно, оскільки лише 1935 року була введена до Оксфордської енциклопедії соціальних наук.

В науковій літературі національні інтереси поділяються традиційно на внутрішні і зовнішні. На нашу думку, належить говорити про

національні інтереси як внутрішні і національно-державні інтереси – як зовнішні. Хоча, зауважимо, такий поділ до певної міри умовний, оскільки будь-який національний чи національно-державний інтерес має, як правило, внутрішні і зовнішні аспекти.

В залежності від ступеня впливу на економічну, політичну, воєнну, науково-технічну та інші сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати за ступенем важливості як життєво важливі, другорядні, критичні, а за ступенем стійкості – стратегічні, оперативні і тактичні [6, с. 116].

Формування життєво важливих інтересів відбувається протягом історичного становлення нації-держави як суб'єкта міжнародного права. До них можна віднести (стосовно, зокрема, України) такі інтереси, як підтримання і збереження територіальної цілісності країни, захист її кордонів, суверенітету; створення і забезпечення системи національної безпеки; інтеграція в систему регіональної та глобальної безпеки; реалізація широкомасштабних програм з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та утворення ефективної системи ядерної безпеки України; інтеграція в світову економічну і політичну спільноту, створення сприятливих умов для залучення закордонних інвестицій, збереження старих та пошуки нових шляхів доступу до стратегічно важливих для економіки ресурсів; підтримка процесів соціально-культурного і духовного відродження основ національної державності українського народу, його самобутності.

Визначення стратегічних національних інтересів та їх юридичне оформлення як офіційно визнаних пріоритетів України має стати результатом спільної праці всіх гілок влади.

Оперативні (середньострокові) інтереси, що виникають при вирішенні окремих проблем для подальшої реалізації стратегічних інтересів, виступають засобом впровадження в життя стратегічних завдань держави.

Тактичні інтереси, що виступають засобом впровадження в життя оперативних інтересів, як правило, короткострокові і з вирішенням оперативних інтересів зникають.

Національні інтереси, на думку В. Кириченка, це „інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Вони поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому. При цьому маються на увазі інтереси не взагалі громадян, які належать до даного суспільства, а кожного громадянина зокрема, інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави” [4, с. 118]. Національні інтереси, вважає цей автор, не тотожні інтересам нації, „бо перші відбивають (інтегрують) інтереси всіх людей незалежно від національної приналежності, а другі – лише інтереси певної нації”.

Категорія „національні інтереси” певною мірою кореспондується, на

думку багатьох дослідників, з категоріями „індивідуальні”, „загальнолюдські” і „державні” інтереси [9, с. 108]. Проблема дослідження змісту інтересів учасників міжнародних відносин залишається однією з найскладніших, оскільки їх вивчення й досі ґрунтується більше на інтуїтивних міркуваннях науковців, ніж на безперечних та доказових аргументах [10, с. 183]. Тим часом, згідно з Концепцією (Основами державної політики) національної безпеки України, „національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами” [8, с. 150]. А Закон України „Про основи національної безпеки України”, прийнятий 2003 року, визначає національні інтереси як „життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток” [2].

Науковий підхід до визначення національних і національно-державних інтересів, безперечно, має враховувати історичні, соціально-політичні та економіко-географічні чинники функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні – як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто йдеться про політичну націю [15, с. 181 – 211; 5, с. 12 – 87].

Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 року „Про основні напрями зовнішньої політики України” визначено три основні групи національних і національно-державних інтересів України у сфері міжнародних відносин. З метою їх забезпечення політика України спрямовується на виконання таких найголовніших завдань: 1) утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; 2) забезпечення стабільності міжнародного становища України; 3) збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів; 4) включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку; 5) захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів з зарубіжними українцями і вихідцями з України, подання їм допомоги згідно з міжнародним правом; 6) поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера [14].

В Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, схваленої Верховною Радою України 16 січня 1997 року, визначено такі пріоритетні національні інтереси України: створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; створення самодостатньої соціально орієнтовної ринкової економіки; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять український народ; налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту [8, с. 150 - 151].

Національний інститут стратегічних досліджень визначає такі пріоритетні національні та національно-державні інтереси України: 1) забезпечення суверенітету та територіальної цілісності; 2) подолання економічної кризи; 3) досягнення національної злагоди, політичної та соціальної стабільності; 4) збереження генофонду народу, зміцнення здоров'я громадян; 5) створення демократичного суспільства; 6) інтеграція України в європейську та світову спільноту; 7) забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності; 8) створення цілісної системи забезпечення національної безпеки [13, с. 12 - 14].

Аналіз національних і національно-державних інтересів ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації; тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики [16, с.7]. Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї [12, с. 37]. В силу цього пріоритетні політичні інтереси нації спрямовуються на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами. Національний інтерес, на нашу думку, можна визначити, враховуючи саме суттєві ознаки нації як етносоціальної спільноти. Структура національного інтересу змінюється залежно від завдань нації, ступеня (етапів) її консолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо).

Щодо нації-держави як суб'єкта міжнародного права, то національний інтерес звернений всередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак.

Націю-державу як суб'єкт міжнародних відносин, як ми вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, який виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України в період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації в державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованого входження в систему колективної та міжнародної безпеки [11, с. 52 - 53].

Відправною точкою зарубіжної політики будь-якої країни, на думку Г. Моргентау, є концепція національних інтересів, визначених у термінах сили. Сила (вплив) як суспільне явище має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних впливів. Серед них, на думку фахівців, найважливішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж [11, с. 53].

Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, сучасної незалежної держави за умови збереження національних цінностей, захисту економічного і політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі і дії на міжнародній арені.

Національні інтереси реалізуються державою через державні інтереси, які можуть мати самостійний характер (інтереси влади) і не збігатися з національними інтересами (наприклад, інтереси уряду чи інших елементів влади – законодавчої чи судової — можуть відрізнятися від національних інтересів).

Становлення концепції національних інтересів України сприятиме швидкому усвідомленню тождесності державних структур і дасть можливість державі проводити активну внутрішню і зовнішню політику. Це приведе до формування реальної державної політики, пропаганди базових національних інтересів та зовнішньополітичних пріоритетів та просування їх у внутрішній і зовнішній політиці. Усвідомлення національних інтересів елітою, політичними силами і громадянами

сприятиме консолідації сучасної української нації, завершенню процесу формування української політичної нації.

Література:

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змінене і доп. Упорядник І. О. Кресіна. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 188 - 192.
2. Закон України „Про основи національної безпеки України” // Урядовий кур’єр. – 2003. – 30 липня.
3. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв’язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” // Урядовий кур’єр. – 2006. – 10 лютого.
4. **Кириченко В.** Національні інтереси (формування) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 118 - 119.
5. **Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С.** та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.
6. **Ковальський В., Манчинський О., Пронкін Є.** Національні інтереси (два аспекти – внутрішній і зовнішній) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 116 - 117.
7. Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2006. – 48 с.
8. Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10.
9. **Майборода О., Кириченко В., Римаренко Ю.** Національний інтерес / Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 108 - 111.
10. **Мальський М. З., Мацяк М. М.** Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. – К.: Кобза, 2003. – 528 с.
11. **Медвідь Ф. М.** Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 70 - 72.- 2004. – С. 52 - 54.
12. **Медвідь Ф. М.** Українська національна ідея як детермінанта

державотворчих процесів // Політичний менеджмент. - 2005. - № 1 (10). - С. 35 - 43.

13. Національна безпека України, 1994 - 1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Ред. кол. О. Ф. Белов (голова) та ін. - К.: НІСД, 1997. - 197 с.

14. Про основні напрямки зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року // Голос України. - 1993. - 24 липня.

15. **Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю.** Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. - 264 с.

16. **Терешкун О. Ф.** Політична суб'єктність української нації: генеза, стан, тенденції розвитку. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. - Львів, 2005. - 26 с.

Політична субкультура як частина загальної культури суспільства

Андрій Золін,

аспірант кафедри політичних наук
Київського національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Автор аналізує феномен політичної субкультури як частини загальної культури суспільства, підсистеми політичної культури. Визначаються основні умови і фактори, що формують субкультури. Наводиться узагальнена класифікація політичних субкультур. Наголошується на тому, що регіональна політична субкультура може поєднувати в собі кілька типів субкультур. Розглядається методика пошуку субкультур у політичній культурі суспільства.

Останні президентські і парламентські вибори в Україні вкотре актуалізували проблему політико-культурної неоднорідності нашого суспільства. В публічному дискурсі знову зазвучала тема „розколу України”, „протистояння Сходу і Заходу” тощо. Тим часом, необхідно, відмежовуючись від популістських гасел і політичних стереотипів, визначити сутність феномена політичної субкультури, який приховується за ними.

Проблема політичної субкультури, хоча переважно в контексті загального дослідження політичної культури, знаходить певне відображення в підручниках, словниках, статтях і монографіях.

Актуальними на сьогодні залишаються порівняльні дослідження субкультур таких західних вчених, як Г. Алмонд, В. Розенбаум, Л. Пай, та їх послідовників [1; 2; 11; 13; 15]. Класичною стала і праця польського соціолога Є. Вятра „Соціологія політичних відносин”, у якій порушується чимало важливих політико-культурних проблем [7]. Його починання сьогодні продовжують В. Яблонські, К. Дзюбка та інші.

Праці українських вчених Л. Нагорної, Н. Ротар, В. Бурдяк, Н. Хоми та багатьох інших присвячені дослідженню різних видів субкультур в сучасній Україні [6; 8; 9].

Вибір теми нашої статті зумовлений тим, що об’єктивне дослідження

проблем, пов'язаних з неоднорідністю політичної культури, на нашу думку, неможливе без вироблення цілісної самостійної концептуальної моделі політичної субкультури. Отже, метою статті є аналіз сутності політичної субкультури і характеристика основних її вимірів. Для вирішення цієї проблеми звернемося до класичної концепції політичної культури Г. Алмонда, інших західних дослідників. Також необхідним буде з'ясування факторів та умов формування політичної субкультури, визначення її змісту. Важливим завданням є розгляд проблеми типологізації та виокремлення політичних субкультур.

Політична культура набула свого концептуального оформлення в працях Г. Алмонда. Даючи визначення політичній культурі як конкретній моделі орієнтацій на політичні дії, вчений робить два важливі зауваження. Одне з них полягає в тому, що політична культура не тотожна загальній культурі, проте співвідноситься з нею. Вона є особливою її частиною, що володіє певною автономією. Друге вказує на те, що зразки політичних орієнтацій можуть поширюватися (як правило, так і буває) за межі політичних систем [1]. Саме ця остання теза дозволила сформулювати термін „політична субкультура”, який позначає неоднорідність політичної культури у межах певної держави-нації. Такого ж погляду дотримується ще один американський політолог – В. Розенбаум. Він вважає, що в кожному суспільстві існує кілька субкультур, які відрізняються від політичної культури в цілому [2].

Політична субкультура як явище вивчається в межах концепції політичної культури. А тому для неї справедлива загальновизнана у західній та вітчизняній політичній науці теза про те, що правильне розуміння політичної культури можливе лише за умови розгляду її як частини більш широкої загальної культури. Культура є сукупністю духовних цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу чи нації. Кожен з цих суб'єктів, як правило, формує свою субкультуру (молодіжна, людей поважного віку, національних меншин або корінної нації, різних соціальних верств). Так, в культурологічному словнику знаходимо визначення субкультури як частини загальної культури, системи цінностей, традицій, звичаїв, притаманних великій соціальній групі: „Субкультура – частина загальної культури нації, яка в окремих аспектах відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних рисах узгоджується з культурою нації, продовжує її” [3]. Слід відзначити, що спочатку термін „субкультура” стосувався тільки молодіжної культури і, перш за все, тієї її частини, яку соціологи вважали девіантною. У такому значенні користувались цим терміном Т. Парсонс (1954 р.) та С. Ейзенштадт (1956 р.) [4].

Розглянувши загальне розуміння субкультури, звернемося до з'ясування політичного аспекту цього поняття. Вище вже зазначалося, що політична субкультура є частиною загальної політичної культури

суспільства, проте володіє певною автономією. Виходячи з цього, В. Розенбаум пише про політичну субкультуру як „сукупність індивідуумів всередині політичної системи, політичні орієнтації яких значно відрізняються від культурних орієнтацій, що домінують в суспільстві” [5]. Слід зазначити, що в питанні про сутність і зміст предмета даного дослідження, на відміну від аналогічного питання щодо загальної політичної культури, серед іноземних та вітчизняних вчених спостерігається певна єдність. В якості базового для цієї статті ми обрали визначення політичної субкультури, запропоноване співавторами політологічного енциклопедичного словника В. Копиловим і А. Кузнецовим. Вчені розуміють під цим терміном „підсистеми політичних орієнтацій і моделей політичної поведінки, характерних для певних груп, які відрізняються у своїй системній цілісності від орієнтацій та моделей, притаманних як окремим групам, так і суспільству в цілому” [6].

Погоджуючись з тим, що політична культура є частиною загальної культури, ми, таким чином, поширюємо на неї риси та особливості, характерні для останньої. Як зазначає Є. Вятр, „введення елементу культури в соціологію політичних відносин ...означає визнання різноманітності зразків політичної поведінки, що залежать від історії окремих суспільств” [7]. Безумовно, така різноманітність охоплює весь зміст політичної культури, а не лише моделі політичної поведінки. Ця аксіома є вихідною при розгляді проблеми політичної субкультури. Отже, ми порушуємо питання про причини, фактори та умови формування політичних субкультур.

Неоднорідність політичної культури, наявність в її змісті кількох субкультур, безперечно, явище не унікальне. Будь-який сучасний соціум – це складна система взаємовідносин різних соціальних груп, які є носіями певних політичних інтересів та мають способи і можливості їх вираження. А така різноманітність і є основою для формування політичних субкультур. Але слід наголосити на тому, що учасники групи мають бути поєднані специфічним спільним досвідом відтворення політичного життя (системою цінностей і норм) для того, щоб сформувати певну підкультуру. Таким чином, на нашу думку, одним з найвідоміших та історично першим фактором формування субкультур є соціальна диференціація. Ця неоднорідність певною мірою характерна для будь-якої країни незалежно від її єдності на інших основах.

Ще одним неодмінним фактором формування політичних субкультур є структурно-функціональна неоднорідність політичної системи. При цьому розрізняється політична культура тієї групи осіб, що приймає політичні рішення, та груп, що є тільки спостерігачами політичних процесів або беруть в них участь лише певною мірою.

Політичні субкультури можуть формуватися не тільки в межах соціально-політичних верств. Основою для політико-культурної

неоднорідності є також присутність в багатонаціональній державі національних меншин. Останні, маючи своєрідний менталітет, власні культуру, мову, традиції, формують специфічну систему цінностей, яка може відрізнятися від політичної культури корінної нації чи суспільства в цілому. Ідеологічна конкуренція в суспільстві також може слугувати формуванню відповідних політичних субкультур. Релігійна ідентичність, якщо вона тісно пов'язана з політичними орієнтаціями, може стати основою для формування своєрідної субкультури. Носіями своєрідної політичної субкультури можуть бути і різні вікові та статеві групи.

Дуже цікавою і неоднозначною основою для формування специфічної політичної культури є регіональні відмінності в країні, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку держави, особливостями клімату, наявністю природних ресурсів, економічною спеціалізацією.

Як бачимо, широка гама чинників, яка визначає конфігурацію політичної культури певного суспільства, є основою для класифікації політичних субкультур.

Підбиваючи підсумки розгляду цієї частини статті, наведемо поширену в науковій і навчальній літературі таку узагальнену типологію субкультур [8]:

1) **соціоекономічні або станові** (обумовлені існуванням в суспільстві груп з певним економічним статусом: робітнича, підприємницька, традиційно-аграрна);

2) **національно-етнічні або етнолінгвістичні** (пов'язані з мовними, етнічними особливостями певних соціальних груп, їх національним характером. Відіграють особливо помітну роль у багатонаціональних державах, що історично формувалися шляхом поступової інтеграції (добровільної чи примусової) інших територій: субкультура корінного етносу або національних меншин);

3) **релігійні** (коли політичні гасла й цілі маскуються релігійними цінностями або коли релігія є основним елементом загальної культури певної групи людей: фундаменталізм – це не стільки релігійна, скільки політична ідеологія);

4) **вікові або генераційні** (у яких відображена специфіка політичної соціалізації генерації та їх оцінка сучасної політичної ситуації й історичного минулого. Особливо помітна генераційна різниця у суспільствах, які переживають період реформування: політична субкультура молоді та старшого покоління);

5) **регіональні**, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку країни: розбіжності субкультур Півночі та Півдня США або Італії, Східної і Західної України. Говорячи про специфіку цього виду субкультури, пошлемося на Н. Ротар, яка відзначає, що „в Україні відмінності політичних орієнтацій на рівні регіональних субкультур тісно пов'язані з відмінностями на рівні генераційних субкультур” [9]. Це

зауваження свідчить про універсальний характер регіональної субкультури. Так, населення, що проживає на певній території, за своїм складом теж може бути неоднорідним за багатьма параметрами. Відтак регіональна політична субкультура може об'єднувати всі чи більшість із названих вище видів субкультур. Проте це можливо лише тоді, коли різні соціальні групи хоча й належать до різних субкультур, але об'єднані спільною ідентичністю та системою цінностей. Субкультури набувають ще більшого значення, як відзначає В. Розенбаум, тоді, коли їх носії компактно проживають на певній території та вирізняються домінуванням певної соціальної характеристики – раси, релігії, соціального статусу, сфери занять тощо. Ці обставини, на думку американського вченого, посилюють зв'язок всередині груп і дають їх членам усвідомлення групової приналежності [10].

У межах національної політичної культури, враховуючи відмінності в орієнтаціях правлячої групи та суспільства в цілому, розрізняють, відповідно, **елітарну** і **масову** субкультуру [11]. Остання, у свою чергу, може складатися з різних субкультур, що і є предметом нашого дослідження.

Деякі вчені розрізняють політичні субкультури не лише за територіальним (регіональним) або суб'єктивним виміром (станові). Фактором, який може розшарувати політичну культуру нації, є історична ситуація. Так, російський вчений Ю. Пивоваров наголошує на тому, що „в результаті петровських перетворень Московська Русь ніби розпалася на два світи, два типи „цивілізації” [12]. Відбулося відокремлення старої, кореневої культури від культури „цивілізованої”, викликаної реформами Петра I. Цей та інші схожі приклади дають підставу для виокремлення „традиційних” та „модернізованих” субкультур, які, існуючи в одному часі і просторі, репрезентують різні (часто суперечливі) історичні етапи.

Виокремлення субкультур можливе й не лише на рівні політичної культури соціальних груп, суспільства в цілому, держави чи нації. Суб'єктом (носієм) політичної субкультури можуть бути спільноти й вищого порядку. Наприклад, коли говоримо про „європейську культуру”, то розуміємо під цим систему традицій, норм, цінностей та орієнтацій, спільну для держав (націй, суспільств) відповідної частини світу. Водночас при цьому неозброєним оком видно й специфічні особливості, що відрізняють політичну культуру одних держав від інших. Це дає підставу виокремити в загальноєвропейському політико-культурному просторі субкультури, які можуть охоплювати великі регіони – центральноєвропейський, східно- або західноєвропейський тощо. Так, західні вчені К. Островські та Г. Тюні вважають, що можна виокремити три політичні культури Європи [13].

Неповторність економічних, соціальних, географічних умов, у яких живе і розвивається певна спільнота, формує, відповідно, самобутню

політико-культурну конфігурацію. Ця обставина, як бачимо, є основою для створення широкого кола типологій політичних культур та їх підсистем – субкультур. Кожний вчений, що досліджує цю проблематику, розробляє власні критерії класифікації, користується специфічним набором методів. Проте якщо говорити про виокремлення у політичній культурі суспільства певних субкультур, то схема такого процесу, на нашу думку, є певною мірою універсальною. Вона може включати кілька етапів.

Перший етап. Необхідною умовою для дослідження політичних субкультур є, безумовно, визнання та констатація факту неоднорідності політичної культури певного суспільства. Як ми переконалися раніше, цей момент не повинен викликати якісь утруднення. Ще раз наголосимо: субкультури існують в політичній культурі всіх країн. Приймаючи цей постулат, слід визначити коло та рівень досліджень і, відповідно, сформулювати гіпотезу про наявність у тієї чи іншої соціальної групи своєрідної системи цінностей.

Зміст **другого етапу** полягає у дослідженні політичної культури ширшої спільноти, ніж та, що була обрана на початку. Тобто, виокремлення субкультури (як **підсистеми** цінностей, норм, настановлень, моделей поведінки) можливе лише у співставленні її із загальною політичною культурою (як **системи** цінностей, норм, настановлень, моделей поведінки). Наприклад, досліджуючи субкультуру русинів, необхідно визначити зміст політичної культури всього населення Закарпаття. Культура останнього, у свою чергу, може бути субкультурою для західного регіону в цілому. Як відзначає, російський дослідник М. Фарукшин, „політична культура суспільства не є сумою політичних субкультур. Кожна політична субкультура включає в себе і те спільне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відзначає дану субкультуру” [14]. Тому, з огляду на це, корисним буде виокремлення „ядра” – базових цінностей певної політичної культури.

Мета **третього етапу** логічно випливає з другого – визначення змісту певної субкультури.

Четвертий етап – порівняння змісту загальної політичної культури зі змістом субкультури. Результатом цієї процедури на **п'ятому етапі** буде підтвердження або спростування гіпотези про існування субкультури (регіону, групи) в політичній культурі певного суспільства. Виокремлення субкультури значно полегшується, як вже зазначалося, компаративним аналізом культури на рівні її базових цінностей. Як вважає американський політолог Р. Далтон, субкультури розвиваються тоді, коли у країні спостерігаються розбіжності у політичних настановах і вони зберігаються протягом тривалого часу [15]. Така позиція може бути найпростішою (але не єдиною) умовою і критерієм, які дозволять впевнено говорити про існування певної підкультури.

Запропонована схема, безумовно, не єдино можлива. Вона також не спрощує складності феномена, що досліджується нами, та його особливостей: розмитість меж політичних культур, одночасна належність соціальних груп до кількох субкультур тощо. Наведення даного варіанту було продиктовано логікою та лідерством порівняльних досліджень, які часто використовуються для вивчення політичних культур.

Наслідком дослідження політичних субкультур, їх взаємозв'язку між собою та із загальною політичною культурою може бути характеристика останньої з використанням таких термінів, як „фрагментарність” („сегментарність”) і „гомогенність”. Перший з них позначає наявність в політичній культурі суспільства субкультур, що можуть різко суперечити одна одній. Для країни з таким типом політичної культури характерні „конфлікти цінностей”, „розколи” або „розломи” у масовій свідомості. Політична культура, охарактеризована за допомогою другого терміна, досить однорідна за змістом, серед її носіїв спостерігається згода щодо найважливіших проблем розвитку суспільства, певні рішення приймаються на консенсусній основі. Зрозуміло, що вивчення подібних проблем і явищ дуже актуальне для таких країн, як, скажімо, Україна, політичні системи яких перебувають на етапі становлення або активного реформування і потребують підтримки культурної підсистеми суспільства.

Підсумовуючи, зазначимо, що політична субкультура є унікальним предметом дослідження. Вивчення політичної культури на локальних рівнях дозволяє глибше й адекватніше відобразити її зміст. Також дослідження спільнот, що проживають на обмеженій території з невеликою чисельністю населення, дають змогу вести спостереження *in situ* за процесом політико-культурного розвитку (народження, трансформація, відмирання певних цінностей). Слід відзначити й те, що зміст субкультур у своїй сукупності складає неповторну суміш – сутність політичної культури суспільства. Характер взаємозв'язку субкультур (конфліктний чи консенсусний) може справляти вирішальний вплив на розвиток всієї політичної культури певної спільноти.

Ми розглянули тільки основні аспекти зазначеного явища. Порушені питання є предметом подальших ґрунтовних досліджень: критерії виокремлення субкультур та безпосереднє складення політикокультурних мап регіонів певних країн, пошук надсегментних орієнтацій у системах з конфліктною взаємодією субкультур тощо. Цікавою тенденцією, яка також заслуговує на окрему увагу дослідників, є процеси, що відбуваються у невеликих культурних спільнотах під впливом модернізації та глобалізації. Процеси урбанізації і централізації викликають спротив у локальних спільнотах і, як наслідок, ведуть до посилення регіональних ідентичностей.

Література:

1. **Almond G.** Political development: essays in heuristic theory. – Boston: Little, Brown, 1970. – P. 35.
2. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 153.
3. Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А. И. Кравченко. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 819.
4. Ibidem. – С. 819.
5. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 151.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 641.
7. **Вятр Е.** Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – С. 240.
8. **Піча В. М., Хома Н. М.** Політологія. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти I – IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: „Каравела”, Львів: „Новий Світ – 2000”, 2001. – С. 233; **Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю.** Політична культура, ідеологія, психологія: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 13.
9. **Ротар Н.** Регіональні субкультури та проблема консолідації демократії в Україні // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Чернівці, 18 -19 вересня 2000. – Чернівці: БУКРЕК, 2000. – С. 111.
10. **Rosenbaum W.** Political Culture. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 152.
11. **Pye L. W.** Political culture // International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. by David L. Sills. – London: Collier-Macmillan publishers, 1972. – vol. 12. – P. 220.
12. **Пивоваров Ю. С.** Две политические субкультуры пореформенной России: проблема взаимодействия // Ретроспективная и сравнительная политология. Публикации и исследования. Вып. I. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – С. 266.
13. **Островски К., Тюни Г.** Три политические культуры в Европе // Социс. – 1998. – № 2. – С. 27.
14. **Фарукшин М. Х.** Политическая культура общества // Социально-политические науки. – 1991. – № 4. – С. 110.
15. **Далтон Р.** Политическая культура и политическая социализация // Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 104.

Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді

Анна Карнаух,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політичних наук

Київського національного педагогічного університету

ім. М. Драгоманова

Про громадянську освіту в Україні почали говорити відносно недавно. Переломним тут видається 1997 рік. Можна згадати кілька подій цього й наступних років, що послужили причиною того, аби питання громадянської освіти стало предметом дискусій та практичних проектів.

У грудні 1997 року в Києві відбулася міжнародна конференція, організована консорціумом CIVITAS International. Тоді ж було засновано сектор політичної культури в Адміністрації Президента України. Одним з нечисленних здобутків нетривалого існування сектора стала конференція з проблем політичної культури, організована Інститутом соціальної та політичної психології АПН України та Українською академією державного управління.

З 1997 по 2002 рік здійснювався канадсько-український проект „Демократична освіта” (університет Queen’s, Кінгстон, Онтаріо). Рада міжнародних досліджень і обмінів (IREX) та програма розширення доступу до Інтернету (IATP) здійснили проект „Мережа громадянської освіти в Україні”. У 2000 - 2003 роках було здійснено низку заходів (розробка експериментальних навчальних програм, створення навчальних посібників, проведення семінарів і тренінгів) в межах „Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні”.

У квітні 2000 року Президія Академії педагогічних наук України схвалила основні положення „Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” [1]. Концепції громадянської освіти в Україні були розроблені Інститутом громадянської освіти НаУКМА в межах „Трансатлантичної програми” [2].

Демократична політична освіта спрямовується на виховання громадянина (громадянська освіта), який цінує власні права, готовий захищати ідеали свободи, демократичні цінності, володіє відповідними практичними навичками [2, с. 2].

Проблема виховання громадянина має давню історію, ще з часів античності. Сократ, наприклад, вважав, що основу виховання взагалі становить саме громадянське виховання. Антисфен Афінський дотримувався думки, що виховання має бути вільним. Слід зауважити, що домінував саме перший погляд. Платон у „Діалогах” звертав увагу на те, що метою виховання є такий вплив на людину, щоби вона з дитинства хотіла стати досконалим громадянином. Він вказував на єдність трьох начал у вихованні – політичного, правового і морального. Пізніше ідеї громадянського виховання розвивали Аристотель, Ж.-Ж. Руссо, Т. Кампанелла, К. Гельвецій, П. Гольбах, М. Костомаров, К. Ушинський. В радянські часи цій проблемі надавали значну увагу, зокрема, А. Луначарський, М. Горький, А. Макаренко, В. Сухомлинський [3, с. 102].

Сутність демократичної громадянської освіти полягає у наданні кожній особистості знань, необхідних для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві, які визначають його громадянську компетентність, політико-правову й соціально-економічну освіченість – те, що називають культурою соціальності. Громадяни демократичних суспільств мають володіти необхідним мінімумом знань про ідеали і цінності, що складають основу демократичної політичної культури. Така культура включає розуміння значення прав людини, їх дотримання у повсякденній практиці, знання того, як влаштоване суспільство та його інститути, вміння брати участь у громадському житті: сприяти розв’язанню конфліктів, вступати в комунікацію й співпрацювати, в тому числі й з представниками влади, робити свідомий і відповідальний вибір, критично мислити тощо. Зміст демократичної політичної освіти складають також відповідні цінності – свобода, справедливість, рівність можливостей, солідарність, міжкультурне взаєморозуміння, захист довкілля, відданість справі миру тощо.

Громадянська освіта в демократичному суспільстві покликана навчати індивіда зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми і державою, ефективно захищати власні інтереси. Така освіта має бути осмислена як своєрідне звільнення людини, її визволення, але не від зовнішніх пут, а від власної нерішучості, нездатності відчувати свою соціальну значущість, гідність, свободу й рівність у стосунках з іншими. Поряд з наданням знань і формуванням умінь суспільно-політичної дії політична освіта має забезпечувати формування певного морально-духовного стану людей – відчуття власної свободи і водночас відповідальності, віри у суспільні цінності. Саме такий стан позначаємо поняттям „громадянськість” [4, с. 42].

Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної і правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі вітчизни та свого народу; усвідомлення себе повноправним членом соціальної спільноти. Громадянськість, громадянська позиція людини пов'язані з почуттям гордості за свою країну, її традиції, звичаї, символи (герб, гімн, прапор), з повагою до прав та обов'язків громадянина, до Конституції держави [5, с. 122].

Громадянськість тісно пов'язана з державністю. Немає держави – не може бути й мови про громадянськість. В Преамбулі Закону „Про громадянство України” записано: „Громадянство України передбачає постійний правовий зв'язок особи і Української держави, який знаходить свій вияв у їх взаєминах, правах та обов'язках” [6].

Громадянська освіта покликана вселяти в людей упевненість, віру у власні сили, власну спроможність оптимально, відповідно до національного духу й традицій, влаштовувати спільне життя, шанувати цінності демократизму й злагоди.

Наслідком і результатом громадянської освіти має бути формування молодшої людини, яку характеризують наступні якості.

Почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати. Про права людини не досить лише знати, необхідно навчитися сприймати їх як беззаперечну цінність – власну та загальну. Важливо вірити в те, що люди дійсно мають права, цінують їх, вмотивовані їх використовувати й захищати.

Уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади. Громадянська освіта має бути зорієнтована на розвиток уміння індивідів міркувати, аналізувати, порушувати питання, шукати відповіді на них, робити власні висновки, адекватно орієнтуватися в політичній ситуації, адаптуватися до суспільних стосунків, захищати свої інтереси. Головне тут полягає в тому, щоб навчитися сприймати державу не як джерело благодаті чи, навпаки, загрозу автономії особистості, а як інституцію, скеровану систематично й кваліфіковано управляти соціальними справами. Критично вимогливе ставлення громадян до влади – неодмінна передумова демократичної держави.

Відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість. Громадянська освіта – це не лише засвоєння певної суми знань, а ще й культивування цінностей демократії, формування готовності особистості діяти відповідно до вимог законності і справедливості.

Політична освіченість, компетентність. Ця риса політичної культури визначається мірою опанування людиною базових знань про статус особистості, права людини, про суспільство, в якому вона живе, його історію, культуру, традиції і звичаї, про відповідальність особистості за

використання власних прав, природу і устрій держави, порядок і процедури її функціонування, можливості громадян впливати на рішення і дії влади, брати участь у діяльності громадських організацій, політичних партій. Політична освіченість також передбачає, що людина знає основні поняття і терміни суспільствознавства, розпізнає їх смисл у різних контекстах, уміє пояснювати суспільні процеси, тобто розкривати причини їх виникнення та наслідки розвитку.

Знання, визнання і дотримання законів. Ознакою демократичної громадянськості, громадянською чеснотою є здатність особи з повагою ставитися до норм і правил, прийнятих в суспільстві, виконувати обов'язки, покладені на неї громадою. Дотичним до цього показником громадянськості є лояльність – визнання чинних законів, повноважень влади, згода перебувати в наявному „правовому полі”. Культура громадянськості визначається рівнем юридичної освіченості людей, розумінням того, що є законним, а що незаконним.

Толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод. Ця риса демократичної політичної культури передбачає усвідомлення особистістю множинності й різноманітності світу, повагу до інтересів і прав інших, готовність до взаємовигідного розв'язання конфліктів.

Участь у спільних справах. Завдяки громадянській освіті молодь має пересвідчитися в тому, що стабільне існування вільного й законодавчо врегульованого суспільства, ефективне розв'язання проблем життя громади потребують їх безпосередньої й зацікавленої участі, вміння робити виважений вибір, знання правил і процедур ухвалення рішень та їх реалізації. Участь у житті громади, зокрема й учнівського (студентського) колективу, має стати важливою складовою змісту громадянської освіти.

Виховати громадянина – означає підготувати підростаюче покоління до участі у розв'язанні сьогоденних та перспективних завдань держави. Виконати це завдання – означає сформувати у молодій людини комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки [7, с. 38].

Домінантою політичної освіти в демократичному суспільстві є участь у самоврядуванні, адже найповніше ідеали демократії втілюються в життя, коли кожен член громади долучається до суспільних справ. Отже, політична освіта є важливим засобом подолання громадянської байдужості й апатії.

Демократичну політичну освіту молодих громадян – громадянську освіту – слід розуміти як безперервний, багаторівневий процес, що охоплює різні періоди життя людини. При визначенні змісту політичної освіти в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, побудові логіки

Його викладання слід виходити з очікуваного образу політично освіченої людини, що має бути бажаним результатом педагогічних зусиль. Визначальними також мають бути психологодидактичні особливості кожної вікової категорії учнів і студентів. Якщо говорити про обумовлення змісту політичної освіти віковими категоріями, то слід зазначити, що належить розрізняти такі вікові етапи політичної освіти: 1) дошкільне виховання й початкова освіта; 2) шкільна освіта; 3) вища і професійна освіта; 4) освіта дорослих.

Перший з перелічених етапів є початком соціалізації особистості. Тут відбувається формування головних цінностей та настановлень особи, почуття людської гідності, поваги до інших, толерантності, схильності до несилових способів розв'язання конфліктних ситуацій, почуття солідарності й готовність співпрацювати з іншими людьми.

На другому етапі соціалізації відбувається формування **системи цінностей** і настановлень людської поведінки. Тоді дитина отримує знання і формує вміння, необхідні для життя в суспільстві. Саме на цьому етапі важливого значення набуває когнітивна складова політичної освіти – систематичні, всеохопні знання про влаштування суспільства, його інститути й керівні органи, про закони й правила, що визначають стосунки людей між собою та з владою, перебіг суспільних процесів, про права, свободи, привілеї та, з іншого боку, про відповідальність і обов'язки людини і держави.

Третій етап – це розширення й поглиблення знань про права людини, осмислення філософських, культурних, юридичних і економічних передумов, формування громадянської позиції та суспільно-політичної орієнтації особистості.

Нарешті, на четвертому етапі політична освіта покликана сприяти безперервній реадaptaції дорослої людини до змін, що відбуваються в суспільстві та в її власному соціальному статусі.

На першому етапі політична освіта може здійснюватися як епізодичне й фрагментарне включення в освітній процес інформації, цінностей та дій, що стосуються питань громадянства, держави, суспільного порядку тощо. На етапі шкільної освіти елементи політичного навчання мають бути інкорпоровані у викладання таких дисциплін, як історія, мови, географія. До того ж, у старших класах може йтися про самостійну дисципліну, спрямовану на формування демократичної громадянськості. На етапі вищого і професійного навчання політична освіта здійснюється у вигляді спеціальних курсів, обсяг і концептуальна глибина яких корелюють з фахом, що освоюється. Зрештою, на рівні освіти дорослих політична освіта знову набуває епізодичного характеру і може забезпечуватися практикою підвищення кваліфікації, самоосвітою за допомогою засобів масової інформації тощо.

Громадянська освіта має бути спрямована на формування здатності

громадян розібратися в тому, що є повсякденним, але разом з тим вельми складним – у законах, правилах, культурі співжиття у громаді; на плекання філософії свободи й людської гідності. Очікується, що завдяки їй буде поширене правило, відповідно до якого будь-яку суспільну проблему належить розв'язувати лише шляхом взаємної згоди й поважання інтересів усіх, а не домінування чиїхось окремих інтересів, сприяти встановленню такого типу культури, що характеризується переважанням соціальної педагогіки (а не політичної ідеології). Формування звички до діалогу як сутнісної складової демократичної політичної культури є важливим завданням громадянської освіти.

Громадянська освіта – це багатоскладовий інформаційно-пізнавальний вплив, форми і зміст якого обумовлені низкою чинників, зокрема, метою політичної освіти, що варіюється залежно від вікової категорії учнів, реальними проблемами політичної культури конкретного суспільства. Це своєрідний тренінг з громадянськості.

Серед проблем, що існують у розвитку громадянської освіти в Україні й потребують якнайшвидшого розв'язання, – визначення її змісту, застосування відповідних їй методів викладання, розробка навчальних програм і посібників, використання інформаційних технологій у процесі навчання, підвищення кваліфікації викладачів.

Сучасна громадянська освіта має здійснюватися як органічне поєднання індивідуальної та групової роботи, лекційного монологу та інтерактивних методів (ділові ігри, „мозкові штурми”, ситуаційні випадки, круглі столи, дискусії тощо), залучення юнацтва до участі в дослідницьких проектах, публічних обговореннях актуальних проблем, в тому числі і в пресі.

Очевидно, що найкраща школа демократії – це практична участь у житті демократичного суспільства. І важко „навчати демократії”, коли молодь бачить, що її не існує в державі. За політичної модернізації – переходу від тоталітаризму до демократії – доводиться культивувати демократичні цінності, поширювати демократичні процедури, нові правила життя й стиль поведінки в умовах недемократичної дійсності. Коли в суспільному житті бракує демократизму, громадянська освіта сама може стати чинником розширення демократії [4, с. 51].

Однією із загроз для перспектив політичної освіти в Україні є дилетантизм інновацій, що межує з профанацією й дискредитацією самої ідеї. Багато педагогів і досі не зовсім уявляють, що таке громадянська освіта, яке її призначення. Часто вона підмінюється вивченням історії, студюванням законів тощо. Щоб громадянська освіта в демократичному, а тим більше перехідному суспільстві відповідала соціальним вимогам, вона має бути систематичною й фаховою, спиратися на наукову розробку принципових питань, на коректне визначення її змісту, виходячи з реального стану політичної культури громадян.

Демократії, особливо молоді демократії, не можуть протистояти загрозам сучасного світу без високої поінформованості громадян, які відчують свій обов'язок і відповідальність перед суспільством.

Література:

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6. – Червень.
2. Концепція громадянської освіти в Україні // Шкільний світ. – 2000. – № 13 – 14. – Липень.
3. **Головатий Н. Ф.** Социология молодежи. – К.: МАУП, 1999.
4. **Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С.** Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Методичний посібник. – К.: Тандем, 2004.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид, доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 122.
6. Закон України „Про громадянство України” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50.
7. **Косарева Н. І.** Особливості громадянського виховання студентської молоді // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства. Збірник наукових статей. 19 – 21 травня 1998 року, м. Черкаси. За матеріалами Всеукраїнського науково-практичного семінару.

Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери

Павло Єрмаков,

аспірант кафедри політології

філософського факультету

Київського національного університету

ім. Т. Шевченка

Автор визначає основні конфліктогенні чинники, спроможні за певних умов дестабілізувати етнополітичну ситуацію в Україні, взаємозв'язок між ними та співмірність за ступенем небезпеки.

Свого часу середньовічний буддійський монах Нітірен говорив, що коли бажаєш собі спокою, то молись за спокій тих, хто тебе оточує. Ця максима особливо актуальна для країн, що вирвалися з тенет тоталітаризму, але за ними потяглася ціла низка проблем, „приспаних” попереднім режимом. Серед них однією з найболючіших є проблема етнополітичних конфліктів.

Тривале ігнорування питань, пов'язаних з міжетнічними, міжнаціональними відносинами, придушення будь-яких проявів громадянської активності, заснованої на національно-етнічному ґрунті, насильницька культурно-мовна асиміляція тощо у своїй сув'язі стали причиною надзвичайного загострення етнополітичної ситуації в країнах посттоталітарного простору, розгортання та ескалації в них етнополітичних конфліктів.

У цьому контексті Україна залишається чи не єдиною державою серед колишніх республік СРСР, де етнополітичні конфлікти не набули реального прояву, а ситуація в етнополітичній сфері визначається як відносно стабільна. На думку українського дослідника В. Семка, це пов'язано, перш за все, з тим, що „процес набуття незалежності в Україні пройшов мирним, „оксамитовим” шляхом і не супроводжувався загостренням етнополітичної ситуації та збройними конфліктами на етнічному ґрунті... Іншим чинником етнополітичної стабільності в Україні стала достатньо зважена національна політика керівництва, яке не вдалось до „революційного” сценарію українізації, хоча й спричинило гостру критику з боку національно-орієнтованих політичних сил” [1, с. 59].

Подібний стан, втім, жодним чином не применшує актуальності проблеми етнополітичного конфлікту в Україні. І тому є певні причини.

По-перше, Україна – поліетнічна держава. По-друге, в Україні тривають трансформаційні перетворення, визначальною ознакою яких є докорінна зміна основ соціально-економічного та політичного буття суспільства, які супроводжуються дезінтеграційними, дестабілізаційними процесами, в тому числі й у етнополітичній сфері. По-третє, в українській науці етнополітична проблематика все ще лишається малодослідженою галуззю знання. Тим часом, важливість та актуальність цієї проблематики обумовлюється геополітичним становищем України, зокрема, сусідством з Росією з її „гарячими точками”, які безпосередньо чи опосередковано все ж можуть негативно позначитися на етнополітичній ситуації в нашій країні. Як зауважував американський дослідник Дж. Мейс, „етнополітична проблема в Україні – це не проблема кримськотатарського, німецького, грецького, єврейського та інших народів. Головна етнополітична проблема сьогоденної України – це проблема російська. Причому – підкреслимо – не російської меншини, яка, незважаючи на всілякі пропагандистські спекуляції, не відчуває в Україні ані найменших утисків і порушень своїх прав... Російська проблема в Україні – це проблема північного сусіда, проблема відносин з Росією як з державою, від якої постійно висувуються територіальні, політичні та інші претензії” [2, с. 90].

На виникнення етнополітичних конфліктів, як і будь-яких інших, впливають як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники. Об’єктивні – це обставини, пов’язані переважно з умовами буття, до яких належить етнічна нерівність, неоднаковий доступ до ресурсів, освіти, представництва в державних органах влади тощо. Суб’єктивні чинники пов’язані з усвідомленням цих причин відповідними етнічними групами, які відчувають себе ущемленими в якомусь важливому для себе сенсі. За умови, коли незбіг інтересів не сприймається, не відчувається етнічними групами, то конфлікти не виникають. Коли ж більшість етносу усвідомлює своє нерівноправне становище у порівнянні з іншими етнічними групами, то відносини розгортаються за схемою конфлікту.

Конфлікт – це конкурентна ситуація, причиною якої може бути об’єктивна альтернатива, неприйнятна для однієї зі сторін, що викликає невдоволення і спонукає до дій стосовно зміни ситуації.

Етнічний ренесанс в Україні сприяє тому, що у кожного з етносів формується власний комплекс настановлень, потреб, інтересів, на підставі яких він сприймає та оцінює реальність. Якщо уявлення про певну ситуацію суперечать основним настановленням етнічної групи, то виникають непорозуміння щодо важливих проблем, внаслідок чого й розгортається конфліктна ситуація.

Одним з визначальних чинників певних зрушень в етнополітичній

сфері України, зокрема, етнічного ренесансу, стало набуття Україною статусу незалежної держави. Вже у перші роки незалежності як серед широкої громадськості, так і в наукових колах переважала думка, що здобуття державного суверенітету – це результат багатовікової боротьби українського народу за право мати власну державу, створення політичної нації тощо. Втім поглиблений аналіз реальних соціально-економічних, політичних процесів та їх попередніх результатів в сучасній Україні примушує зробити певні корективи щодо цього положення. Багато дослідників почали говорити про те, що „українська незалежна держава не виникла як безпосередній наслідок масового руху за демократію та незалежність, вона стала наслідком компромісу між відносно слабким національно-демократичним рухом та комуністичною номенклатурою. Цей компроміс відбиває стан масової політичної свідомості, яка не зазнала відповідних перетворень, аби стати надійною основою утвердження демократії і незалежності” [3, с. 63 – 64].

Подібної думки дотримується, зокрема, Ю. Павленко, який зазначає, що „на зміну одній політичній демагогії прийшла інша – і не більше. А соціально-політична система розвивається сама собою: через приватизацію державної власності, яка здійснювалася плутократичними угрупованнями, що вийшли з надр старої номенклатури, і котрі вуалюють свої реальні дії розмовами про створення національної держави” [4, с. 599]. Згубність такої ситуації полягає не лише в тому, що це істотно уповільнює трансформаційні процеси, поглиблюючи системну кризу в країні, але й містить реальну загрозу для відносної стабільності етнополітичних відносин. До певної міри це пояснюється все ще неподоланим ототожненням у масовій свідомості поняття „демократія” з чимось суто „українським”, а відтак „націоналістичним”, „екстремістським”. На цій обставині, зокрема, наголошує М. Рябчук. Він зазначає, що „по суті, українська номенклатура... ототожнила в очах обивателя „демократію” – зі змовою „галицькою”, „западенською”...” [5, с. 41], застосувавши тим самим випробуваний на практиці інструмент тоталітарної влади – створення „образу внутрішнього ворога”, провідною метою використання якого були маніпуляція суспільною свідомістю та досягнення корисливих цілей.

Тож ототожнення процесів демократизації з національно-визвольними процесами є одним з конфліктогенних чинників дестабілізації сфери етнополітичних відносин. Підтвердженням цієї думки стали, зокрема, події, що розгорталися під час останніх президентських виборів, а саме спроби створення в межах кількох областей України Південно-Східної автономної республіки.

У науковій літературі серед причин етнополітичних конфліктів виокремлюються й причини етноісторичні. Під ними розуміють „історичні події негативного характеру для однієї або всіх контактуючих спільнот.

Це можуть бути колишні війни між ними, загарбання чи включення якоїсь етнічної спільноти до складу іншої, тривале поневолення однієї спільноти іншою; акти минулого етноциду чи лінгвоциду тощо” [6, с. 504].

Традиційно найбільш потенційно небезпечним українським регіоном в контексті загострення етнополітичної напруги з переростанням її в етнополітичний конфлікт є Крим. Тенденція до ускладнення і загострення міжетнічних відносин в Криму в контексті етноісторичних причин обумовлюється, з одного боку, насильницькою депортацією кримських татар та їх поверненням на історичну батьківщину, що стало можливим з крахом тоталітарної системи та набуттям Україною незалежності, а з іншого боку – постійним втручанням Москви у внутрішні справи нашої країни. При цьому слід наголосити, що гасла, під якими здійснюється таке втручання, постійно змінюються, набуваючи все більшої радикальності. Так, якщо в перші роки незалежності України втручання Москви у внутрішньоукраїнські справи відбувалося переважно під гаслом „захисту російськомовного населення”, то останнім часом спостерігається тенденція до зазіхання на територіальну цілісність України. Ще одним, втім, не менш вагомим фактором нестабільності етнополітичної ситуації в Криму, є невирішення проблемних питань кримськотатарського народу на загальнодержавному рівні. „Не витримавши безпорадності центрального уряду у вирішенні їхніх проблем, – застерігає Дж. Мейс, – (кримські татари – авт.) взагалі можуть обрати шлях радикальних методів боротьби за свої права” [2, с. 94].

Інший аспект, здатний суттєво дестабілізувати етнополітичну ситуацію в Україні аж до виникнення та ескалації етнополітичних конфліктів, обумовлюється новітніми тенденціями у російській політиці та культурі, а саме творення нового державницького світогляду (ідеології). Наголос на цій обставині пов’язаний з тим, що теоретико-ідеологічному рівню, у порівнянні з повсякденно-психологічним, притаманні більша завершеність, системність окреслення інтересів. „Інтереси, що мають теоретико-ідеологічне вираження, – зазначає Г. Перепелиця, – становлять ядро конфліктної свідомості і формулюються ідеологами. Ідеологічно виражені інтереси набувають властивості проникати і сприйматися у свідомості широких соціальних прошарків апіорі. Чим більше розвинута уніфікація ідеології, тим більш імовірно, що соціальні прошарки почнуть усвідомлювати свої колективні інтереси і повинні будуть спільно вступити у відкритий конфлікт” [7, с. 30].

У цьому контексті особливе занепокоєння викликають твердження одного з найпомітніших ідеологів сучасної Росії А. Дугіна, з ім’ям якого пов’язана така ідеологічна течія, як „новосвразійство”. Увага до „ідей” А. Дугіна обумовлюється тим, що, по-перше, він у книзі „Основи геополітики” виклав свою концепцію етнополітичних відносин України та Росії; по-друге, незважаючи на те, що в ній чітко простежуються імперсько-

шовіністичні настрої автора, ця книга „стала фактично політичною програмою і знайшла багатьох читачів в академічних та політичних колах Росії і за кордоном” [8, с. 38].

Незалежність України А. Дугін тлумачить винятково в термінах „українська проблема”, що несе загрозу не лише для Росії, але й для всієї Євразії. Він, зокрема, пише: „Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що фактично може легко спровокувати збройний конфлікт” [8, с. 39]. З метою подолання такої „небезпеки” А. Дугін формулює пропозиції щодо вирішення „української проблеми”, наголошуючи на тому, що культурно-мовна або економічна автономія України має бути обмежена, вона повинна стати винятково адміністративним сектором російської централізованої держави. Не залишилось поза увагою А. Дугіна й питання щодо етнополітичної сутності України. На його переконання, Україна позбавлена будь-якого геополітичного сенсу, оскільки „у неї нема ані особливої культурної ідеї універсального значення, ані географічної унікальності, ані етнічної винятковості” [8, с. 39]. В цьому контексті варто пригадати слова одного з теоретиків євразійської цивілізаційної ідентифікації В. Трубецького. В. Трубецький зауважував: „...стара великоруська, московська культура за Петра вмерла; та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним та безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури... На рубежі XVII - XVIII століть відбулася українізація великоруської духовної культури” [4, с. 351].

Акцентуючи увагу на тому, що Україна – це російська територія, А. Дугін зазначає, що „подальше існування унітарної України неприпустиме”, українська територія має бути поділена на „кілька „поясів”, які відповідають низці геополітичних та етнокультурних реальностей” [8, с. 39].

Природно, подібні висловлювання вносять лише деструктивність в етнополітичну ситуацію України з огляду на те, що такі ідеї відкрито чи приховано та все ж підтримуються певними українськими політичними силами.

Занепокоєння у зв'язку з такою позицією пов'язане, з одного боку, з тим, що Україна існує в щільному інформаційно-культурному просторі Росії, а з іншого – з тим, що російська етнічна група є високостатусним етносом в Україні. „Серед етнічних меншин, – зазначає С. Місержі, – виокремлюється одна, культура якої практично на рівних конкурує з українською культурою, а саме російська меншина. Тобто, ми маємо в Україні не один високостатусний етнос – титульний, а два – український і російський, причому високий статус другого є не офіційним, але фактичним” [9, с. 58]. По суті, в Україні триває конкуренція винятково між двома етносами (українським і російським), що сприяє їх політизації. Відтак точиться боротьба між етнічними спільнотами за розподіл та

перерозподіл влади, за збереження або поліпшення свого статусу, за створення найбільш сприятливих умов для свого існування та самореалізації, за те, щоб бути не тільки об'єктом, але й суб'єктом політики.

Особливість такої конкуренції, за С. Місержі, полягає в тому, що „український етнос та російська етногрупа фактично конкурують за те, щоб залучити на свій бік представників інших, низькостатусних етнічних груп” [9, с. 59]. Іншими словами, конкуренція між двома цими етносами пов'язана з боротьбою за „споживача” відповідно української чи російської культури, обумовлюючи добровільно-примусову асиміляцію. Адже брак чи недостатня кількість навчальних і виховних закладів, засобів масової інформації на мовах низькостатусних етнічних груп змушує останніх асимілюватися. Такий стан, очевидно, не сприяє стабілізації етнополітичної ситуації, зважаючи на те, що на території України живе більше ста етнічних груп, а також на те, що в країні триває етнічний ренесанс – „процес відродження етнічних почуттів, накопичення етнічного знання, посилення індивідуальної та етнічної самосвідомості та зростання етнічної солідарності” [6, с. 497], обумовлений процесами етнополітичної глобалізації та модернізації, а також нерівноправним становищем етнонаціональних спільнот. А коли не існує ґрунтовної, вираженої етнонаціональної політики, то такі процеси несуть реальну загрозу стабільності етнополітичної ситуації, сприяють виникненню етнополітичної напруги з подальшою трансформацією її в етнополітичний конфлікт.

Ієрархія серед національних меншин, яка має місце в Україні, характерна для переважної більшості поліетнічних держав. Втім, як стверджує С. Місержі, в сучасній Україні етнічна стратифікація суспільства на титульний етнос та національні меншини не віддзеркалює ієрархії етнічних статусів, котра спостерігається в інших країнах. У нас етнічна стратифікація гіпертрофована. Очевидно, це становить потенційну небезпеку для стабільності етнополітичної ситуації, адже ієрархія як така вже містить в собі потенціал конфлікту. Ігнорування цієї реальності належить до переліку основних причин „неправильних управлінських рішень, які ускладнюють процес громадянської та політичної ідентифікації серед інших етнічних меншин, які не мають такого високого статусу, як російська меншина” [9, с. 58].

Світовий досвід свідчить, що відмова від будь-яких форм дискримінації, у тому числі й у сфері етнополітичних відносин, сприяє стабільності не лише етнополітичній сфері, але й політичній та соціальній стабільності держави в цілому. Втім, однією з умов такої стабільності є віднайдення об'єднавчої ідеї для всіх громадян країни. „Аби досягти згоди (консенсусу) щодо засад громадянської єдності, – зауважує український дослідник В. Лісовий, – необхідна, очевидно, добра воля громадян:

засадничим принципом має бути симетричність поступок у взаєминах українців з національними меншинами. Йдеться про цілком щире і сумлінне зважування ціни тієї жертви, на яку кожна із сторін згідна піти (аби забезпечити прийняття надійної основи для громадянського єднання)” [3, с. 70].

На жаль, на сучасному етапі українського державотворення все ще тривають дискусії та пошуки такої „об’єднавчої ідеї”, що значно сповільнює процес консолідації українського народу.

Література:

1. **Семко В.** Росіяни України як політичний фактор: сутність та складові // Національний інтерес. – 2005. – № 2. – С. 58 – 63.
2. **Мейс Дж.** Геополітичні імплікації етнополітики // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 87 – 96.
3. **Лісовий В.** Стан масової політичної свідомості та завдання політичної освіти / До новітнього українського світогляду і стратегії. З нагоди роковин А. Камінського – політика і вченого (нарис) / Під ред. В. Сікори. – К.: Економіка і право, 2002. – С. 61 – 72.
4. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наукова думка, 2002. – 629 с.
5. **Рябчук М.** Демократія та „партія влади” в Україні // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 37 – 43.
6. Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
7. **Перепелиця Г. М.** Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К.: Стилос - ПЦ „Фоліант”, 2003. – 256 с.
8. **Семко В.** Україна в контексті формування нової державної ідеології Росії // Національний інтерес. – 2005. – № 3. – С. 36 – 41.
9. **Мисержи С.** Низкостатусные нацменьшинства как союзники титульного этноса в строительстве украинского государства // Національний інтерес. – 2005. – № 4. – С. 57 – 63.

Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу

Оксана Шпортко,

аспірант

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

У статті досліджується сутність політичної реклами як засобу взаємодії політиків, політичних сил з громадянами.

Політична реклама є складовою комунікативного процесу, що здійснюється для адресного впливу на чітко окреслені групи населення та електоральні групи, аби спонукати їх членів до певних дій, політичного вибору і загалом до участі в політичних процесах.

Політична реклама є концентрованим комунікативним вираженням політичної платформи певних політичних сил, яке сприяє впровадженню у масову свідомість чіткого уявлення про їх характер та формуванню бажаних психологічних настановлень стосовно політичного вибору. Таке формування і впровадження відбувається на основі раціональних та емоційних засобів впливу на аудиторію, спрямованих на усвідомлювані й неусвідомлювані реакції індивідів. В основі комунікативного впливу іміджу на електоральні настановлення лежить його проективна здатність – побудова образу бажаного майбутнього. Імідж політика виступає в політичній комунікації посередником між лідером і масою, його постійно відтворює сам суб'єкт і засоби комунікації. Специфічною сутнісною ознакою іміджу є його здатність передавати згорнуту основну інформацію про політичного діяча, яка відповідає очікуванням електорату і яку несе політична реклама.

Мета статті – дослідити політичну рекламу в системі масових політичних комунікацій.

Завдання статті: 1) визначити поняття „політична реклама” в контексті комунікативних процесів суспільства; 2) проаналізувати структуру сучасної політичної реклами; 3) виявити та дослідити функціональні особливості й тенденції розвитку політичної реклами в сучасному українському суспільстві; 4) проаналізувати роль політичної реклами у

формуванні іміджу політика.

Об'єктом дослідження є політична реклама, її місце в політичному процесі.

Предмет дослідження – комунікативна сутність політичної реклами в умовах суспільних трансформацій.

Для вирішення зазначених завдань використано такі методи дослідження: системний – для дослідження політичної реклами як елемента системи масових політичних комунікацій; структурно-функціональний – для аналізу особливостей структури і функцій політичної реклами; компаративістський – для порівняння типів політичної реклами залежно від каналів комунікації; лінгвістичний – для встановлення та аналізу змістових елементів в політичних рекламних зверненнях та способів їх побудови.

Вже понад десять років в українському суспільстві відбуваються якісні зміни, розвиваються ринкові відносини, які поширюються й на політику. Це потребує переосмислення суспільних реалій в царинах, нерозривно пов'язаних із суспільною свідомістю, особливо в тих, де діяльність здійснюється в умовах конкурентної боротьби. До таких належить і політична реклама. В Україні вже можна підбити деякі підсумки її становлення. Передовсім важливо відзначити кількісне зростання політичної реклами, зумовлене освоєнням нових каналів комунікації, використанням різноманітних типів рекламних звернень. Очевидні й якісні зміни: професійний підхід до ведення рекламних кампаній, використання результатів соціологічних досліджень, стратегічне планування, фахово розробляються рекламні звернення.

Зрозуміло, що перші політичні кампанії характеризувалися в Україні непрофесіоналізмом, сліпим копіюванням закордонного досвіду. Це стосувалося й підходу до організації кампанії, і принципів, прийомів створення політичних іміджів. Рекламна продукція обмежувалася матеріалами вуличного розклеювання та інколи поштовим розсиланням. Побудова рекламних звернень ґрунтувалася переважно на радянському досвіді. Але вже у березні - квітні 1994 року стали помітними певні зміни в набутті вітчизняного досвіду під час виборів. І хоча відеоматеріали того часу були ще розрізнені й хаотичні, можна стверджувати, що саме відтоді телебачення почало відігравати провідну роль у виборчих стратегіях.

Новий етап у розвитку вітчизняної політичної реклами було започатковано під час виборів народних депутатів у 1998 та 2002 роках та під час виборів Президента України 1999 року. Ці виборчі кампанії засвідчили досить високий професіоналізм у їх організації, ретельну продуманість стратегій, вдале залучення ЗМІ, використання сучасних маркетингових принципів і виборчих технологій.

Становлення наукового знання про політичну рекламу, утім, ще відстає

від процесів, що розгортаються на практиці. Теоретична база політичної реклами вимагає глибокого розроблення, а теоретичні твердження – ретельного аналізу, узагальнення й адаптації до реалій сучасного етапу становлення цієї сфери політичних комунікацій. На сучасному етапі постала також нагальна потреба чітко визначити структурний зміст політичної реклами, докладно розглянути її комунікативні особливості, встановити причинно-наслідкові зв'язки між процесами, що відбуваються в рамках виборчих кампаній. Це набуло особливої актуальності після прийняття 2003 року нової редакції Закону „Про рекламу”. Однак в Україні ще немає окремого Закону про політичну рекламу. З огляду на це важливо чітко визначити поняття політичної реклами, сформулювати поняття, що її розкривають, визначити структуру, дослідити форми та способи реалізації, проаналізувати технології та методики проведення рекламних кампаній, зокрема – у вітчизняному комунікативному та інформаційному просторі. Це дасть змогу опрацювати способи вдосконалення політичної реклами, що є нагальною потребою для налагодження ефективного взаємозв'язку між політиками, партіями і громадянами, розглянути рекомендації щодо оптимального проведення політичного рекламування [1].

Політична реклама – це заходи та способи формування думки виборців шляхом подання загалом об'єктивної інформації, що переконує у перевагах певного кандидата чи політичної організації. Вона складається з об'єктивної і переконливої інформації про конкретну політичну особу чи організацію та емоційно впливового повідомлення.

Жодна політична рекламна кампанія не обходиться без чітко визначених етапів політичного рекламування. Для початку проведення рекламної кампанії необхідно вивчити ідеологічні та соціопсихологічні настановлення громадян щодо іміджу „ідеального” політичного діяча, інституту тощо, який сформувався в суспільній свідомості. Наступним кроком є визначення характеристик іміджу реального кандидата, сформованого громадськістю на основі виступів кандидата на телебаченні, радіо, у пресі до початку політичної кампанії. Два попередні кроки дозволяють розпочати створення іміджу кандидата, який можуть „купити” виборці внаслідок проведення рекламної кампанії.

Після теоретичних етапів рекламної кампанії розпочинається реалізація створеного іміджу через засоби масової інформації [2]. Саме ЗМІ відведена провідна роль у будь-якій рекламній кампанії. Вони здійснюють свою політичну, управлінську роль шляхом обговорення, підтримки чи критики політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій. Не можна недооцінювати величезного потенціалу, яким володіють журналісти. Адже саме вони пишуть тексти, де застосовуються поширені сьогодні прийоми навішування ярликів, підміни переконливих аргументів

суто емоційними засобами суперечок і звинувачень. Слід зауважити, що формування громадської думки має швидкоплинний характер. Цього вимагає динаміка перебігу політичного процесу.

Політична реклама здебільш рекламує людину. При цьому, як і у звичайній рекламі, в рекламі політичній на перший план виходять не загальні характеристики об'єкта, а його переваги для конкретних виборців. Політична партія має чітко підкреслювати те, як ідеї її лідера поліпшать життя пересічних громадян. Отже, проблема влади цілком аналогічна проблемі продажу товару. Так само аналогічною є й методологія створення іміджу політика. Починаючи з 1950-х років, американські іміджмейкери вважають, що вони „продають” своїх майбутніх президентів, створюючи політикам бажаний імідж. Вже у 1933 — 1934 роках з'явилася перша професійна іміджева фірма, яка забезпечувала перемогу республіканців протягом наступних двадцяти років. Ця каліфорнійська фірма з 1935 по 1958 рік спланувала 75 значних політичних кампаній і перемогла у 90 відсотках випадків. У 1960-х роках фірми політичної реклами почали з'являтися у значній кількості [3].

Сучасна політична реклама має такі відмітні особливості:

- товаром, що рекламується, є людина або певна соціальна філософія, а не продукт, послуга чи підприємство;
- тривалість політичної рекламної кампанії, як правило, обмежується точно визначеним часом;
- у політичній рекламі найгострішими проблемами є морально-етичні, бо успіх чи неуспіх політичної рекламної кампанії завжди має далекосяжні наслідки для великих груп людей, а іноді і для всієї країни;
- створення іміджу політику або політичній партії є не заміном політики, а тільки додатком до неї;
- створення іміджу політику або політичній партії треба починати задовго до початку виборчої кампанії.

Перед спеціалістами в галузі політичної реклами постають такі завдання:

- з'ясувати, чого саме бажає громадськість від лідера та його партії;
- забезпечити бажані позитивні особистісні характеристики лідера за допомогою відбору та посилення тих, які він уже має;
- навчити лідера мистецтву спілкування з аудиторією, засобами інформації, тобто навчити його азів акторського мистецтва: добрий політик сьогодні той, хто вміє „подати себе” з екрана телевізора, знає, як примусити людей усміхнутись чи зажуритись;
- наблизити лідера до мас, показавши, як багато важить для нього сім'я, як він захоплюється спортом, як ставиться до своєї кішки чи свого собаки, яке в нього хобі тощо.

Імідж політика має відповідати очікуванням електорату, духові часу, оцінкам і уявленням його виборців. Оскільки імідж створюється приблизно

так, як розв'язується кросворд, — у кожному порожньому клітинку щось вписується, то вкрай необхідно за допомогою рекламних заходів заповнити всі інформаційні клітинки задуманого типуажу того чи іншого політичного діяча або партії. Інакше їх заповнить масова свідомість на власний розсуд або супротивна сторона (що набагато гірше).

Процес створення іміджу політика, на думку відомих іміджмейкерів, відбувається за такими етапами. Передовсім окреслюється політична та економічна платформа політика чи його партії, а також чітко визначається програма партії. Потім вивчаються реальні характеристики політика — його характер, звички, манера поведінки тощо. І тільки потім починають вигадувати потрібний типаж (з урахуванням очікувань електорату), оскільки люди легше сприймають саме типаж, а не реальну людину. Типажі можуть бути найрізноманітнішими: хитрий лис, батько нації, хороший хлопець, сильна людина, яка може захистити, аскет, святий, котрий нічого не хоче для себе, або навпаки — ділова людина, підприємець, який сам заробив гроші і знає, як зробити так, щоб усі стали багатими (цього типу українські виборці поки що не сприймають).

Теоретики комунікацій розробили функціональний та порівняльний різновиди іміджу. Функціональний підхід класифікує імідж як дзеркальний, поточний та множинний. Дзеркальний — це імідж, який відповідає нашому уявленню про самих себе. Тобто, пересічний виборець, слухаючи кандидата на державну посаду, бачить себе ніби в дзеркалі та аналізує, який він є насправді. Звичайно, цей тип іміджу є позитивним, бо психологічно виборець не буде поганой думки про самого себе! Однак тут є і вада — люди дуже різні й не виключено, що хтось вирішить, що його портрет спотворено, як у кривому дзеркалі. Поточний — це тип іміджу, що має назву „на перший погляд”. У цьому випадку недостатня інформованість, нерозуміння й упередженість формують імідж політика або партії не менше, ніж реальні вчинки. Тут найважливішим завданням іміджмейкерів є створення правдивого (зрозуміло, на погляд електорату) типу іміджу. Множинний імідж створюється за наявності замість однієї корпорації низки незалежних структур. Активно застосовується імідж для проведення партійних зборів, засідань парламенту, мітингів, демонстрацій тощо. При цьому кожна його складова працює на загальний результат, бо лише один недогляд може перекреслити все інше.

Теоретики комунікацій класифікують імідж і відповідно до сфери застосування, тобто імідж політика зовсім інший, ніж імідж бізнесмена або поп-зірки. Порівняльний тип іміджу передбачає постійне порівнювання іміджевих характеристик (щирість, компетентність, інтелігентність, вміння керувати та господарювати, схильність до силових заходів, розумовий рівень тощо) з реальними. Помітивши значну різницю, іміджмейкери повинні корегувати хід передвиборчої кампанії. Іміджева політична кампанія будується з використанням набору традиційних

прийомів. З одного боку, політик намагається стати одним із нас. З іншого — він не може бути таким, як ми, бо навіщо тоді його обирати? У нього мають бути харизматичні риси, він мусить активно демонструвати почуття агресивності, суперництва, його завжди мають супроводжувати помічники та охоронці, що додає значущості особі лідера. Що б з ним не сталося, але в жодному випадку глядачі не повинні помітити, що він хворий, погано почувається або є розгубленим чи схвильованим [4].

Для політичної реклами важливою є та обставина, що світ, у якому ми живемо, може постати у вигляді трьох різних іпостасей: світу реального, світу інформаційного та світу символічного. Заведено вважати, що реальні події тільки тоді стають значущими, коли вони знайшли відображення в засобах масової інформації. Події ніби й немає, якщо про неї не написано в газеті чи не повідомлено по радіо (телебаченню). Саме тому політична реклама стає інформаційним містком між електоратом і партіями.

Щоби реклама, і політична зокрема, дійшла до свого потенційного споживача, вона має не лише використовувати ті чи інші ефекти, які дають переважно ситуаційний результат і повною мірою не впливають на поведінку, а брати до уваги ціннісний пласт культури, оскільки він складає своєрідний ментальний пласт спільноти і, безперечно, є одним з базових компонентів, що визначають поведінку індивіда. Політична реклама як продукт, що існує в межах культури, має орієнтуватися на цінності, в просторі яких перебуває і функціонує. Тоді вона набуває власної цінності [5].

Проаналізуємо роботу консультантів провідних політичних партій в ході парламентських виборів 2007 року. Наразі основна агітація відбувалася навколо п'яти сил: блоку „Наша Україна – Народна самооборона”, Партії регіонів, блоку Юлії Тимошенко, блоку Володимира Литвина та Соціалістичної партії України.

Оцінюючи рекламну кампанію, варто виходити з двох факторів – цейтноту та досить низької культури політтехнологій. Експерти сходяться на тому, що реклама політичних партій була водночас і правильно, і неправильно побудована. Правильність її в тому, що передвиборча агітація розвивала гасла та „месиджі”, проголошені півтора року тому. А неправильність пов'язана з небажанням (чи невмінням) знайти якусь свіжу ідею. Політолог, письменник і доктор фізико-математичних наук М. Стріха, приміром, „хвалить” за „послідовність” Партію регіонів. „Ролики „Регіонів” зроблені достатньо професійно. Б'ють на фактор стабільності, на те, що добробут народу зростає, але прийшли „помаранчеві”, зашкодили, – ділиться враженнями М. Стріха. – Взагалі тему стабільності, яку зруйнували, і справ, які не завершили, упродовж цієї кампанії експлуатують дуже активно. Політики цілком прогнозовані. І „помаранчеві”, і БЮТ, і блок Литвина б'ють на те, що лише їхнє повернення до влади дасть змогу закінчити розпочате”.

На думку М. Стріхи, ролики Партії регіонів „достатньо грамотні, не агресивні тієї мірою, як це могло б бути”. Але далі М. Стріха зауважував: „Я дуже боюся, що вони знову перейдуть межу і будуть роздмухувати тему протистояння між регіонами, ксенофобні настрої, антизахідні... Хотілося б, щоб вони пам'ятали, що їм у цій країні доведеться жити і після 30 вересня”.

Що ж стосується мегаблоку Юценка – Луценка („Наша Україна” – „Народна самооборона”), то він демонстрував прагнення витіснити Партію регіонів та постати одноосібним лідером на політичному полі. Крім того, гасло „Ніхто не має стояти над законом!” – це своєрідне змагання пропозицій. Якщо „Регіони” говорять про стабільність і добробут, то „помаранчеві” – про скасування недоторканності народних депутатів та всіляких пільг.

Варто відзначити, що політреклама має бути послідовною і не викликати протиріччя. Роликам „НУ-НС” досягти послідовності не вдалося. „Вони стверджують, що зарплати збільшилися. Це так? Вони стверджують, що пенсії збільшилися. Це так?” – ці гасла відверто були антирекламою мегаблоку. Пригадаємо лишень політрекламу „Нашої України” у 2004 році. Тоді вона проходила під гаслом „Так, Юценко!” Тож на запитання нинішньої агітації „Це так?” логічною є відповідь „Не так”. Це і є приклад протиріччя. Невдале змістове наповнення такої реклами мислячий, а не зомбований електорат, одразу помітить.

Щодо послідовності іншої політичної сили – БЮТ, то вона прочитувалася дещо дивно. Слоганом попередньої кампанії БЮТ було: „Справедливість є. За неї варто боротися!”. Нинішній – дзеркальний – слоган: „Справедливість перемогла. Перевибори будуть”. Виходить, що 2006 року справедливість полягала в тому, щоб рік по тому домогтися перевиборів? Ні, звісно, можна розгорнути цю тему у затяжні міркування про те, що справедливість дорівнює інтересам виборця, а інтереси виборця були спаплюжені створенням антинародної коаліції, тож БЮТ почала руйнацію змови О. Мороза і В. Януковича, добилася розпуску парламенту тощо. Все це так. Але політичне гасло, як правило, не потребує довгих пояснень у дужках – воно має входити в мозок обивателя, або, як вважає політолог В. Карасьов, „реклама – це цепляк, і месидж її – теж цепляк, він зачіпає душу виборця, бо виборець не є істотою суто раціональною, він живе емоціями, тож рекламна кампанія повинна стати машиною з витискання емоцій”.

Соціологи пророкували, що вибори 30 вересня могли стати найменш відвідуваними за всю історію незалежної України. Вони не виключали, що ступінь електоральної активності впаде нижче 70 відсотків. І не помилилися.

Політична реклама блоку В. Литвина, чесно кажучи, викликала посмішку. „Країні потрібен Литвин!” Гасло, яке наводить якраз на іншу

думку. Варто зазначити, у авторів політичних роликів першим правилом має бути лікарське „Не зашкодь!” В даному випадку було навпаки.

Політична реклама СПУ вийшла „на люди” чи не останньою. Вона була зверненням лідера до електорату з метою спростувати в суспільстві думки про зраду і швидку зміну настроїв всередині партії.

Решта політичних сил не витрачали коштів на активну політагітацію, задовольняючись невеличкими згадками про їх політичні заходи у випусках новин (як, наприклад, блок „КУЧМА”, про створення якого спочатку заявили, потім почали розгортати тему своєї причетності чи непричетності до колишнього Президента Л. Кучми).

Лідери політичних партій чудово розуміють, що політична реклама може стати зброєю, спрямованою проти них же самих. Приміром, комуністи перед минулими виборами вирішили запустити на екрани ролики з молоддю, яка дуже любить КПУ і вже цим вигідно вирізняється від ровесників. Але біда в тому, що молодь до Компартії якраз не вступає, а от літні ленінці, кажуть, не досягнули способів осучаснення червоного бренду й образилися. Тривідсотковий бар’єр КПУ 2006 року перевалила зі скрипом (при тому, що 2002 року мала понад 20 відсотків). Тому цього разу комуністи не поспішали вискакувати з телевізійною і зовнішньою рекламою. І не лише вони, а й такі „ударники” попередньої агітаційної кампанії, як, скажімо, ПСПУ.

Дуже ускладнює життя політичній рекламі її співіснування з рекламою споживацькою. Остання дратує обивателя. „Уявіть собі, – говорить голова Асоціації психіатрів України С. Глузман, – сидите ви перед телевізором і дивитесь якусь „Карменсіту”. Ні, ну я от, наприклад, такі серіали не люблю, а ви – дуже любите. І чекаєте на неї... Аж тут реклама – памперси, чіпси, фарба „Тіккуріла”... Тільки-но перетерпіли це, як з’являється якась політична фізіономія... І вам уже байдуже, про що говорить ця фізіономія, аби вона швидше зникла з екрана...”.

Як зробити політичний піар таким, щоб його потреба не переросла у повну відразу? В. Карасьов вважає, що політичній рекламі неодмінно потрібен елемент карнавальності, „потрібен фест”. Бо вибори – це шоу, цікавіше за чіпси та пиво, адже чіпси – річ статична, а двобій опонентів у передачах на кшталт „Я так думаю”, „Тільки про головне”, „Свобода слова” чи „П’ять копійок” – видовище динамічне. Тож влада, якщо вже вона нездатна забезпечити народ хлібом, мусить розважати видовищами. А вибори, як на те пішло, – найкращий час для шоу. Виборець же насамперед є глядачем. А як глядач, він мало що отримує. Поки що політична реклама, вважає політолог, – це поспіхом склепані ролики інверсійного характеру та повний брак політичної інтриги [6].

Тож можна зробити **висновок**, що твердження лише тоді дієве, коли воно повторюється часто і, якщо можна, одними і тими ж словами. Ще

Наполеон казав, що є тільки одна фігура риторики, що заслуговує на увагу, – це повторення. Завдяки повторенню ідея оселяється в мозку настільки міцно, що, зрештою, вона вже сприймається як доведена істина.

Сьогодні перемогти на виборах можна лише завдяки вмільі і доцільній рекламній, інформаційній та психологічній обробці електорату. Застосувавши вдалі методики та вміння фахівців у галузі реклами, сучасний політичний діяч може спати спокійно – на завтра він обов'язково прокинеться народним улюбленцем чи героєм. Варто лише вдало підібрати імідж, поставити телекамеру з правильного боку, найняти „правильного” журналіста і виголосити те, що хочуть почути виборці, або переконати виборців, що вони хочуть саме цього.

Є безліч методів впливу на громадську думку, і кожен вимагає творчого підходу. Серед них можна відзначити ефект скрембльованих повідомлень, використання культурних табу, що блокуються захисними механізмами свідомості, але впливають на підсвідомість, образні повідомлення (на відміну від інформативних). Тому завжди ефективним є використання образу тих, хто „поліг за ідею”, а також образу таборів, тюрем (як негативних, наприклад, при змалюванні комуністичного режиму). Така інформація минає фільтри логіки і діє прямо на підсвідомість, при цьому вона має досить тривалу дію. Широко використовуються перехресні повідомлення (словами говорять одне, а вносять у підсвідомість інше) та візуалізація (коли пропонують уявити наслідки певних дій та рішень). Ще одним ефективним засобом подачі інформації є повідомлення під час концертів, спортивних та святкових заходів (пригадаймо агітацію на президентських виборах 2004 року) тощо.

З іншого боку, для того, щоб управляти процесом прийняття рішення виборцями, необхідно запропонувати людині аргументи, які здадуться їй вигідними саме для неї, більше того – її власними (адресна реклама); крім того, такі аргументи (інформацію) слід пропонувати дуже швидко, динамічно, щоб людина „не встигла” подумати про інші варіанти, щоб на аналіз „бракувало часу”. Найбільш ефективними методами подачі інформації (особливо негативної) є непрямі. Під цим ми розуміємо те, що не варто використовувати прямі аргументів „за” чи „проти”. Продуктивним є використання певної політичної символіки, що має стійке, загальноприйняте значення, використання алюзій (історичних, побутових, культурологічних тощо). Велике значення для успіху реклами мають також іміджеві характеристики, такі як назва (партії, блоку, об'єднання), постать лідера (лідерів), виразність цієї реклами на загальному тлі (вона має привертати увагу).

Загалом досвід української політичної науки у галузі рекламування має свої негатииви та позитиви – не використовуючи все багатство напрацювань світового іміджмейкерства, ми оберігаємо свідомість (і підсвідомість) масового споживача. Ключову роль в ефективності

безперечно відіграє адаптованість повідомлення до інформаційного простору України. Окрім того, врахування психологічних характеристик (що є загальнолюдськими) вимагає дослідження специфічних ментальних рис українців. Зрештою, не завжди варто трансформувати досвід „інших” – вітчизняний продукт подекуди „соковитіший” та викликає більше довіри, і про це слід пам’ятати.

Література:

1. **Шовкун І. В.** Сутність та зміст політичної реклами // Людина – Світ – Культура. Актуальні проблеми філософських політологічних і релігієзнавчих досліджень. (До 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 - 21 квітня 2004 року, Київ). – К., 2004. – С. 883 – 884.
2. **Шовкун І. В.** Імідж політика як комунікативний елемент політичної реклами // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 69. – С. 104 – 108.
3. **Малкин Е., Сучков Е.** Основы избирательных технологий. – М.: Русская панорама, 2002. – С. 125 - 128.
4. **Шовкун І. В.** Про специфіку політичної реклами // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 67. – С. 116 – 119.
5. **Заярна О.** Як переконати масову аудиторію: Психологічні чинники ефективності пропаганди // Нова політика. – 1999. – №1. – С. 28 - 31.
6. **Наталія Лебідь.** Політична реклама на телебаченні: іще коректна, але вже небезпечно нудна // Україна Молода, 2007.

Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки

Марина Шульга,

доктор політичних наук,

доцент кафедри політології

філософського факультету

Київського національного університету

ім. Т. Шевченка

В російських політологічних розвідках виразно простежується мета протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні: „самостійницьку” (прозахідну) та „малоросійську” (проросійську). Здійснюються спроби довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи проходить саме по Україні, а тому орієнтація на „західну” геополітичну доктрину загрожуватиме цілісності української держави. Але, на думку автора статті, бути цивілізаційній рубіжності України конструктивним чи деструктивним фактором її життя (як внутрішнього, так і зовнішнього) залежить від самої України, а не від тих чи інших варіацій на цю тему в російських рефлексіях.

Як зазначає український дослідник П. Кір'яков, в російських аналітичних розробках усе виразніше простежується намагання протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні, а саме „самостійницьку” західну та „малоросійську” східну. Відтак робиться спроба довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи проходить по самій Україні, а тому орієнтація на „західну” геополітичну доктрину загрожуватиме цілісності української держави [17, с. 214]. Так, В. Пастухов зазначає, що Україна є поєднанням кількох недостатньо інтегрованих між собою частин, які мають власну політичну, соціально-економічну та етнорелігійну специфіку. „Зараз уже очевидно, що за нинішньої української конституції, яка не має вбудованого механізму „стримувань і противаг”, амортизаторів регіонального екстремізму, практично будь-який конфлікт може перерости в лобове зіткнення „західних” зі „східними” [12, с. 27]. Т. Мацук, у свою чергу, пише, що Україна є федеральною державою за фактом, а одним з чинників „помаранчевих”

подій в Україні є культурні розбіжності й різносторонні тяжіння усередині однієї країни і навіть одного етносу. „Окрім промислового російськомовного південного сходу, що тяжіє до Росії, і прозахідного переважно сільськогосподарського і традиційно налаштованого доволі націоналістично заходу існує ще багатонаціональний Крим з російським Чорноморським флотом у Севастополі; вільнолюбне Запорозьке козацтво; ні на що не схоже місто Одеса; нарешті, чорнобильська зона, яка стала прокляттям усього людства” [9, с. 47].

А. Марчуков вважає, що цивілізаційний розлом в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є, скоріше, „розломом” у світогляді, де „схід” уособлює собою радянську, „православно-слов’янську” свідомість, те, що правильніше було б найменувати „Росією” у широкому значенні цього слова, а „захід” – національну українську свідомість і національні українські цінності [6, с. 19]. Подібну думку висловлює і С. Кургінян: „Протистояння Остап – Андрій, Схід – Захід, тяжіння в один та в інший цивілізаційні світи” [7, с. 27]. О. Васильєв зазначає, що межа цивілізаційного і ментального розлому між Заходом і Сходом як цивілізаційними категоріями під впливом слабкості Росії та розширення НАТО і ЄС на Схід проходить по території України, Білорусі і Молдови [6, с. 29].

На думку К. Затуліна, найважливішим результатом президентських виборів-2004 в Україні є оголений розкол України, що демонструє теоретичну неминучість її федералізації. Саме це, вважає К. Затулін, а зовсім не прихід до влади того чи іншого кандидата до влади, є однією з гарантій збереження України в орбіті особливих стосунків з Росією. „Або, як мінімум, недопущення консолідації України за допомогою антиросійських зовнішніх сил і перетворення її на реального конкурента Росії в СНД, що заважає відродженню російського впливу” [4, с. 85]. Якщо ж Україна не відбудеться в особливих, союзницьких стосунках з Росією, то це означає, що під українську державність підводиться антиросійський фундамент, і вона перетворюється на другу Польщу, тобто чужий Росії культурно-історичний проект, з яким вона приречена мати справу, бо інакше він сам „візьметься” за неї [4, с. 79].

Отже, Росія стосовно постпомаранчевої України має витримати на офіційному рівні паузу, надавши новому президентові можливість самому доводити, що він зацікавлений в Росії. Адже, зауважує К. Затулін, якби переміг В. Янукович, то Москві довелося б як ніколи раніше допомагати Україні вирішувати її економічні проблеми і при цьому зважати на неминучі кроки „проросійського” президента в бік Заходу. Тепер же Росія може дозволити собі застосувати у відносинах з Україною прагматичний підхід, який, однак, не повинен стосуватися зусиль парламентських і позапарламентських політичних сил, всього російського суспільства, спрямованих на підтримку родинних зв’язків з Кримом, Донбасом,

Слобожанщиною і Новоросією. Це зумовлено тим, що згуртування півдня і сходу України, висунення на перший план ідеї автономізації і федералізації дозволить зірвати спробу консолідації на антиросійській платформі обох частин України. „Всебічна допомога в цій справі і є новими рубежами російської політики в Україні, брати участь в реалізації якої має вся Російська держава і все суспільство” [4, с. 86].

Подібними є і міркування В. Цимбурського, який вважає, що глибока криза української держави могла б піти на користь Росії, якби вона, твердо задекларувавши відмову від формального перегляду своїх нинішніх державних кордонів, підтримала в умовах деградації української центральної влади появи з протилежного боку цих своїх кордонів – у Лівобережжі, Криму та Новоросії, – додаткового буферного шару „регіональних суверенітетів” в українських межах або ж поза ними [18, с. 8].

Ю. Бялий виокремлює в межах української держави три політично і економічно суттєво різні території, які протистоять одна одній. А саме: умовний „Захід”, тобто колишні окраїни Великої Литви, Польщі, Австро-Угорщини, частково Туреччини і Росії-СРСР; умовний „Схід”, який історично найбільш рано інтегрувався в Російську імперію і завжди визначав себе через загальнослов'янські і, головне, загальноімперські цілі Росії; умовний „Центр”, котрий, як і будь-який столичний регіон, акумулював найбільш амбіційні управлінські, інтелектуальні, культурні кадри, що ідентифікували себе „на відміну” від Москви [7, с. 5 – 6]. „Результатом такого протистояння є нестійке коромисло влади (будь-якої влади), цілком спроможне розломити й розколоти Україну” [7, с. 15]. І якщо в 1990-х роках більшість експертів називала природним рубезем такого розколу, – як історично-державного, так і конфесійного, – старі кордони між Австро-Угорщиною, Польщею і Росією, то зараз вважається, що межа розколу проходить через Київ чи навіть зміщена на схід від Дніпра. Одну з причин такого зміщення Ю. Бялий вбачає в тому, що Росія не лише перестала бути для України привабливим „імперським” взірцем, а й своєю політикою „тупого старшого брата” регулярно давала українцям підстави для великих образ [7, с. 16]. Крім цього, підтримка Україною закликів до подальшої федералізації і децентралізації Росії та участь у різного роду проектах, які передбачають створення федерації чи конфедерації, може обернутися для неї її власною федералізацією і децентралізацією, ініціаторами якої стануть не „московські консули”, а місцеві бізнес-еліти. „Цілком очевидно, що будь-які федеративні й конфедеративні починання у стосунках з Росією або Європою неминуче „поставлять питання руба” про зміну статусу „галицьких” областей, Закарпаття, Криму, Східної України” [7, с. 49].

За С. Жильцовим, одним з результатів „помаранчевої революції” в Україні стало закріплення в українському суспільстві чіткого поділу країни на дві частини за ідеологічним принципом [3, с. 7]. Таке закріплення,

вважає дослідник, багато в чому зумовлюється попередньою політикою української влади, зокрема передачею у відання „галичанському” елементові культурно-ідеологічної сфери, внаслідок чого саме „галицький” проект з його відверто антиросійською спрямованістю почав визначати обличчя України. Повне панування галицьких ідей на світоглядному та інформаційному полі України, на думку Н. Нарочницької, пояснюється тим, що не існує історичного проекту для України без комплексу молодшого брата, внаслідок чого офіційний Київ у 1990-ті роки був затиснутий між економічним менталітетом густо населеного промислового Сходу та пасіонарним антиросійським Заходом [11, с. 18]. Водночас таке панування, на думку Н. Нарочницької, можна вважати природним і неминучим. Напруженість українсько-російських стосунків у разі набуття Україною державної незалежності пояснюється, як це не парадоксально, саме генетичною близькістю і крайньою спорідненістю обох народів. Оскільки росіяни і українці мають спільну культуру і мову з діалектними відмінностями, меншими, ніж у баварців і саксонців, а також спільну історію, то першість отримують саме ті ідеологи, які зуміли швидко обґрунтувати логіку окремішнього буття України за допомогою контрастно протилежних духовних, ідеологічних і геополітичних орієнтирів.

Подібної думки дотримується і Ю. Бялий. Україна, пише він, є однією з найбільш соціокультурно близьких до Росії пострадянських республік. І саме тому їй випало в статусі незалежної держави вкрай різко означити свої відмінності від „москалів”. „Тобто, реанімувати найбільш антиросійські соціокультурні коди: галичанство першої половини ХХ століття і „вільне козацтво” чотирьохсотлітньої давнини” [7, с. 48].

А. Марчуков теж заважує, що орієнтованість українських національних цінностей на „захід” пояснюється особливостями українського націогенезу, передусім його „негативною домінантою”. Зміст останньої полягає в тому, що український національний рух базувався на запереченні („Геть від Москви”) і протиставленні української самобутності так званій „російськості” – російській мові, культурі, історії. „Ідейна орієнтація на Захід була в ньому закладена від самого початку і в основному виражалася в запереченні своєї належності до „східної” цивілізації і зарахуванні себе до „західного світу” [6, с. 19]. А тому, робить висновок, А. Марчуков, в силу своєї історії, свого економічного і геополітичного положення та за ментальністю суспільства і його „розколотістю” Україна здатна лише на „незалежність від” – чи то від Росії, чи то від Заходу. А, за твердженням Д. Бондаренка, стратегічний курс на вступ до ЄС для України є не чим іншим, як новою ідеологічною доктриною, створеною на протигагу зближенню з Росією [6, с. 24].

Для створення конструктивного українського проекту, який не був би тотожним „атимосковітству”, згідно з Н. Нарочницькою, важливо зрозуміти, що саме відречення від загальноросійської і спільної

православної долі дозволяє обґрунтувати історичну логіку не просто окремого від Росії, а спрямованого стратегічно і духовно на Захід розвитку України, яка геополітично і духовно відокремлена від Росії. Останнє, вважає дослідниця, можливе лише за умови остаточного витіснення Росії з Криму і Севастополя, що матиме драматичні наслідки не лише для неї самої (якщо Київ опиниться під контролем галицької ідеології, роль Росії як великої держави буде поставлена під сумнів), а й для всього східно-християнського світу, Середземномор'я і Балкан. „Кінцевий результат, якщо Україна увійде в західний ареал, – це пожежа вже на всьому Кавказі і агонія південних територій, бо Кавказ і Крим геополітично завжди були нерозривно пов'язані і спиралися на російські позиції на Чорному морі” [11, с. 19].

Це, однак, не означає, що Росія має підтримувати проект відокремлення південно-східних регіонів та потурати закликам до територіального розпаду української держави. По-перше, це передумова здійснення вікової мрії Ватикану і Речі Посполитої – спочатку духовного, а потім і фізичного оволодіння Києвом. Духовне захоплення Києва галичанським проектом без урівноваження з боку східної України знаменуватиме відрив і загибель Києво-Печерської лаври, яка є святинею для усіх православних, символом Візантійського наступництва і колискою російського православ'я. По-друге, Захід і США ніколи не допустять відокремлення Чорноморського узбережжя на користь Росії. Україна і Грузія самі по собі без воєнно-стратегічного плацдарму – Криму, абхазького узбережжя та Батумського порту – не становлять для них жодної цінності. Тому боротьба за Україну є, попри все, і боротьбою за радикальну зміну балансу у всьому Середземно-Чорноморському регіоні. „Але федералізація України і зміна форми державної єдності з автономією та адміністративною самостійністю Сходу і Півдня – цей варіант може захистити інтереси українців, зберегти православ'я, приборкати амбіції західних регіонів і зберегти єдність української держави, яка стоїть на межі розпаду” [11, с. 19].

В. Пастухов також вважає створення проросійської Південно-Східної української республіки утопією. Ця утопія небезпечна, передусім, для самої Росії. По-перше, орієнтація Східної України на Росію буде автоматично означати орієнтацію решти України на Захід і, як наслідок, наближення НАТО впритул до Москви. По-друге, Росія отримає біля своїх кордонів другу Абхазію, „чорну дірку”, де будуть безслідно зникати російські гроші, спрямовані на підтримку новоявленого союзника. По-третє, ніхто не сформує сильну прозору владу на порожньому місці, а тому молода республіка дуже швидко перетвориться на кримінально-авторитарний анклав, з яким та ж Росія зрештою зіпсує свої стосунки [13, с. 35].

В той же час В. Дубнов зазначає, що традиційна роздвоєність української свідомості ще не означає розколу України, хоча проблема її

політико-географічної неоднорідності справді існує. Українську свідомість визначають, з одного боку, прагнення до втраченої у минулому незалежності, а з іншого – тяжіння до імперії, наріжним каменем і складовою частиною якої Україна завжди була. „Відповідно, українсько-культурний проект розроблявся до недавнього часу винятково в піку Москві: красномовність як форма самоствердження, постійна полеміка щодо мови, Криму і Чорноморського флоту... Російсько-культурний проект схилився до збереження попередньої орієнтації на Росію, що відображало звички пострадянської номенклатури і особливості її бізнесу” [2, с. 72]. Після „помаранчевої революції” обидва проекти дещо змінилися. Український проект поступово набуває самоцінності, трансформуючись в проект більш чи менш громадянського суспільства, а питання протистояння Москві відходить на другий план.

„Російський” проект не заперечує української держави, але намагається віднайти інші, аніж це передбачено українським проектом, принципи її розбудови. „Ті, хто голосував за Ющенка або проти Януковича, зовсім не обов’язково виходили з дилеми „за Москву чи проти”, не вона визначала й волевиявлення прихильників Януковича” [2, с. 73]. Такою дилемою, за В. Дубновим, був механізм отримання влади, який склався в колишніх радянських республіках. На думку ще одного російського науковця, В. Гельмана, саме необхідність для Росії легітимувати останній і зумовила її підтримку В. Януковича, деякі кроки якого, зокрема виключення російської групи „Северсталь” з участі в приватизації „Криворіжсталь”, скоріше характеризують його політику як антиросійську. „Роблячи однозначну ставку на нього як на спадкоємця Кучми, російські власті тим самими прагнули легітимувати не стільки самого кандидата, скільки механізм успадкування режиму, який не допускав зміну влади у випадку поразки на виборах” [2, с. 47].

Амбівалентність української свідомості і навіть офіційної української політики стосовно сосунків з Росією і Заходом відзначають і Д. Тренін, В. Лапкін та В. Пантін. Д. Тренін вважає, що Росія має враховувати обидві тенденції в українській політичній свідомості, а саме: з одного боку, – прагнення повної інтеграції із Заходом, а з іншого – надання переваги міцним зв’язкам з Москвою. Така амбівалентність, вважає він, насправді відображає дуалістичний інтерес України стати сучасною європейською країною за одночасної підтримки тісних економічних, політичних і культурних відносин з Росією [16, с. 148].

Така амбівалентність, на думку В. Лапкіна і В. Пантіна, найбільш яскраво проявила себе під час президентської виборчої кампанії-2004 в Україні, пряме і певною мірою нетактовне втручання в перебіг якої спричинило доволі відчутну девальвацію авторитету Росії та її лідера в очах українських громадян. „Якщо Кремль не зуміє зробити правильних висновків з того, що відбулося, і продовжуватиме безвідповідальне втручання у внутрішньополітичні справи України, „прохолодне”

ставлення українського суспільства до східного сусіда перетвориться на норму і виникнуть реальні умови для „відходу” України до Європи без оглядки на Росію” [8, с. 59].

Отже, аргументами на користь федеративного устрою України російські науковці традиційно називають „цивілізаційну рубіжність”, „цивілізаційну розколотість”, „цивілізаційну амбівалентність” українського суспільства тощо, одночасно наголошуючи на тому, що Росія не повинна підтримувати проекти територіального розчленування України, зокрема, утворення самостійної Південно-Східної республіки. Ідея геополітичної декомпозиції України, що належить О. Дугіну, таким чином, заперечується і відкидається як непродуктивна і небезпечна для територіальної цілісності самої Росії. Водночас загальноприйнятою можна вважати позитивну оцінку з огляду на російські національні інтереси можливої федералізації України, ініціювання якої, однак, має виходити з самої України, а не з Москви. „Якщо Москві і варто підтримувати політичних представників українського сходу, то саме підтримувати (причому не вітальними телеграмами з Кремля), а не тягнути за собою” [10, с. 37].

Зважаючи на об’єктивні підстави „цивілізаційної рубіжності” України, Україна, за визначенням С. Рудницького, є „країною границь”: можна припустити, що подолання Україною її негативних конотацій можливе на шляху оптимізації образу „мосту” чи „посередника”, який уособлює завдання досягнення Україною „живого синтезу” Заходу і Сходу (І. Лісяк-Рудницький). Причому, ефективність цього образу для України може бути забезпечена за умови його підпорядкування загальнішій проблематиці, пов’язаній з доцільністю для України утвердження своєї європейської ідентичності саме як центральноєвропейської. В цьому випадку матиме місце амбівалентність бажання належати до європейської культури, з одного боку, та повсякчасного маніфестування своєї окремішності, неповторності, незвичайності своєї історії, з іншого [1, с. 337]. „Помаранчева революція” в Україні, вважає німецький дослідник Ф. Тер, пов’язала Україну саме з Центральною Європою, бо ознаменувала її розрив зі Східною Європою, ширше – „Сходом”, що „більш-менш тотожний Росії”, та з „негативним конотуванням”, яке з ними пов’язане [15, с. 7, 8]. В той же час слід мати на увазі, що поняття Центральної Європи на сьогодні не є привабливим для країн, які свого часу його актуалізували, оскільки ці країни тепер набули членства у ЄС. Відтак можна зробити висновок, що Україні варто пам’ятати про тимчасовий характер дискусії стосовно Центральної Європи, а саму цю дискусію здійснювати, по-перше, крізь призму перспективи вступу України до євроатлантичних структур з тим, щоб запобігти надмірному „захопленню” Україною своєю особливістю, яка обумовлюється образом „мосту”. По-друге, з огляду на ту функцію, яку ця дискусія виконала у 1980-х роках, а саме

відмежування країн, що її ініціювали, від східноєвропейського простору, який сприймався як сфера впливу СРСР. Після завершення євроінтеграції Україна могла б модифікувати образ „мосту” у спосіб акцентування у своїй посередницькій ролі осі „Північ - Південь”.

Ще одним способом оптимізації ролі „мосту” може бути прийняття до уваги та подальша розробка концепції Великої Європи, де Україна представлена у вигляді інтегруючої ланки, яка природно об'єднує європейський та євразійський простори Великої Європи і, внаслідок цього, є центром загальноєвропейських процесів. Так, український вчений В. Копійка, досліджуючи взаємовідносини ЄС з Росією та Україною в контексті нового розширення, робить висновок про встановлення нової форми взаємовідносин ЄС з Росією, яка будується не стільки на принципах сусідства, скільки на основі ідеї включення Росії у загальноєвропейський економічний та соціальний простір [5, с. 40]. Між ЄС та Росією, пише В. Копійка, фактично існує консенсус щодо поглибленого „стратегічного партнерства” та формування „спільного європейського економічного простору”, що передбачає сприяння вступу Росії до СОТ, секторальний рух до вільної торгівлі, співпрацю в галузі енергетики та захисту довкілля, діалог щодо проблем безпеки [5, с. 40].

І. Піляєв не виключає можливості створення Великої Європи спільних цінностей, спільних перспектив, спільної військової, економічної та демократичної безпеки [13, с. 13]. Така Європа має бути „двоединою”, тобто мати два центри політичного і економічного тяжіння (Росію та ЄС) за умови, що обидва центри поділятимуть спільні цінності та поступово просуватимуться у напрямі формування спільного європейського економічного простору [14, с. 319].

Відтак, бути цивілізаційній рубіжності конструктивним чи деструктивним фактором українського життя (як внутрішнього, так і зовнішнього) – залежить все ж від самої України, а не від тих чи інших варіацій на цю тему в російській науковій літературі.

Література:

1. **Гнатюк О.** Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської / Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
2. **Дубнов В.** Оранжевый цвет буржуазии // Россия в глобальной политике. – 2005. – № 1. – С. 68 – 75.
3. **Жильцов С.** Сумеет ли Виктор Ющенко разрешить свою „ближневосточную проблему”? // Евразия сегодня. – 2005. – № 2. – С. 7 – 9.
4. **Затулин К.** Борьба за Украину: что дальше? // Россия в глобальной политике. – 2005. – № 1. – С. 76 – 86.

5. **Копійка В. В.** Теоретичний і практичний вимір розширення Європейського Союзу: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - К., 2004. - 49 с.
6. Круглый стол: Украина, Россия и славизм // Россия XXI. - 2003. - № 3. - С. 5 - 53.
7. **Кургиян С., Бялый Ю.** Украина: вызов и урок для России // Россия XXI. - 2005. - № 1. - С. 4 - 53.
8. **Лапкин В. В., Пантин В. И.** Освоение институтов и ценностей демократии украинским и российским сознанием (Предварительные итоги) // Полис. - 2005. - № 1. - С. 50 - 62.
9. **Мацук Т.** Плацдарм демократии или „холодной войны”? // Евразия сегодня. - 2005. - № 1. - С. 47 - 52.
10. **Миллер А.** Многое испорчено, но не всё потеряно // Pro et contra. - 2005. - № 1. - С. 28 - 38.
11. **Нарочницкая Н. А.** Украина: историческая ретроспектива и геополитическая перспектива // Российский кто есть кто. - 2005. - № 1. - С. 15 - 19.
12. **Пастухов В. Б.** Украина - не с Россией. Причины и последствия стратегических просчётов российской политики по отношению к Украине // Полис. - 2005. - № 1. - С. 25 - 35.
13. **Піляєв І. С.** Демократизаційний вимір євроінтеграції: рольові функції та системні впливи Ради Європи: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, К., 2004. - 39 с.
14. **Піляєв І. С.** Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі: Монографія. - К.: Видавничий Дім „Юридична книга”, 2003. - 436 с.
15. **Тер Ф.** Україна на ментальній мапі Європи // Критика. - 2005. - Ч. 9. - С. 5 - 8.
16. **Тренин Д., Гудби Д., Бувальда П.** Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. - М.: Междунар. отношения, 2003. - 208 с.
17. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблоский, О. С. Бодрук, Л. М. Глебова та ін.; С. І. Пирожков (заг. ред.); РНБО України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. - К.: НІПМБ, 2001. - 623 с.
18. **Цымбурский В. Л.** Метаморфоза России: новые вызовы и старые искушения // Вестник Московского университета. Сер. Социально-политические исследования. - 1994. - № 3. - С. 3 - 10.

Чинники та мотиви європейської інтеграції України

Фелікс Барановський,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Проблема взаємовпливу та взаємозалежності євроінтеграції України та її демократичного розвитку робить одним із важливих напрямів наукового пошуку визначення мотиваційних складових євроінтеграційних процесів. Декларований Україною курс на інтеграцію в Європу вимагає формування європейських стандартів як в політиці, так і в економіці країни. Автор статті робить спробу проаналізувати політичні та соціально-економічні аспекти, які обумовлюють чинники та мотиви європейської інтеграції України, дослідити принципи їх взаємозв'язку, виявити перешкоди на шляху цього процесу та визначити засоби їх подолання.

Цілісність європейської цивілізації та необхідність приєднання до неї України стали важливими аспектами наукових досліджень у зв'язку з загостренням деяких загальних проблем розвитку західної цивілізації в цілому та її взаємодії з рештою світу. Ці проблеми обумовлюються характерними рисами сучасного етапу розвитку світової цивілізації:

- людство вступило у тривалий період підвищеної нестабільності і гострих конфліктів, що ставлять під загрозу глобальний мир та безпеку;
- у світі набирає сили екстремізм, крайнім вираженням якого є міжнародний тероризм, безпрецедентний за своїми масштабами, організованістю, жорстокістю. Нині від терористичних акцій не застрахована жодна держава;
- рушійною силою новітньої доби знову стають націоналізм і релігія, які заповнюють ідейний вакуум, що виник в результаті дискредитації політичних ідеологій XX століття. Внаслідок свого ірраціонального характеру ці обидві форми суспільної свідомості містять у собі великий потенціал агресивності і радикалізму;

• після завершення біполярного протистояння на перший план вийшли інші лінії розмежування в світі: між багатими і бідними країнами, між країнами, які тією чи тією мірою адаптувалися до нових умов розвитку світової економіки, і країнами, що не зуміли вписатися в нову динаміку розвитку, між державами, що належать до різних цивілізацій.

Вирішальне слово як в боротьбі проти міжнародного тероризму, так і у розв'язанні глобальних проблем належить демократичним розвиненим державам та їх об'єднанням, які, поза сумнівом, перебувають у зеніті своєї потужності.

Стосовно країн, що розвиваються, то вони взяли на озброєння досвід країн розвинутої демократії щодо будівництва ринкової економіки, становлення політичної системи та державного управління тощо. Зокрема, вплив демократичної моделі розвитку значно поширився на постсоціалістичні країни Центральної і Східної Європи.

Одним з найважливіших чинників, що сприяли євроінтеграційним процесам, є високорозвинена ринкова економіка. Без високорозвинутого промислового потенціалу неможливі внутрішньогалузева кооперація і торгівля. Перші об'єднання в Європі зародилися в період, коли вона тільки відходила від жахливих наслідків війни. Однак навіть в умовах руїни майбутні члени ЄС були провідною в індустріальному плані частиною континенту і посідали за цим показником друге місце у світі. Інтеграція була необхідна для того, щоб зміцнити виробничу потугу, а не створювати її вперше.

„Історія інтеграційних зусиль у Західній Європі та інших регіонах світу показала, що взаємне тяжіння й зрощування національних господарств ринкового типу можливі лише за умов досягнення ними досить високого рівня техніко-економічного розвитку, коли в структурі виробництва країн-партнерів переважає обробна промисловість... І навпаки, інтеграція об'єктивно протипоказана країнам аграрно-сировинного профілю, які виробляють не стільки взаємодоповнюючі, скільки конкуруючі одне з одним продовольчі товари, паливо, сировину тощо” [1]. Країни, що експортують продукцію з невисоким ступенем обробки, об'єктивно не зацікавлені у взаємній торгівлі, а отже й інтеграції. Конкуруючи між собою, вони, по суті, не мають мотивів для взаємного зниження митних бар'єрів і відкриття ринків.

Тільки спеціалізація й, відповідно, кооперація в технічно складних виробництвах міцно прив'язує партнерів одне до одного. Якщо різні країни є ланками єдиного технологічного ланцюга, відносини між ними можуть витримати найжорстокіші політичні шторми. Результатом такої взаємозалежності є інтенсивний розвиток не стільки міжгалузевої, скільки внутрішньогалузевої торгівлі. Якщо у період формування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) у всіх його членів частка внутрішньогалузевої торгівлі в загальному товарообігу з

партнерами становила від 40 до 60 %, то вже у перші роки існування ЄС вона в більшості країн коливалась від 60 до 80 % [2]. Основою інтеграції є економічна доцільність, природне прагнення до розвитку. Отже, немає нічого дивного в тому, що услід за розпадом СРСР колишні його республіки почали переорієнтовувати зовнішню торгівлю на більше розвинених сусідів.

Чому ринкова економіка важлива для інтеграції? Справа в тому, що інтеграція між регіонами або країнами з ринковою економікою розвивається за рахунок зв'язків між компаніями та корпораціями, які утворюють довгі виробничі ланцюги на території багатьох країн. Павутина корпоративних відносин, що виникає з них, по суті, непідвладна урядам, які не можуть порушити або переорієнтувати торговельні й фінансові потоки, що існують, й здатні впливати на них лише непрямым чином.

На момент створення Європейських співтовариств всі держави, що брали участь у них, уже мали за плечима два століття розвитку в умовах ринкової економіки. У ринкових традицій і правової держави були глибокі корені. До них пристосувалося й звикло населення, культура ринкових відносин давно стала невід'ємною частиною національної культури. Стосовно економічної інтеграції, то вона полягає у взаємодії та взаємному пристосуванні національних господарств різних країн, що веде до їх поступового економічного злиття.

У країнах, що беруть участь у міжнародній економічній інтеграції, звичайно відбувається прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, підвищення зайнятості та інші позитивні економічні зрушення, що здійснює певний стимулюючий вплив на інші країни. Наприклад, демонстраційний ефект виявився найбільш яскраво в бажанні деяких східноєвропейських країн якомога швидше стати членами Європейського Союзу, навіть не маючи для цього скільки-небудь серйозних економічних передумов.

Важлива особливість інтеграційного етапу розвитку економічного співробітництва зацікавлених країн полягає в тому, що воно обов'язково припускає політичне рішення сторін про широкий розвиток міжнародної виробничої кооперації.

Міжнародна економічна інтеграція, або реальна інтернаціоналізація виробництва в регіональному масштабі, у своєму розвитку долає ряд щаблів:

- зона вільної торгівлі, в умовах якої країни-учасниці обмежуються скасуванням митних бар'єрів у взаємній торгівлі;
- митний союз, обов'язковою умовою якого є скасування мит і кількісних обмежень у взаємній торгівлі країн-учасниць, встановлення єдиного митного тарифу, спільна торговельна політика стосовно третіх держав;
- спільний ринок, в межах якого ліквідуються бар'єри між державами

не тільки у взаємній торгівлі, але й для вільного переміщення послуг, капіталів і громадян;

- економічний союз, що означає утворення єдиного ринку без кордонів і передбачає, на додаток до вищезазначених інтеграційних заходів, здійснення державами-учасницями скоординованої єдиної макроекономічної політики і створення системи колективного регулювання соціально-економічних процесів у регіоні. Економічний союз формується одночасно з валютним, що передбачає фіксацію валютних курсів і в перспективі запровадження єдиної грошової одиниці;

- політичний союз, що припускає погоджену зовнішню політику, а також узгодження дій у сфері безпеки, внутрішніх справ і юстиції.

У всіх цих ступенів (або видів) інтеграції є спільна характерна риса — між країнами, що вступили до того чи того типу інтеграції, усуваються певні економічні бар'єри. В результаті в межах інтеграційного об'єднання складається єдиний ринковий простір, де розгортається вільна конкуренція і де під дією ринкових регуляторів (цін, відсотків тощо) виникає ефективніша територіальна й галузева структура виробництва. Завдяки цьому всі країни виграють, оскільки підвищується продуктивність праці й заощаджуються витрати на митний контроль.

Водночас треба зазначити, що у відносинах співробітництва завжди є елемент конкуренції, активного захисту власних, себто національних, інтересів, але без крайніх, насильницьких форм. Інтеграцію в такому сенсі розглядають як вищу форму співпраці, як процес, що має тенденцію до заміни розрізнених міжнародних взаємодій між незалежними одиницями, новими широкими об'єднаннями.

Розвиток інтеграційних процесів, зокрема політичної інтеграції, зумовив розрізнення таких понять, як співробітництво та інтеграція: інтеграція передбачає інституціалізацію кооперативних взаємодій, вироблення спільної політики та передачу державами-учасницями спільним інститутам частини суверенітету; співробітництво як координація політики здебільшого не виходить за межі, окреслені суверенітетом. Одночасно можна визначити умови, спільні для процесів співробітництва та інтеграції; спільність цілей держав-партнерів, очікування ними зисків від взаємодій та взаємний характер цих зисків. В такому сенсі відносини співробітництва стають важливою передумовою для початку та розвитку інтеграційних процесів.

Отже, утилітарні, економічні чинники, а також усвідомлення можливості завдяки співробітництву досягти значних результатів стали важливими передумовами розгортання сучасних міжнародних інтеграційних процесів, насамперед економічної інтеграції. Вплив економічних чинників посилювався через усвідомлення народами та їх лідерами зменшення можливості в умовах взаємозалежності та поширення зброї масового знищення вирішувати конфлікти й міжнародні

проблеми силою. Саме взаємозалежність, її об'єктивність і неминучість у сучасному світі підштовхувала країни до кооперації, а на наступних етапах і до створення інституцій та вироблення спільних правових норм, які б регулювали відносини та процедури співробітництва в межах інтеграційного об'єднання.

На досвіді ЄС бачимо, що в межах об'єднання одна країна або група країн не може постійно нав'язувати свою волю іншим. В інтеграції немає місця як диктату, так і утриманству. Це підтверджують компетентні експерти. Зокрема, представник України при ЄС Р. Шпек відзначає, що „прикладні розширення ЄС демонструють, що це те об'єднання, куди ніхто насильно не затягує, а куди всі намагаються потрапити й набути повноправного членства” [3].

Слабкішим країнам, звичайно, може надаватися допомога з колективних фондів, що відповідає принципам міжнародної солідарності, однак ці кошти мають спрямовуватися на чітко визначені цілі, а не на латання дір у бюджеті. Загалом обсяг такої допомоги обмежується не фінансовими можливостями благополучних учасників угруповання, а їх готовністю витрачати кошти на реалізацію власних цілей, пов'язаних із соціальним і економічним згуртуванням інтеграційної спільноти. Інакше кажучи, вони платитимуть за розвиток слабких партнерів, якщо переконані, що це сприятиме консолідації об'єднання й що вони від цього виграють. Зокрема, йдеться про поліпшення інвестиційного клімату, розширення ринків збуту, соціальну й політичну стабільність. Якщо благополучні держави не бачать вигоди від такої солідарності, то примушувати їх до таких виплат даремно.

ЄС привабливий для України і з тієї точки зору, що підготовка до членства сприятиме утвердженню і зміцненню норм демократії, верховенства закону, людських свобод і прав в Україні, а також прискореному економічному розвитку, що позитивно впливатиме на життєвий рівень громадян [4].

Для успішного просування процесів інтеграції необхідно мати на увазі такі важливі передумови, як поступовість та наявність адекватного механізму їх здійснення. Справді, інтеграція має бути поступовою. Практика і досвід формування ЄС свідчать, що в інтеграції є свої закони розвитку, які неможливо обійти. Найпростіша форма інтеграції - зона вільної торгівлі, у межах якої країни-учасниці скасовують торговельні бар'єри, але зберігають власну політику відносно третіх країн. Якщо до цього додати єдиний зовнішній митний тариф, то вийде митний союз. Наступний крок - загальний ринок, або єдиний економічний простір. У ньому свобода пересування товарів у межах митного союзу доповнюється свободою пересування послуг, капіталів і людей.

У зв'язку з цим варто згадати заяву європейського комісара з питань зовнішніх відносин Б. Ферреро-Вальднер, у якій вона підкреслила, що

переговори про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС із закладанням цього положення у нову посилену угоду почнуться лише після того, як Україна стане членом СОТ [5]. У цьому контексті деякі сучасні вітчизняні дослідники проблем інтеграції України до світової економіки також зазначають, що „...повноцінне включення до світової економіки неможливе без участі в діяльності її найбільших офіційних інституцій” [6].

Вступ до СОТ має забезпечувати Україні:

- зменшення тарифних і нетарифних обмежень доступу українських товарів практично на всі найважливіші товарні ринки розвинутих країн світу;
- збільшення валютних надходжень від експорту вітчизняної продукції і отримання режиму найбільшого сприяння в торговому просторі всіх країн-членів СОТ, в тому числі і ЄС [7].

Не будучи членом СОТ, Україна не може ефективно протидіяти застосуванню до неї в перспективі додаткових антидемпінгових і компенсаційних заходів нових членів ЄС. Це ще один аргумент на користь вступу України до Світової організації торгівлі, що дозволить їй користуватися відповідними механізмами захисту власних інтересів у цих питаннях.

Слід зазначити, що вступ України до СОТ вплине на створення в країні стабільнішого, більш передбачуваного законодавства, скоротить поле для можливої корупції і сприятиме детінізації економіки, посиленню можливостей для легального бізнесу, поліпшенню інвестиційного клімату.

Відкриття економіки у довгостроковій перспективі є суттєвим чинником загальноекономічного зростання. Зокрема, на думку керівника групи радників голови Національного Банку України В. Литвицького, прискорення вступу до СОТ необхідне для зростання обсягів промислового виробництва на рівні 5 – 6 % та нарощування експорту [8].

Фундаментальні геополітичні зрушення, що сталися у Європі, генерували нові процеси й тенденції, які, у свою чергу, обумовлюють як політичні, так і соціально-економічні чинники євроінтеграції України. Серед цих процесів і тенденцій можна відзначити наступні.

1. Різке погіршення геополітичного становища Росії в Європі, а також співвідношення її економічного та військового потенціалу з потенціалом Заходу. До того ж, Росія не має реальних союзників у Європі і не може розраховувати на активну підтримку з боку своїх партнерів по СНД.

2. Перехід Європи від біполярності до моноцентризму. Європа демонструє стабільність і динамізм, що дозволило створити об'єднання, які ефективно функціонують – Європейський Союз, НАТО і Раду Європи. Ці організації є ключовими в основних сферах міжнародних відносин у Європі – економічній інтеграції, зовнішньополітичному співробітництві та забезпеченні безпеки, співробітництві в соціальній, правовій і

гуманітарній сферах.

3. Курс країн ЦСЄ на створення економічних і політичних систем західного типу й на вступ у західні об'єднання.

4. Стан геополітичного вакууму на теренах СНД. Створення цього об'єднання запобігло повторенню югославського сценарію на території колишнього СРСР, але Співдружність майже не просунулася по шляху створення нової системи безпеки і співробітництва. Процеси диференціації економічних і політичних систем, національних інтересів і міжнародних орієнтирів тривають. Цілком ймовірно, що це може призвести до нових геополітичних зрушень у цьому регіоні.

Отже, майже всі європейські країни, включаючи постсоціалістичні, переконалися в тому, що головною, якщо не єдиною гарантією безпеки, стабільності і прогресу є західні об'єднання, які мають стати центром, що формує нову європейську архітектуру.

Таким чином, у довгостроковій перспективі всі об'єктивно зацікавлені в стабільній Європі. Найпростішим аргументом на користь такої точки зору є доказ від протилежного – з огляду на тривалу нестабільність в країнах, що стали на шлях корінних перетворень, дестабілізація в європейському регіоні означала б повернення до стану, що передував світовим війнам ХХ століття. „На сучасному етапі інтенсифікація політичного співробітництва України з ЄС є цілком можливою, а ефективна політична взаємодія уявляється пріоритетним інтеграційним фактором” [9].

Відтак проголошення Україною наміру до зовнішньополітичної консолідації з ЄС, спрямованої на зміцнення європейської безпеки і входження в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір, на тлі вищезазначених тенденцій і процесів видається цілком закономірним.

Відомий політичний експерт О. Дергачов вважає: „Не можна бути повноцінною європейською країною, не вступивши до ЄС. Мало того, для держави географічно перебувати в Європі, але не в ЄС, означає одне – отримання офіційної оцінки як держави недемократичної, як недостатньо цивілізованого партнера” [10]. Схожої думки дотримується й дослідниця українських геополітичних вимірів С. Василенко: „Інтеграція України в Європу – це об'єктивний процес сучасності. Він підготовлений всім ходом історичного розвитку нашої країни. Український етнос завжди був органічною складовою європейської спільноти” [11]. Проте, підкреслює С. Василенко, „інтеграція України до загальноєвропейського процесу відбувається повільно, але основні причини такого явища треба шукати, насамперед, не в зовнішніх, а у внутрішніх чинниках” [12].

Що стосується системних демократичних перетворень в політичній системі, то у цій сфері не спостерігається помітного просування.

Зокрема, Закон „Про Кабінет Міністрів України”, ухвалений

наприкінці 2006 року, не тільки не вирішив наявних проблем стабілізації діяльності політичних інститутів, але й виявився досить контроверсійним, що лише поглибило конфліктність взаємин між владними суб'єктами.

На сьогодні існує необхідність у прийнятті законів „Про Президента України”, „Про парламентську опозицію” тощо, а також законів, які мають привести положення виборчого законодавства у відповідність до європейських стандартів, зокрема в частині вдосконалення регулювання передвиборчої агітації.

Політична ситуація в Україні, викликана указами Президента щодо розпуску Верховної Ради у квітні - травні 2007 року, висвітлила цілковиту аномію судової системи.

Щодо конкретного виконання заходів, які мають прискорити рух України по шляху європейської інтеграції, то цьому істотно заважає нескоординованість державної політики щодо оптимізації євроінтеграційних процесів. Зокрема, чітко не визначені повноваження, права й ступінь відповідальності структур, які працюють у цій сфері, а також відповідних посадових осіб. Можна констатувати брак єдності поглядів серед провідних політичних сил та функціональних суб'єктів влади, а також ефективної взаємодії між зацікавленими сторонами щодо послідовної імплементації євроінтеграційної політики в країні. Іншими словами, головною проблемою на цьому шляху є неспроможність влади здійснювати євроінтеграційний курс [13].

Справді, незавершеність реформування політичної системи та брак консолідованого підходу до визначення напрямів зовнішньої політики України не дає можливості Євросоюзу чітко окреслити свою позицію щодо перспектив її майбутнього членства, задовольняючись політикою сусідства.

Наразі до питань, які викликають заклопотаність Євросоюзу, належать забезпечення стабільного економічного зростання, створення привабливого інвестиційного клімату, скасування податкових пільг, суперечливі процедури перегляду результатів приватизації, зміцнення судової гілки влади, подолання корупції, адаптація національного законодавства до норм Європейського Союзу, здійснення територіальної та адміністративної реформи, вдосконалення політичної, правової й соціальної систем.

Щодо цього, на нашу думку, вельми корисними можуть бути уроки, названі послом Угорщини в Україні А. Барзоні на прикладі власної країни, врахування яких необхідне для успішної інтеграції до ЄС: 1) у порадах ЄС потрібно виокремлювати корисні і не дуже; 2) країною не можна управляти з опозиції. Опозиція має не заважати уряду, а контролювати дії більшості і чекати на чергові вибори; 3) результати виборів треба визнавати навіть якщо це означає поразку. Тобто фальсифікацію або силовий зрив виборів у ЄС просто не зрозуміють; 4) політики мають

домовлятися, а не воювати за владу. Інакше жоден серйозний інвестор до країни не прийде; 5) приєднання до ЄС є не змаганням з сусідами, а конкуренцією усередині країни [14].

У цьому аспекті, на нашу думку, з метою суттєвого прискорення та оптимізації здійснення євроінтеграційних заходів в нашій державі можуть бути запропоновані такі заходи: 1) широка дискусія із залученням політиків та експертів стосовно конкретних заходів та концептуальних положень відповідних законопроектів; 2) створення міжвідомчих робочих груп із залученням провідних політичних сил, представників органів влади щодо напрацювання концептуальних напрямів євроінтеграційної політики та відповідних законопроектів з їх обов'язковим одночасним узгодженням з європейським законодавством.

Підсумовуючи результати нашої розвідки, ми дійшли висновку про існування таких аспектів, як взаємообумовленість, взаємозалежність та взаємовплив політичних та соціально-економічних чинників і мотивів вступу до ЄС.

Основними політичними вигодами послідовної європейської інтеграції є зміцнення демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і повага до прав людини.

Стосовно економічних чинників та мотивів вступу України до ЄС, то членство в цій організації дозволяє повністю використовувати переваги інтегрованої господарської системи, заснованої на єдиному внутрішньому ринку і єдиній валюті, а також скористатися фінансовими ресурсами структурних фондів і Європейського інвестиційного банку. В цьому плані європейська інтеграція є шляхом модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Інтелектуальний та науково-технічний потенціал України дає підстави на це сподіватися, а у поєднанні із завданням європейської інтеграції така мета може бути основою не лише економічної стратегії держави, а й основою політичної консолідації нації.

Література:

1. **Шишков Ю. В.** Европейская интеграция и СНГ: западный образец и его отражение в восточном зеркале // Развитие интеграционных процессов в Европе и России. – М.: Прогресс, 1997. – С. 176.
2. Див.: **Molle W.** The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy. – Dartmouth: Idershot, 1994. – P. 130.
3. **Шпек Р.** Україна – ЄС: крок до членства // Політика і час. – 2007. – № 5. – С. 11.

4. Там само.
5. Див.: Брюссель предлагает Украине быть ближе к ЕС // День. – 2007. – 6 марта. – С. 3.
6. **Маруняк Є. О.** Особливості прояву і взаємодії основних складових глобальної економіки на теренах України у контексті її приєднання до СОТ // Український географічний журнал. – 2007. – № 1. – С. 10.
7. Там само. – С. 8.
8. Див.: **Литвицький В.** Економічне зростання – 2006: від фонового до прискореного // Урядовий кур'єр. – 2007. – 23 січня. – С. 7.
9. **Ковальова О. О.** Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 236 - 237.
10. **Дергачов О.** Нова Європа для старої України // ПіК. – 2003. – № 7. – С. 15.
11. **Василенко С. Д.** Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – С. 21.
12. Там само.
13. Див.: **Чальй В., Пашков М.** Кудa ведет Украину „дорожная карта” євроінтеграции // Зеркало недели. – 2007. – 17 марта. – С. 5.
14. Див.: Україне нашли место в Европе // Аргументы и факты в Украине. – 2007. – № 10. – С. 4.

Процеси глобалізації і деякі чинники ескалації терористичних проявів

Марія Гуцало,

аспірант

кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Європейського університету (Київ)

На межі XX і XXI століть тероризм набуває глобальних масштабів, перетворюючись на системну проблему, на новий виклик для всього людства. Причини динамічної його еволюції різні й багатоаспектні. Так само різними є і його оцінки, а також підходи до розуміння цього явища.

Сучасний тероризм – це розгалужена мережа, до якої належать як групи людей, так і окремі індивіди, котрі часто організаційно не пов'язані між собою, але яких об'єднує екстремістська ідеологія.

Як зазначає чимало дослідників, у феномені глобалізації необхідно виокремлювати як об'єктивний аспект, що не піддається морально-етичній оцінці, так і аспект суб'єктивний. Об'єктивний аспект зумовлений інтернаціоналізацією ринку товарів і послуг, зростанням економічної і фінансової взаємозалежності країн, а також небаченим досі розвитком засобів інформації і комунікації, що дозволяє скорочувати просторово-часові та інформаційні межі як між окремими людьми, так і країнами та народами. Водночас із зростанням відкритості кордонів та інформаційного простору, інтернаціоналізацією господарського життя, прискоренням реального часу та утвердженням культу матеріального успіху, у людей зростає психологічна напруга, часто атрофуються усталені моральні цінності. А це сприяє реанімації колишніх та появі нових міждержавних конфліктів, активізації націоналістичних і шовіністичних настроїв, інтернаціоналізації злочинності. Зокрема, відновлюються та активізуються наркоторгівля, контрабанда зброї, виникають такі явища, як хакерство, Інтернет-тероризм, контрабанда людських органів та радіоактивних речовин.

Серед соціальних процесів, які в умовах глобалізації детермінують широкі масштаби застосування насильства, варто назвати прогресуюче загострення соціально-економічної диференціації й нерівності в різних

країнах і регіонах світу; становлення національного й релігійного екстремізму як політичного чинника міжнародного життя; зниження рівня контролю за доступом до новітніх технологій виробництва зброї масового ураження; посилення інформаційно-психологічної агресії проти населення й урядів країн; фрустрація національно-патріотичних почуттів внаслідок пропаганди вестернізованої мас-культури та еталонів суспільства споживання.

Новим аспектом глобалізації стало прискорене зростання й поширення транснаціональних кримінальних структур (ТКС), які набувають сили, засобів впливу, що порівнюється вже з потугою транснаціональних корпорацій і навіть окремих держав. Так, сучасні терористичні угруповання (ФАРК, ЕЛН), що діють в країнах Латинської Америки, тісно співпрацюють з ділками колумбійського наркотрафіка. За даними латиноамериканської преси, протягом 2000 - 2001 років спостерігалися неодноразові контакти між представниками ФАРК та ліванською „Хезболлою”. Під прикриттям контрабандної торгівлі укладалися багатомільйонні оборудки з продажу зброї і наркотиків. Ця ситуація віддзеркалює сучасні загальносвітові тенденції посилення тінювих процесів кримінального характеру – економічної злочинності і корупції.

На цьому тлі спостерігається зрощення державних структур з мафіозними організаціями. Ці небезпечні процеси характерні й для країн молодой демократії (Росія, Україна та інші). Ринкові перетворення в цих країнах супроводжуються посиленням „тіньової” економіки, наростанням нездорових вузькокорпоративних інтересів, що викликає розшарування політичної еліти і оформлення окремих груп, кланів, що підживлюють криміналітет. В умовах загострення боротьби за встановлення контролю над ресурсами в широкому розумінні корупція стала обов’язковим елементом, що супроводжує, зокрема, процеси приватизації.

Як зазначають вітчизняні політологи, зокрема О. Бабкіна, „тінізація” суспільства стає істотним чинником, що звужує можливості демократичної альтернативи та створює передумови для подальшого утвердження негромадянського суспільства з неототалітарним вектором еволюції. Незакінчений демократичний транзит в Україні спричинив появу „оновленого правлячого класу”, який утримав владу та здобув власність, одержавши головний приз у масштабному перерозподілі й закріплену в фактично приватне й акціонерне володіння державну власність [1, с. 28].

Довкола політичної тіньової складової сформувалося інформаційне, культурне, молодіжне тощо середовище, яке забезпечує саморозвиток кримінального способу життя, що поширився чи не на все суспільство. В таких умовах будь-які спроби змінити стан справ з тіньовою економікою, включаючи корупцію у правоохоронній системі та вищих ешелонах влади, а також мінімізувати умови для поширення екстремістських проявів і здійснення терактів приречені на безрезультативність навіть за умов

ідеального законодавства.

Усвідомлення зростання небезпеки глобальних загроз неможливе без критичної переоцінки діяльності самої людини. Від того, ким буде людина ХХІ століття – простим споживачем чи громадянином, здатним відповідати за свої прагнення та дії перед суспільством, державою і цивілізацією, може залежати доля усього світу. Як зазначав К. Леві-Стросс, ХХІ століття або буде століттям гуманітарних пріоритетів, або його не буде взагалі. Це твердження досить повно віддзеркалює сьогодишню ситуацію. З одного боку, подальший економічний і політичний розвиток світу неможливий поза глобалізаційними процесами, з іншого – саме вони негативно впливають на сучасну культуру, а разом з нею знищують і сенс економічного та політичного розвитку світу.

Споживацька масова культура через свою примітивність і невибагливість особливо згубно впливає на свідомість молоді. Саме вона, на думку З. Бжезинського, стала одним із факторів, що обумовив, зрештою, перемогу капіталізму над соціалізмом. Пошук соціальної прив'язки часто штовхає молодих максималістів на ототожнення із структурами, які повністю заперечують їх „вільну особистість”, цілковито підпорядковуючи її волі колективу. Розмірковуючи над цими процесами, радник уряду США з боротьби з тероризмом М. Сейджмен описує своєрідну етапність руйнування особистості молодої людини, яка відчуває себе вигнанцем у суспільстві. Їй доводять, що такий стан зумовлений тотальною корупцією. Корупція, у свою чергу, спричинена кризою цінностей, а криза цінностей пов'язана з тим, що у західному суспільстві все обумовлюється жагою збагачення та ще хіба що сексу. У відповідь на це створюється група, члени якої називають одне одного братами. Людина стає дуже лояльною до друзів і все більше віддаляється від суспільства. Через рік відбувається повна трансформація цінностей – від матеріальних до духовних, від світських до релігійних, від індивідуальних до загальних. Така людина легко йде на жертву заради „братів”. Вони борються не за демократію чи комунізм, в які не вірять, а одне за одного [2].

Події 11 вересня 2001 року посилили розуміння того, що „співвідношення між глобалізацією, багатством і щастям є доволі туманним” [3, с. 38 - 50]. Принаймні світ усвідомив, що наявність „золотого мільярда” не гарантує безпеки – глобалізація зробила нас багатшими, однак підірвала нашу безпеку. Головною жертвою атак 11 вересня стала віра у те, що глобалізований світ буде більш безпечним [4, с. 50].

Терористичний акт 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку й Вашингтоні (загинуло 3 тисячі осіб, близько 6 тисяч було поранено), вибухи 11 березня 2004 року у Мадриді (190 осіб загинуло, понад 2000 дістали поранення), а також у Великій Британії, Єгипті, Індонезії, Росії, засвідчили, що сучасний тероризм, ця самодостатня система, не пов'язана з якоюсь державою, через злочини, що забрали життя тисяч мирних громадян, заявила про себе як про якісно нового гравця на міжнародній арені [5, с. 13].

Високий рівень технологічного розвитку й потужні інформаційні можливості впливу на світ сприяють здійсненню масштабних терористичних актів, які можуть виконуватися невеликою групою людей або навіть однією людиною, призводять до масових жертв: за даними Національного контртерористичного центру США, 2006 року у світі здійснено 14 338 терактів, їх жертвами стали 74 543 мирних громадян, з яких 20 498 загинули. Жертвами терористів все частіше стають діти: 2006 року внаслідок терактів загинуло або було поранено 1800 дітей – на 80 % більше, ніж 2005 року [6].

Поява такої глобально орієнтованої терористичної організації, як „Аль-Каїда”, розмах її терористичної діяльності дає підстави говорити, що це потужна нелегальна фінансово забезпечена та автономна структура. За даними Р. Гунаратни, ядро організації складають близько 500 осіб, однак кількість людей, пов’язаних з її діяльністю, становить кілька десятків тисяч. „Аль-Каїда” має п’ять співзасновників, крім Усами бен Ладена, вісім комітетів, шуру та кілька незалежних терористичних організацій [7]. Прикметною рисою її діяльності стало те, що вона не вдається до рекламної активності, але масштаби терактів і кількість жертв збільшуються.

1998 року в Пакистані представники радикально-ісламістських кіл кількох країн Азії і Африки, зокрема, Саудівської Аравії, Пакистану, Єгипту, Судану, Афганістану, заснували політичний союз „Світовий фронт джихаду”, полем діяльності якого вже стало чимало країн світу. Створення такого союзу має цілком реальний політичний та економічний інтерес: встановлення контролю над регіонами, багатими на вуглеводні енергоносії, які становлять основу глобальної економіки ХХІ століття. Такий контроль призведе до зміни напрямку світових фінансових потоків, поставить їх на службу „Світовому фронту джихаду”, далекоюсяжна політико-стратегічна мета якого зумовлює потенційну життєздатність радикальних ісламістських організацій протягом тривалого часу. Вочевидь, подібний геополітичний проект є своєрідною відповіддю „світової периферії” країнам „золотого мільярда”, а ідеологія священної війни під релігійними знаменами якнайліпше обґрунтовує світове протистояння із застосуванням терористичних методів.

Появі мережних структур сприяла, зокрема, культурно-ідеологічна неоднорідність західних суспільств, для яких характерне неоднозначне ставлення до самої проблеми тероризму: коли для одних – це деструктивне явище сучасності, з яким суспільство приречене на боротьбу тривалий час, то для інших – боротьба за незалежність і пошук ідентичності.

Серйозним дестабілізуючим фактором внутрішньої і зовнішньої політики низки європейських країн стає збільшення кількості іммігрантів, перш за все з арабських країн. Як зазначають фахівці, сьогодні й наша країна також опинилася під загрозою швидкого і, на жаль,

безконтрольного поширення екстремістської ідеології під релігійними гаслами. Осередки партій „Хізб ут-тахрір”, „Аль-джамаат аль-іслімія”, „Аль-іхван аль-муслімун”, визнані багатьма державами терористичними, віднедавна діють і в Україні (переважно в Криму). Те, що чинне законодавство України не передбачає механізму комплексного дослідження віросповідної доктрини і практики діяльності релігійних організацій на предмет невідповідності їх діяльності законодавству України (йдеться про Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації”) призводить до того, що у нас під виглядом релігійних організацій діє чимало груп, чия мета не задоволення релігійних потреб людей, а пропаганда гасел тероризму [8, с. 11]. Наслідком їх діяльності є, зокрема, поширення відповідної літератури українською і російською мовами, навчання молоді в так званих таборах ісламської молоді на принципах непокори законам немусульманської країни тощо.

Інтеграційні процеси, безпосередньо пов'язані з глобалізацією, сприяють посиленню різноспрямованих міжнародних контактів, взаємозалежності світу, особливо в економічній та науково-технічній сферах, тісному співробітництву різних країн. Тим часом одні регіони активно включаються в глобалізаційні процеси, а інші стають аутсайдерами. Ці тенденції особливо відчутні в середовищі мусульманської спільноти. 57 держав входять нині до організації „Ісламська конференція”; кількість мусульман за останні двадцять років подвоїлася, склавши на початок 2004 року 1,3 мільярда осіб; постійно збільшуються „мусульманські діаспори” Європейського Союзу, США, Росії. За оцінками експертів, в недалекому майбутньому саме іслам стане в США другою релігією після християнства, відтіснивши юдаїзм.

Дослідження ролі ісламу в політичних рухах – винятково складне завдання, і спроби пояснити посилення терористичної активності у деяких регіонах тільки тим, що іслам – це войовнича та агресивна релігія, не відповідає дійсності. Войовничий іслам – це тоталітарна ідеологія, яку взяли на озброєння екстремістські й терористичні кола, аби виправдати свої людиноневисніцькі дії сумнівним трактуванням окремих положень ісламу. Очевидно, вона набуватиме подальшого поширення, оскільки сьогодні має значення вже не якість тієї чи іншої віри, а рівень впливу, який вона справляє на свідомість людей. В умовах поглиблення духовної кризи в сучасному світі, коли на зміну традиційним моральним цінностям приходить прагматична орієнтація на особистий матеріальний успіх, посилення впливу релігії в ідеологічних цілях задля задоволення політичних амбіцій є доконаним фактом.

Конфлікт, що розгорнувся в січні - лютому 2006 року через публікації скандальних карикатур на Пророка в одній із данських газет, є наочним свідченням того, до чого в сучасному світі може призвести використання різних систем цінностей деякими політичними та соціальними силами в якості інструмента боротьби за владу і вплив. Отже, на практиці

підтверджується думка багатьох сучасних дослідників, згідно з якою Захід є унікальним, однак не універсальним світом, а тому не повинен насаджувати свої культурні цінності й етичні норми, очікуючи їх беззаперечного прийняття. Це однаковою мірою є правильним і стосовно Сходу, зокрема, країн ісламського світу, що підкреслює необхідність обопільного толерантного підходу і розуміння недопущення подальшого розгортання конфлікту. При цьому не можна не визнати, що на даний момент саме терористичні угруповання, які прикриваються радикальною ісламістською фразеологією, стали тим небезпечним ударним загonom, дії якого визначатимуть перспективи подальшого поширення міжнародного тероризму.

Видається, що сьогодні актуальною стала проблема подолання насильницьких стереотипів у людській свідомості та, відповідно, культу насильства, який активно втілюється у повсякденній практиці. Ідеологічною основою сучасного тероризму є, по суті, концепція джихаду, яка нині тлумачиться войовничими ісламістами залежно від бажання та ситуації. Як зазначають російські ісламознавці М. Жданов та О. Ігнатенко, відійти від силового змісту цього поняття важко [9, с. 220].

Усунення глибоких економічних та соціокультурних причин, що породжують поширення терористичних угруповань, є довготривалим процесом, оскільки потребує утвердження в ісламському світі нових інституціональних та, головне, соціокультурних моделей. Подолання бідності й успішна адаптація суспільств до процесів глобалізації також є стратегічно невизначеною перспективою для кількох поколінь ісламських країн. А тому, з огляду на міжнародний характер терористичної активності, у полі зору світової спільноти центральною лишається проблема співвідношення легітимних силових і політичних засобів протидії тероризмові.

Оскільки силова стабілізація несе в собі ризики обмеження громадянських свобод, скорочення активності неурядових організацій, тобто тих каналів взаємодії держави і суспільства, які необхідні для подолання кризових ситуацій, то в останній час в більшості європейських країн, в Росії, частково у США глибше усвідомлюється пріоритет суспільно-політичних методів. Свою точку зору з цього приводу висловив колишній командувач Об'єднаними силами в Європі генерал У. Кларк, який, зокрема, зазначив, що американська стратегія протидії тероризму має орієнтуватися на викриття коріння сучасного тероризму: екстремістської ідеології ваххабізму; фінансування терористів з боку Саудівської Аравії; збідніле, розділене на класи, корумповане суспільство в Палестині; зрештою, на відстеження зв'язків терористів з палестинцями. Як вважає У. Кларк, автор дослідження „Як перемогти в сучасній війні”, перемога вимагає глибоких реформ у державах Близького Сходу: більш прагматичної освіти, всеохоплюючого економічного

розвитку та широкого політичного залучення. Для урегулювання конфлікту між Ізраїлем і палестинцями США повинні здійснювати інтенсивну діяльність з вагомою допомогою в економічному та політичному розвитку через міжнародні та регіональні організації. США необхідно підкріплювати свої пропозиції значними матеріальними ресурсами та взяти на себе відповідальність на урядовому рівні. У. Кларк вбачає важливим провести серйозні дослідження, щоби створити технології, стратегії та підготувати фахівців для співробітництва у проведенні реформ, які відповідатимуть потребам населення й сприятимуть усуненню першопричин тероризму й конфліктів [10, с. 229].

Врегулювання конфліктних ситуацій нині багато в чому залежить від врахування особливостей політичних культур, властивих розвиненим демократіям, і агресивним рухам і режимам, мотивованим екстремістськими ідеологіями тоталітарного типу. Не можна не враховувати, що для носіїв такої ідеології конфлікт з інакомислячими не передбачає політичних рішень та компромісів. Конфлікт може завершитися або знищенням противника, або наверненням його до іншої віри. Це впливає з того, що тоталітарна політична культура абсолютизує різницю між „ми” і „вони”. Зокрема, правове регулювання у суспільних, в тому числі й політичних, взаємовідносинах діє тільки всередині своєї спільноти, однак нівелюється у стосунках з іншими культурами. Тому спроби досягти тривалого компромісу у конфлікті між демократіями та носіями тоталітарних ідеологій здебільш приречені на поразку. Оптимальним підсумком компромісу може стати стійкий консенсус, який не виключає конфронтації сторін, однак утримує її у прийнятних межах. А тому, як вважають фахівці, відповідними єднальними ланками цього процесу має стати активізація соціокультурних параметрів – світоглядних позицій, особливостей національного менталітету та групової психології, реалізованих в освітньо-просвітницьких заходах, напрацюваннях ідеологічного та пропагандистського характеру із залученням громадянських сил суспільства, представників неурядових організацій. Розвиток цього процесу і подальше його посилення має спиратися на внутрішні ресурси соціального середовища, на сили, спроможні стати носіями культури позитивного розвитку й толерантності.

1997 року президент Ірану М. Хатамі проголосив ідею „діалогу цивілізацій” як необхідну умову існування в сучасному світі, однак і досі поміркованого, вираженого міжнаціонального та міжрелігійного порозуміння, на жаль, не спостерігається.

Група високого рівня ООН у доповіді від 13 листопада 2006 року щодо „альянсу цивілізацій” запропонувала програму практичних дій для держав у напрямі врегулювання конфліктних ситуацій між мусульманським і західним суспільством. Об’єктивно визнаючи, що розв’язання проблеми бідності та економічної нерівності – це завдання,

розраховане на десятиліття, центр ваги перенесено на здійснення політичних кроків у напрямі посилення відповідальності політичних та релігійних лідерів, представників засобів масової інформації щодо неприпустимості різких та провокаційних висловлювань про переконання та священні символи інших народів, що призводить до ісламофобії, ксенофобії та антисемітизму. Запропонований план дій відображає один з підходів пошуку шляхів протидії тероризмові, виходячи з розуміння необхідності системного підходу.

На наше переконання, створення та налагодження діяльності інститутів, що забезпечують взаємодію громадянського суспільства і держави, є важливою частиною комплексної системи заходів протидії тероризму та актуалізує питання пошуку форм і методів роботи щодо його соціальної профілактики. Адже організації громадянського суспільства шляхом проведення певних експертиз, консультацій, слухань можуть зробити значний вклад в удосконалення законотворчого процесу та підвищення якості рішень, що приймаються органами державної влади. Йдеться про впровадження комплексних заходів, зорієнтованих, перш за все, на протиставлення людиноненависницькій ідеології тероризму продуктивної гуманістичної альтернативи через розробку дослідницьких, інформаційно-аналітичних, експертно-правових, видавничих, навчальних проектів і програм, спрямованих на захист національно-культурної ідентичності, прав і свобод людини, налагодження міжкультурного діалогу в сучасному світі.

Література:

1. **Бабкіна О.** Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства // Віче, № 13, 2007. – С. 25 - 29.
2. Див.: **Жовтис Е.** Роль гражданского общества и борьба с терроризмом // Лидер, 19 июля 2005.
3. Foreign Policy, 2002, Jan. - Feb., P. 38 - 50.
4. Foreign Policy, 2002, Jun. - Feb., P. 50.
5. **Примаков Е.** Мир после 11 сентября. – М.: Мысль, 2002. – 190 с.
6. Бюро международных информационных программ Государственного департамента США // <http://usinfo.state.gov/russian/>
7. **Гунаратна Р.** Ядро „Аль-Каиды” - 500 человек // <http://agentura.ru/>
8. **Кашницький М.** Тероризм – реальна загроза майбутньому України // Віче, № 16, 2007. Спецвипуск. – С. 11 - 13.
9. **Жданов Н., Игнатенко А.** Ислам на пороге XXI века. М., 1989.
10. **Кларк У.** Как победить в современной войне. М., 2004.

Ісламістський релігійний екстремізм та ваххабізм

Володимир Остроухов,

доктор філософських наук,
завідуючий кафедрою соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій

Олег Лікаренко,

старший викладач кафедри соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій

Валентин Петрик,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри філософії
Київської православної богословської академії
УПЦ Київського Патріархату

*В правовій літературі загального, чіткого визначення терміна **екстремізм** не існує. Саме слово **екстремізм** походить від французького *extremisme* та латинського *extremus* – крайній, тобто схильний до крайніх поглядів і заходів, часто насильницьких. Відповідно, екстреміст – це людина, що дотримується крайніх поглядів, які можуть призвести до крайніх дій. Отже, під екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику використання крайніх, протиправних (нерідко насильницьких) заходів та дій задля досягнення конкретної мети.*

В сучасному світі дедалі більше про екстремізм говорять в ісламському контексті. Останні події в Чечні, на Балканах, в США та Іраку – негативні прояви саме ісламістського екстремізму.

Іслам – одна з провідних релігій світу, яку сповідує мільярд віруючих; мусульманські спільноти існують у 120 країнах світу. Та ніщо не завдає більшої шкоди ісламу і мусульманам, ніж сучасний екстремізм. Він обслуговує переважно інтереси радикальної частини ісламського світу. Водночас екстремізм використовують клерикальні, політичні, економічні кола, а іноді й державні структури для з'ясування відносин на

мусульманському просторі та за його межами. Екстремісти експлуатують релігію з політичною метою, скрізь порушуючи її догми. Іслам та ісламістський екстремізм – поняття різні. Підміна цих понять становить значну небезпеку.

Існує кілька ознак, за якими можна відокремити ісламістський екстремізм від помірної ісламу, а саме: 1) прагнення до зміни громадянського суспільства ісламським, який ґрунтується на шариаті; 2) неприпустимість відокремлення церкви від держави; 3) заперечення єдності глобальної цивілізації поряд з протиставленням ісламської зони решті світу; 4) нетерпимість до міжнародного права: заперечення таких його провідних положень, як територіальна цілісність та недоторканність державних кордонів; 5) спираючись на заходи дестабілізації задля просування до влади з використанням (де це можливо) легальних шляхів; 6) готовність до співпраці з усіма силами, передусім з націоналізмом, сепаратизмом і соціальним популізмом.

Помірний іслам відрізняється від екстремістського за всіма цими ознаками. Він досить вільно співіснує з громадянським суспільством, альтернативними системами його устрою. Помірні мусульманські держави інтегровані у глобальне життя і не прагнуть відокремлення чи експансії. Помірний іслам не порушує своїх постулатів: „не проливай невинної крові”, „не спричиняй лиха і страждань ближньому”, „не оголюй меча заради хибної справи” тощо.

Отже, ісламістський екстремізм – це агресивне месіанство конфесійно-політичного штибу, спрямоване на злам громадянських суспільств мусульманського і суміжного з ним простору, зовнішню експансію у формі панісламізму, загострення колізій на межі зіткнення релігій, насамперед ісламу і християнства.

Суспільна небезпечність ісламістського екстремізму полягає в опорі його на методи дестабілізації з метою захоплення політичної влади, встановлення шариату, в знищенні всіх суспільних систем, інститутів, традицій, окремих громадян тощо.

На сучасному етапі все більше поширюються в світі акції політичного екстремізму. Під політичним екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику насильницького та протиправного досягнення політичних цілей.

Політичний екстремізм узяли на озброєння деякі політичні партії, рухи та окремі особи, сутність діяльності яких полягає у конфронтації з державними структурами, фактах непокорі владі та здійснення на неї силового впливу. Політичний екстремізм нині – це певна система поглядів, форм і методів боротьби за владу.

Політичний екстремізм і тероризм – соціальні явища, що мають глибоке історичне коріння, свої умови виникнення та існування. Слід зазначити, що екстремізм у більшості випадків, на тлі нестабільності внутрішньої та зовнішньої обстановки, зазвичай призводить до тероризму

– складової частини екстремізму в його крайньому прояві, що становить собою систематичний тиск, провокування, дестабілізацію суспільства насильством тощо.

Екстремізм може викликати такі негативні наслідки:

- руйнування соціальних структур;
- збіднення значної частини населення;
- економічну і соціальну кризу;
- послаблення державної влади та дискримінацію її інститутів;
- занепад виконавчої дисципліни;
- зростання антисоціальних явищ;
- загострення почуття пригнічення національної гідності тощо.

Саме тому з проявами екстремізму слід боротися ще на етапі їх зародження. Некомпетентність та недбале ставлення державної влади до зазначеної проблеми призводять до негативних (нерідко „кривавих”) наслідків. Це ми бачимо на прикладі Росії, владні структури якої зневажливо і зухвало поставилися до інтересів чеченського народу. Результат – нікому непотрібна, жорстока, напівпартизанська війна.

Слід зазначити, що нині на перший план у світі вийшов тероризм ісламістських (фундаменталістських) угруповань ваххабітського спрямування. Ще донедавна термін ваххабізм був відомий лише вузькому колу сходознавців, ісламознавців та релігієзнавців. Однак в останні роки загроза поширення ваххабізму, який прикривається ісламом для досягнення власних корисливих цілей, набула актуальності у всьому світі. Ідеологія ваххабізму стала основою відомих міжнародних терористичних організацій, таких, наприклад, як „Брати мусульмани”, „Джамаат ісламі”, „Хезб-ут-Тахрір”. Горезвісні ваххабіти замішані майже в усіх конфліктах, що відбуваються на території колишнього СРСР. Не виняток і Україна, яка стала об'єктом зацікавлення низки міжнародних місіонерських та релігійних організацій. До таких структур увійшли й ісламські закордонні клерикальні центри, основним напрямом діяльності яких є пропаганда і поширення ісламу ваххабітського спрямування, як, наприклад, WAMU (Міжнародна асамблея мусульманської молоді), Всесвітня ісламська ліга, Ісламська конференція тощо. Під виглядом місіонерів на територію нашої держави стали прибувати емісари зазначених організацій для поширення ідей ваххабізму в Україні. Тим часом, ваххабізм є нетрадиційною для України ісламською сектою, діяльність якої на території нашої держави засуджує більшість представників духовенства традиційного ісламу, а особливо керівник Духовного управління мусульман України Ахмед Тамім.

Терміном „ваххабізм” прийнято називати релігійно-політичну секту, що виникла в Аравії в середині XVIII століття на основі вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба. Це вчення згодом стало ідеологією першої держави Саудитів та справило помітний вплив на становлення і

розвиток так званої фундаменталістської тенденції серед мусульман-сунітів. Термін „ваххабіти” ніколи не застосовувався самими його послідовниками. Більше того, вони категорично відкидали і відкидають правомірність його вживання, називаючи себе „муваххідун” – „послідовники єдинобожжя” або „салафітами” – „прихильниками початкового ісламу”. Проте терміни „ваххабізм”, „ваххабіти” вперше зустрічаються ще в мусульманських авторів, які вели полеміку з самим Мухаммадом ібн Абд аль-Ваххабом. Звідси ці терміни, власне, й були запозичені та уведені в наукову термінологію західними дослідниками.

Головним стрижнем вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба є суворе дотримання єдинобожжя – „таухід” та очищення ісламського віровчення від численних нововведень – „бідаат”. В цілому це вчення є розвитком принципів ханбалістського штибу ісламу в їх крайньому вираженні. Самі ваххабіти не визнають „мазхаби” – напрямів в ісламі та виступають за те, щоб мусульмани діяли в усіх випадках так, як це було за часів Пророка Мухаммада.

В суспільно-політичній сфері ваххабізм проповідує єдність своїх послідовників, виступає за суворе дотримання традицій та морально-етичних принципів, характерних для мусульманського суспільства на зорі ісламу, закликає до збройного „джихаду” як проти невірних та багатобожників, так і проти мусульман, які відступили від принципів ранньомусульманського суспільства. Останніх ібн Абд аль-Ваххаб вважав багатобожниками в більшій мірі, ніж людей, які ще не прийшли в іслам. Для ваххабізму характерний релігійний фанатизм, поєднаний з екстремізмом і фундаменталізмом у практиці боротьби з політичними та релігійними опонентами.

Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб народився 1703 (1704) року в містечку Айян в центральній Аравії, помер 1786 року. Його батько був мусульманським суддею (каді). На ранніх етапах життя ібн Абд аль-Ваххаб чимало мандрував, жив в Хіджазі, Басрі. Він цікавився різними школами ісламу, вивчав богословські науки. Стосовно цього періоду життя ібн Абд аль-Ваххаба існує кілька версій. Так, за однією з них, юний Ваххаб зустрів у Басрі британського шпигуна Хамфера (від міністерства у справах колоній), який, відчувши в юнакові амбітність, неабиякі здібності і жагу до лідерства, запропонував йому заснувати нову „таріка” – релігійну течію. За цією версією, головна мета такої пропозиції з боку спецслужб Великої Британії – злам ісламу зсередини на основі створення спотворених течій і сект, необхідність релігійної реформи під гаслом очищення ісламу від нововведень, внесення розколу та ворожнечі серед мусульманського населення.

Від самого початку ваххабізм, спрямований проти загальноприйнятого на той час розуміння ісламу, його норм і традицій, натрапив на неприйняття і протидію багатьох релігійних і політичних сил.

Неприйняття ваххабізму основною масою сунітських вчених пояснюється не лише догматичними розходженнями, а й тим, що дух цього вчення був з різних причин принципово іншим, ніж традиціоналістське розуміння релігії.

У 1730 - 1740 роках вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба підтримали шейхи племен Неджда, зокрема принц Мухаммад ібн Сауд із роду Мусайліма, а з часом і його син Абдуль-Азіз ібн Сауд, для яких було важливо примусити людей повірити нібито в „пророчу місію їх роду”, адже це давало їм владу і політичний вплив, яких вони не могли здобути протягом століть. У XVIII столітті Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб активно включається в політичну боротьбу на Аравійському півострові, де ваххабізм стає панівною ідеологією держави саудитів, що тоді тільки зароджувалася, - майбутньої Саудівської Аравії. Після Аравії, де позиції ваххабізму дуже зміцніли, це вчення поширилося на Північну і Східну Африку, Індію. Постійні наступальні походи ваххабітів на сусідні території, що супроводжувалися насадженням їх ідеології та руйнуванням всього, що вважалося проявом багатобожжя, жорстокістю стосовно тих, хто не сприймав їх поглядів, викликали опір та страх у багатьох арабських племен. Незадоволення мусульман, які сповідували традиційний іслам, викликав похід ваххабітів на Кербелу та руйнування гробниці імама Хусейна, онука Пророка Мухаммада. Через ці акції політична активність ваххабітів зустрічала доволі сильний опір.

Проте вже на межі XIX і XX століть ваххабістські ідеї посіли помітне місце в думках певної частини мусульман. Ці ідеї почали використовувати як прапор антиколоніальної боротьби в Аравії, Індостані та в деяких інших регіонах ісламського світу. Водночас ваххабістська програма, яка далеко неоднозначно сприймалася самими мусульманами, не змогла дати ефективне стратегічне бачення виходу з того кризового становища, в якому опинився світ ісламу.

Що стосується положень вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба, викладених в його богословських творах, то вони отримали неоднозначну оцінку, оскільки містять здебільш „аяти” з Корану, „хадіси” Пророка Мухаммада та висловлювання його сподвижників - „асхабів”, тобто все, на чому ґрунтується догматика та релігійна практика ісламу. Очевидно, вчення ваххабізму не отримало б такого негативного забарвлення, якби воно залишалося всередині релігійно-ідеологічного поля та не перейшло у сферу суспільних і політичних дій.

Необхідно відзначити, що сама по собі логіка повернення до першоджерел для виправлення недоліків, привнесених часом та людською недовершеністю, цілком законна з точки зору релігійної свідомості. Більше того, для мусульманської цивілізації подібна логіка є базовою моделлю, що забезпечує збереження і розвиток духовної традиції та соціально-релігійної свідомості. Протягом всієї історії ісламу звернення

до першоджерел, до фундаменту традиції було засобом подолання кризи й занепаду в переломний період. Проте реальне подолання цієї кризи могло бути досягнуте лише при цілком адекватному розумінні Одкровення не тільки стосовно букви, але й духу ісламського вчення. Цю духовно-історичну місію здійснювали великі подвижники, на яких було покладено сакральну функцію відновлення (таджід) відповідно до „хадісу” про те, що Бог посилає оновлювачів (муджадідун) Умми кожне сторіччя.

У цьому випадку звертає на себе увагу специфіка інтерпретації ібн Абд Аль-Ваххабом першоджерел ісламу і його розуміння самого процесу очищення віри. У його богословських міркуваннях явно домінує прагнення до спрощеного, буквального розуміння Корану і Сунни, що часто приводить до тенденційних висновків. У свою чергу, в соціальній практиці такий підхід призводив і призводить до крайнього фанатизму й екстремізму як у релігійних справах, так і в питаннях життя суспільства.

Характерним прикладом такої логіки є тлумачення „аятів” Корану, що засуджують ідолопоклонство, стосовно поширеного серед мусульман звичаю відвідання могил пророків і праведників (зіярат), суфійської практики „тавассуль” – звернення до Бога з проханням прийняти „дуа” заради пророків і праведників (аулія). Такі дії ваххабіти порівнюють з ідолопоклонством, а мусульмани, що діють таким чином, звинувачуються в невірі і багатобожжі. Проти таких мусульман ваххабіти припускають застосування радикальних дій аж до фізичного знищення під виглядом „джихаду”. У цьому ж зв’язку ваххабіти суворо засуджують і забороняють відвідання могили Пророка Мухаммада у Медині, святкування Мауліда – дня народження Пророка Мухаммада, розцінюючи це як незаконне нововведення і християнське запозичення, що необґрунтовано завищує статус Пророка в очах віруючих.

Соціальна доктрина послідовників ібн Абд аль-Ваххаба має яскраво виражений тип організації з внутрішньою дисципліною набагато більшою, ніж у звичайній мусульманській громаді, яскраво вираженим єдиноначальством. Така модель робить ваххабістську спільноту не просто релігійним об’єднанням, а особливою, часом воєнізованою релігійно-політичною організацією. Згодом такі принципи використовувалися в практиці сучасних мусульманських релігійно-політичних організацій ваххабітського спрямування.

Проте головне у ваххабістській доктрині полягає не в релігійній і навіть не в соціальній, а, скоріше, у політичній площині. Найважливішим моментом доктрини є специфічне уявлення про „джихад” як непримиренну боротьбу проти язичників. До останніх відносять і мусульман, які не поділяють ваххабістські ідеї та, на думку ваххабітів, не відповідають суворим межам, встановленим цією течією на підставі обірваних цитат з Корана і хадісів, розтлумачених відповідно до певних цілей і завдань. Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб вважав таких мусульман

багатобожниками, звинувачував їх у невірі, відступі від істинного ісламу, а відтак „їх кров та майно незахищеними”, що дозволяло їх вбивати і грабувати, хоча, згідно з традиційною ісламською догматикою, це є право лише Всевишнього, який дав їм життя.

У творах Мухамада ібн Абд аль-Ваххаба акцентується саме на необхідності покари, наводяться аргументи щодо обов’язковості збройного „джихаду” проти „зрадливих” тощо. На певному етапі в практику ваххабітів увійшла тотальна руйнація надгробків на могилах праведників, які поважаються мусульманами, спалення книг богословів, не згодних з їх вченням. Переконавання ваххабітів у тому, що їх супротивники – „кяфіри” (навіть якщо вони мусульмани) виправдувало нетерпимість і жорстокість стосовно них. Водночас такий фанатизм об’єднував та дисциплінував ваххабітів, створюючи релігійно-ідеологічне виправдання діям цілком антиісламським за своїм духом і характером. Завдяки цьому вчення ібн Абд аль-Ваххаба стало ідеологією військової експансії, грабіжницьких нападів. Згодом ця логіка, згідно з якою виправдується вбивство іновірця і просто опонента, лягла в основу терористичної діяльності так званих мусульманських фундаменталістів та ісламістських терористичних організацій ваххабітського спрямування.

Слід зазначити, що прояви такої релігійної і політичної логіки зустрічалися в ісламській історії і раніше. Вперше тезу про можливість звинувачення в невірі мусульман і необхідності застосування проти них „джихаду” висунули харіджити. Ця логіка підносила вбивство такого „віровідступника” до релігійного принципу. Саме від руки харіджитів загинув сам імам Алі та його сини Хасан і Хусейн.

Пізніше деякі риси, подібні до ваххабітської доктрини, проявилися в діяльності ханбалітського теолога XIV століття ібн Таїмїї, до авторитету якого в галузі догматики відсилають ваххабітські автори, і який істотно вплинув на ібн Абд аль-Ваххаба. При деяких розходженнях між ібн Таїмїєм, харіджитами і ваххабітами, вони залишаються типологічно схожими явищами.

Аналізуючи історичне значення й історичну проблему ваххабізму, можна відзначити, що в епоху кризи традиційного суспільного укладу і традиційної релігійності ідеологи цього руху виробили специфічну модель реакції на процеси розкладання та спаду і значною мірою, хоча й аж ніяк не цілком, визначили характер подальшого внутрішнього реформування мусульманського світу.

При цьому не можна не звернути увагу на те, що запропонована ними логіка релігійного і політичного перетворення дійсності значною мірою суперечить духові мусульманської традиції. Що стосується ваххабізму в цілому, то нічого страшного в цьому вченні не було б, якби його головною рисою не стала крайня непримиренність щодо немусульман і мусульман – послідовників інших течій. Адже для ваххабіта мусульманином є лише

ваххабіт і ніхто інший. До того ж, якби все обмежалося розбіжностями і протистоянням у сфері релігійних переконань, інакше кажучи, ідеологічною боротьбою, то ставлення до ваххабізму не було б таким ворожим. Адже саме крайній радикалізм у поглядах та способах збройної боротьби організаціями ваххабітського спрямування викликає потужну протидію як з боку офіційних владних структур, так і з боку традиційних мусульманських організацій і самих мусульман. У цій ситуації ваххабіти, претендуючи на особливу ортодоксальність, виявилися, по суті, сектантами, які, використовуючи терористичні методи для досягнення своїх цілей, протиставили себе іншому мусульманському світові.

Розглядаючи тероризм ісламістських терористичних організацій ваххабітського спрямування, необхідно згадати про одного з найвидатніших сучасних теоретиків ісламського фундаменталізму та ідеолога єгипетської терористичної організації „Брати мусульмани” – Сеїда Кутуба. У книзі „Цінності ісламської уяви” С. Кутуб звинувачує в невірі сучасне мусульманське суспільство, яке, на його думку, лише на словах демонструє відданість ісламу. Наприкінці 1960-х років С. Кутуб, віддаючи в цілому пріоритет агітаційній діяльності шляхом релігійного проповідування, зазначає, що спроби протидіяти ісламу необхідно придушувати силою. З таким теоретичним обґрунтуванням насильницьких методів „Брати мусульмани” в 1965 – 1966 роках готували терористичні акції проти представників уряду.

Саме аль-Ваххаб і С. Кутуб є теоретиками екстремістських (фундаменталістських) течій. Сьогодні ідеї Мухамада ібн аль Ваххаба і Сеїда Кутуба втілюють у життя Усама бен Ладен, Айман аз-Завахірі, Мухамад Ата, Мула Омар, Емір Хаттаб та інші.

В концептуальному плані суть сучасного екстремізму (фундаменталізму) ваххабітського спрямування як релігійно-політичного вчення зводиться до:

- невід’ємність релігії та суспільства;
- відродження ісламу в первозданній чистоті, його очищення від нововведень;
- пріоритет ідеології та духу панісламізму;
- відродження халіфату;
- утвердження в усіх мусульманських країнах ісламського правління.

Необхідно відзначити ще одну обставину, яка відрізняє ваххабізм від „простого” фундаменталізму: якщо стратегічною метою є побудова суто ісламської держави – встановлення мирними або насильницькими методами суспільного устрою на принципах шаріату (в країнах, де переважає мусульманське населення), то остаточна мета – створення всесвітньої ісламської держави.

Згідно з програмовими настановами „Братів мусульман”, організація, яка поставила за мету створення ісламської держави, має пройти три

стадії: 1) стадію ознайомлення – „мархалят ат тааріф” – час напівлегальної діяльності, коли організація, не привертаючи до себе уваги, здійснює серед населення просвітницькі та добродійні заходи подалі від міських центрів, у провінції; 2) стадія структуризації – „мархалят ат так він” – період відбору найвідданіших братів, здатних без сумніву і страху в ім’я релігійних переконань брати участь у джихаді; 3) стадія реалізації – „мархалят ат тан-фіз” – коли пропаганда джихаду за віру переходить до фази „джихаду без поступок і поблажливості”.

Водночас організації ваххабітського спрямування, такі як „Брати мусульмани”, „Хамас”, „Хезб-ут-Тахрір”, для досягнення своїх цілей визначають ряд етапів поширення ваххабітської ідеології в інших країнах: 1) впровадження в суспільстві ідей ваххабізму шляхом навчання молоді, надання гуманітарної допомоги, будівництва мечетей, медресе та інших культових споруд; 2) підбір та збільшення чисельності прихильників в мусульманських громадах; 3) просування ваххабітів на керівні пости в мечетях і медресах; 4) після формування сильної фінансової і кадрової бази вони заявляють про себе як про політичну силу; 5) організація масових безпорядків, терористичних актів, захоплення влади.

Діяльність таких організацій, як „Брати мусульмани”, „Хамас” тощо, широко відома. До того ж, після ознайомлення з їх програмовими настановами можна чітко уявити масштаби і рівень загроз, що виходять від них. Як вже зазначалося, ці організації, поширюючи ваххабітську ідеологію, наполегливо працюють над реалізацією своїх цілей. Схема їх діяльності досить проста (всього п’ять стадій) та й досить ефективна (прикладів „гарячих точок” немало).

Після розпаду СРСР на території колишніх його республік, в тому числі й в Україні, адже на її теренах проживає значна кількість мусульман, попрямувала велика кількість місіонерів, проповідників ваххабітської течії ісламу, для яких відкрилися чималі можливості для пропаганди своїх ідей. Нині на території України діє кілька духовних центрів, що об’єднують мусульманські громади, два ісламські університети (у Києві і Донецьку), існують окремі незалежні громади, численні недільні школи, дві партії мусульман України, функціонує міжобласна громадська асоціація „Арраїд”.

Не зупиняючись на історичному аспекті (появі, розвитку) всіх цих релігійних організацій, розглянемо деякі з них з точки зору прояву екстремізму (фундаменталізму) ваххабітського спрямування.

В АР Крим діють такі установи, як „Всесвітня ісламська ліга”, „Саар фаундейшн”, циркулює пропагандистська література з емблемою WAMU. Всі ці організації фінансуються Саудівською Аравією; вони активно взаємодіють з мусульманськими громадами і культурними центрами України, надають їм широку фінансову та матеріальну підтримку, створюють нові мусульманські організації.

Як вже йшлося, погляди прихильників ваххабізму та інших течій ісламу досить суттєво розрізняються. Але це не заважає Саудівській Аравії робити свою справу: відкриваючи ті чи інші релігійні установи, королівство засновує безплатні школи, викладачами яких є випускники Мекки. Зазвичай на цих заняттях більше уваги приділяється молоді, котра не має належної освіти та отримує духовну освіту вперше. Найобдарованіших учнів нагороджують стипендіями (Всесвітня ісламська ліга призначила 981 стипендію для мусульман, які живуть за кордоном), посилають на навчання до Саудівської Аравії. В такий спосіб готується мусульманська громада, цілком зорієнтована на ідеї ваххабізму. Ця схема підготовки кадрів простежується як в Україні, так і в інших республіках колишнього СРСР, де більшість мусульманського населення з відомих причин не має мінімальних знань з ісламу і, отже, охоче зустрічає ваххабітських місіонерів, які швидко набирають авторитет, особливо серед молоді, яка, цілком потрапляючи під їх вплив, не бере до уваги невідповідності та суперечності певних моментів їх догматики істинному ісламу.

Загалом вся діяльність організацій ваххабітського спрямування будується за схемою, про яку йшлося вище. Так, до поширення ісламу в Україні активно залучаються студенти - вихідці з арабських країн. Вони проводять навчання з арабської мови, лекції з основ ісламу, вчать читати Коран, розповсюджують книги, а також аудіо- та відеоматеріали ваххабітського спрямування, що надходять переважно з Саудівської Аравії.

Нині в Україні зафіксовано діяльність установ, пов'язаних з деякими терористичними організаціями („Брати мусульмани“, „Хамас“, „Хезб-ут-Тахрір“ та інші), які стоять на платформі ваххабізму. Активізувала свою діяльність міжобласна асоціація іноземних студентів АРРАІД, члени якої сповідують ваххабітський напрям ісламу. Під егідою АРРАІДу в різних містах України створено такі організації, як „Аль-Манар“ (Харків), „Аль-Фаджр“ (Запоріжжя), „Аль-Амаль“ (Донецьк), „Аль-Ісра“ (Вінниця), „Ан-Набрас“ (Львів), „Аль-Нур“ (Київ), „Аль-Масар“ (Одеса), „Ансар фаундейшн“ та інші (Дніпропетровськ, Луганськ, Полтава).

Література:

1. **Маевская Л.** Осторожно: экстремизм. – М., 2002.
2. **Максименко В. И.** Фундаментализм и экстремизм в исламе // Ислам и исламизм. – М., 1999.
3. **Голотін С. І., Кальниш Ю. Г., Петрик В. М., Штоквиш О. А.** Соціально-правове регулювання діяльності релігійних організацій: Навчальний посібник. – К.: Вид-во НА СБ України, 2001.

Концепції формування органів державної влади у політичній думці ОУН(м) 1940 – 1950-х років

Андрій Рибак,

викладач кафедри політології

Національного університету „Острозька академія”

У статті проаналізовано офіційні та неофіційні документи Організації українських націоналістів (А. Мельника) стосовно планів формування і діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Автор звертає увагу на проекти нормативних актів майбутньої держави – „Комісії державного планування”, програми ОУН різних років, концепції окремих авторів - членів ОУН. Застосовується хронологічний принцип викладу матеріалу, що дає змогу простежити еволюцію поглядів діячів ОУН(м) на проблему державної влади.

Значний вклад у вироблення концепції функціонування державного механізму Української Самостійної Соборної Держави внесли представники ОУН під керівництвом А. Мельника. Після розколу ОУН 1940 року в рядах мельниківців залишилася переважна більшість теоретиків та ідеологів українського націоналізму. Відтак концепціям організації владного апарату держави діячі ОУН(м) приділяли більшу увагу, аніж бандерівці, які зосереджувалися переважно на питаннях революційної стратегії і тактики боротьби за незалежність.

Державотворчі ідеї оунівців і досі лишаються малодослідженими. Тим часом їх теоретичні напрацювання та неординарні замисли цілком можуть бути використані на сучасному етапі розбудови держави.

Праця, яка б безпосередньо висвітлювала зазначену проблему, нам не відома. Проте досить помітний вклад у висвітлення теоретичної спадщини оунівців вніс С. Таран. Йому, зокрема, належать праці, присвячені аналізу державотворчих концепцій О. Бойдуника і М. Сціборського. Над теоретичним доробком останнього працював також Б. Червак. Значну увагу на ідеологічні аспекти й програмові пошуки діячів

**Концепції формування органів державної влади
у політичній думці ОУН(м) 1940 - 1950-х років**

Андрій Рибак

ОУН звертали також К. Бондаренко та Г. Касьянов. Загалом позитивно оцінюючи напрацювання цих авторів, все ж слід сказати, що комплексного дослідження концепції формування державної влади в політичній думці ОУН(м) немає.

Програма ще формально єдиної ОУН, ухвалена на II Великому Зборі 1939 року, виокремлювала три етапи державного будівництва – „національне визволення, державне скріплення і подальша розбудова” і декларувала, що на перших двох лише „диктатура Вождя Нації здатна забезпечити державі внутрішню силу та стійкість перед ворогами” [9, с. 29 - 30].

На третьому етапі основні важелі впливу в державі теж залишалися в руках голови держави („Вождя Нації”), який мав обиратися всенародним голосуванням. Він повинен був уособлювати суверенність і єдність народу, очолювати збройні сили та здійснювати управління державою через призначені ним органи виконавчої влади. Законодавча влада, за програмою, утворювалася на основі представництва суспільних верств, об’єднаних у професійно-станових організаціях.

Проголошувалася незалежність судів, заборона політичних партій. Єдиною формою політичної організації населення держави мала бути ОУН, яка б взяла на себе відповідальність за „національне виховання та організацію суспільного життя” [9, с. 29 - 30].

Отже, з довоєнної програми ОУН випливає, що майбутня українська держава планувалася президентською республікою (оскільки до обрання органів влади залучалось населення) з сильною владою її голови та тоталітарним однопартійним режимом [2, с. 58].

1940 та в першій половині 1941 року в Празі О. Ольжич згуртував групу вчених, „які хоч не завжди належали до лав Організації, творили нові набутки, конкретизуючи, засади українського націоналізму в різних ділянках духового життя”. Це була „Комісія Державного Планування”, завданням якої було підготувати низку ґрунтовних, науково аргументованих проектів перебудови економічно-господарського, культурного та адміністративного життя України на випадок утворення самостійної держави. В працях діячів Комісії помітний фаховий підхід до кожної ділянки життя, поєднаний не лише з урахуванням геополітичних особливостей, але й традицій суспільного життя населення України [8, с. 53 - 54].

Одним з документів, що, очевидно, теж розроблявся в пакеті інших конституційних проектів, які б регулювали громадське життя у майбутній державі, був „Нарис проекту основних законів (конституції) Української Держави” М. Сціборського. За змістом він відповідав усім вимогам конституційних актів найвищого рівня і містив норми, починаючи з встановлення атрибутів держави і завершуючи принципами правового

статусу іноземців.

Помітне місце серед статей „Конституції” посідає блок питань, присвячений голові держави. Таким мав право бути громадянин „українського походження”, який володіє цивільними і політичними правами, досягнув 35 років. Голову Держави мав обирати Великий Збір Нації у складі Державного Союму та Верховної Ради Національної Праці, причому, довічно [13, с. 8 - 9].

До повноважень Голови Держави мали входити: нагляд за конституційністю діяльності законодавчих, виконавчих, судових установ; право скликання та розпуску палат парламенту; призначення та звільнення членів уряду, безпосереднє керівництво роботою уряду, а також вищих державних чиновників; затвердження вищих посадовців Української Церкви; право приймати вірчі грамоти іноземних дипломатів; ратифікація договорів з іншими державами; оголошення війни і миру; право помилювання та амністії; право законодавчої ініціативи; затвердження ухвал парламенту, які лише після цього стають законами; видання своїх нормативних актів – декретів [13, с. 10 - 14]. Голова Держави уповноважений затверджувати (за поданням Державного Секретаря юстиції) суддів, призначати та звільняти керівника держказначейства, а також голів місцевих органів виконавчої влади [13, с. 17 -20].

Таким чином, обсяг повноважень Голови дозволяє зробити висновок про його фактично необмежену владу. Обрання на невстановлений час, вся повнота виконавчої влади, вплив на формування судової влади, право розпуску парламенту, безапеляційного вето, надання дозволу на арешт парламентарів, контроль за виконанням бюджету, зосередження військової влади надає йому статусу диктатора, обмежити чи припинити владу якого конституційними методами неможливо. Про це також свідчать статті „Конституції”, які регламентують процес формування та діяльності уряду і парламенту.

Законодавчою установою є Державний Союм. До його складу входять представники всіх суспільних верств (станів). Процедура виборів послів до Союму є дворівневою. На першому етапі формуються виборчі комісії з делегатів станів, органів місцевого самоврядування, культурних та інших установ. Вони формують реєстр кандидатів у послы до Союму та виносять його на загальні, прямі, рівні вибори громадян округу. Обраними вважаються кандидати (відповідно до квот), які отримали найбільшу кількість голосів. Детальніше цей процес повинен був регулюватися законом про вибори. Послом міг бути громадянин України, наділений правоздатністю та дієздатністю, який досягнув 25 років. Активним виборче право наступало з 21-го року. Послів обирали на 3 роки, вони були наділені правом особистої недоторканності [13, с. 11 - 12].

Структура парламенту за „Конституцією” подібна до сучасних структур; депутатський корпус поза пленарними засіданнями працював

у комісіях і комітетах [13, с. 13].

Аналіз повноважень парламенту дозволяє зробити висновок, що він був позбавлений реальних важелів впливу на виконавчу та судову владу і був фактично маріонеткою в руках Голови Держави та „демократичним фасадом” тоталітарної системи.

Ще однією вищою представницькою установою, передбаченою в „Конституції” М. Сціборського, була Верховна Рада Національної Праці. Вона мала складатися з Мужів Довір’я центральних професійно-станових установ, які репрезентують окремі професії. Її завдання - координація діяльності станових організацій. Право скликання та розпуску Ради належить Голові Держави [13, с. 19]. Знайти подібну інституцію в сучасних політико-правових системах та ще й з такими широкими повноваженнями складно.

Ряд статей „Конституції” регламентували роботу органів судочинства. Вищим органом в системі судової влади мав бути Найвищий Адміністративний Суд. Його повноваження близькі до теперішнього Конституційного Суду України [13, с. 16].

На випадок спору між судовими та адміністративними установами конституція передбачала утворення Найвищого Касаційного Суду. Розгляд судових справ мав бути відкритим. Судді призначалися довічно та складали присягу. Діяльність усіх судів мала детальніше регламентуватися додатковими законами. Отже, за своєю структурою система судочинства, запропонована М. Сціборським, є подібною до сучасних і могла б претендувати на неупередженість та об’єктивність прийняття рішень, якби не момент повного контролю за останньою з боку Голови Держави.

„Конституція” давала можливість створення органів місцевого самоврядування на чолі з Краєвими Радами, але їх мали очолювати особи, призначені Головою Держави [13, с. 20]. Отже, місцеве самоврядування було позбавлене самостійності і теж перебувало в залежності від „вождя”.

Аналіз статей проекту конституції, присвячених правам громадян, дозволяє зробити висновок про їх в цілому демократичний характер. Залишається, проте, незрозумілим: яким чином могли реалізовуватися права та свободи громадян у напівтоталітарній державній системі? Ми погоджуємося з думкою С. Тарана, що форму державного правління, запроповану М. Сціборським, навряд чи можна охарактеризувати як „республіканську”. За своїм змістом вона скоріше наближалася до „конституційної монархії”. Причому конституція не накладала суттєвих обмежень на повноваження Голови Держави, відкидала партійно-парламентарну організацію, місце партій у державних органах мали посідати синдикальні організації [15, с. 115].

Одним з документів, розроблених „Комісією державного планування”, який дозволяє детальніше проаналізувати зміст і форму майбутньої

держави, були „Замітки до питання про адміністративний устрій в національній Україні”. Його автори відзначали: система адміністративного управління може бути „бюрократичною”, коли місцеві органи призначаються центральною владою; демократичною, коли їх обирає населення; змішаною, коли адміністративні функції виконують органи, призначені центральною владою, але за участі виборних органів та затверджених центральною владою. Саме останньому варіанту теоретики віддавали перевагу.

Оунівська теорія влади на місцевому рівні не передбачала абсолютно незалежних органів місцевого самоврядування. Як „Конституція” М. Сціборського, так і „Замітки...” регламентували затвердження керівництва органів самоврядування представником державної влади на місцях. Але у цьому ж документі йдеться, що остаточно питання адміністративного устрою має вирішувати населення певної місцевості. Автори зазначали, що, відповідно до особливостей регіонів, центральна влада видаватиме окремі нормативні акти, які регулюватимуть усі сфери життя [7, с. 24 – 25].

Таким чином, незважаючи на жорстку централізацію влади, політика щодо окремих територій планувалася досить гнучкою у відповідності до їх господарських, культурних потреб та особливостей. На нашу думку, такі заходи повинні були не поглиблювати відмінності, а передусім уніфікувати життя регіонів, стерти разючу різницю між ними, створену історією.

Серед документів Комісії, які повинні були окреслити загальні принципи державного життя, привертає увагу концепція діяльності уряду („Міністерства та їх компетенція”). Автори документа вважали, що у повноваженнях окремих міністерств потрібно розрізняти дві групи: загальні та спеціальні. До загальних належать функції, які має кожне міністерство. А саме: а) внутрішня організація, призначення на посади, систематизовані та допоміжні питання, особисті, пенсійні та дисциплінарні проблеми, господарські (внутрішні) справи; б) підготовка проектів законів, розпоряджень, а також інструкцій з усіх питань діяльності установи; співпраця в потрібних випадках поодиноких міністерств; в) статистика діяльності кожного окремого міністерства; г) дозвіл на видання тих чи інших публічних видань підлеглими органами.

Такі напрями діяльності передбачалися для усіх структур уряду. Окремо Комісія розробила детальні інструкції діяльності кожного міністерства, тобто „спеціальну компетенцію” [6, с. 27]. Проаналізувавши їх, доходимо висновку про усвідомлення оунівцями „подвійної природи” уряду: з одного боку, міністерства є політичними структурами, а з іншого – повинні виконувати управлінські функції щодо ефективного ведення діяльності у певній сфері життя держави.

Загалом вивчення документів, розроблених Комісією державного

планування, наштовхує на висновки, що в цілому це повноцінний збірник першочергових конституційних актів та детальних інструкцій на їх виконання. Отже, можемо стверджувати, що ОУН була державницьким рухом, який поставив за мету не лише здобути незалежність, а й наповнити її своїм змістом. Причому мельниківці намагалися застосовувати фаховий підхід до вироблення планів на майбутнє та враховувати як здобутки світової практики, так і особливості українського суспільства.

1944 року політико-правова думка ОУН(м) підготувала ще один проект конституції – „Основи української державності”. Він розроблявся за кордоном групою діячів і враховував нові тенденції, які виникли під час війни. Хоча від часу написання „Конституції” М. Сціборського минуло лише чотири роки, але різниця між двома проектами суттєва.

Документ навряд чи можна назвати підсумком та відображенням поглядів усього середовища ОУН(м), результатом загального обговорення, але основні принципи, ним окреслені, збігалися з програмою ОУН, прийнятою дещо пізніше на III Великому Зборі 1947 року. Слід зазначити, що проект конституції хоча досить детально змальовує функціонування владного механізму держави, але не вичерпує усіх питань, які потрібно врегулювати на рівні основного закону. Проте це жодною мірою не є закидом до авторів. Ми зважаємо як на умови написання та основну мету документа, так і на те, що основний закон завжди містить доповнення у вигляді багатьох конституційних законів, покликаних деталізувати норми конституції.

У руслі націоналістичних довоєнних поглядів укладачі проекту зазначали, що республіканська форма правління не є запорукою того, що влада не опиниться в руках узурпаторів чи диктатора („як то сталося в СРСР, у гітлерівській Німеччині та фашистській Італії”). В той же час існують монархії, в яких населення має максимум громадянських прав і свобод (Англія, Швеція, Данія). Вони були переконані, що не форма правління, а політичний режим визначає той чи інший обсяг громадянських прав і свобод [12, с. 126 – 127].

Принципово новою була думка, що „деспотизм і тиранія” суперечать традиціям українського народу, а тому в українській державі неможливий „самодержавний” голова на чолі її.

Однопартійний режим діячі ОУН(м) вважали можливим лише в період боротьби за українську державу та під час її становлення. Але відкидали його як постійну форму політичного режиму. Це був ще один принципово новий пункт. Проте ніде в конституції не сказано, яким чином інші партії можуть впливати на формування державної влади.

У проекті йшлося, що основний закон держави має бути обговорений і затверджений „всенародним таємним голосуванням” (плебісцитом). Питання про те, чи голова держави буде спадковим монархом, чи обраним

на певний термін президентом теж мав вирішувати плебісцит [12, с. 127].

Як бачимо, вирішення засадничих питань майбутньої держави мало здійснюватися у формі прямої демократії. Роль ОУН як „єдиної спрямовуючої сили” відкидалася. Інші статті проекту конституції теж відрізняються суттєвою демократичністю порівняно з попередніми набутками політичної думки ОУН.

Розглянемо основні аспекти формування та діяльності органів влади.

У проекті зазначалося, що законодавча влада в державі має належати Генеральній Раді (президії) Національного Конгресу Станів (НКС), яка обирається таємним голосуванням на пленумі Національного Конгресу Станів.

У свою чергу, депутатів до НКС обирають на визначений законом термін прямим таємним голосуванням на зборах місцевих станових організацій пропорційно до числа їх членів [12, с. 128]. Отже, роль станів у формуванні головного представницького органу влади залишилася незмінною.

За структурою парламент поділявся на комісії та комітети. Вони мали право законодавчої ініціативи, якого були позбавлені окремі депутати. Але проект передбачав це право для місцевих органів влади, якщо законопроект підтримає не менше половини жителів громади. Внесення цієї норми було логічним продовженням оунівських засад широкої участі населення в управлінні державою, залучення усіх верств до обговорення важливих суспільних питань. Це також є ще одним виявом тенденцій до демократизації позицій ОУН(м). Проте тут же йшлося, що обраного керівника органу місцевого самоврядування затверджує крайовий керівник. Отже, державна виконавча влада залишала за собою важелі впливу на місцеву політику [12, с. 129 - 131].

Слід зазначити, що законодавчий процес у парламенті, запропонований авторами проекту, так само, як і структура законодавчого органу, є, на нашу думку, надто складними. Аналіз статей дозволяє зробити висновок, що законодавча процедура повинна була пройти мінімум чотири етапи, а максимум – десять. Це могло затягнути ухвалення закону на тривалий час.

Уже згадуваний сенат мав обиратися зі старійшин Національного Конгресу Станів. Звання і посада кожного сенатора передбачалися довічними. Позбавлення сенаторського звання могло наступити лише після постанови Найвищого Суду [12, с. 130]. Залишається незрозумілим, хто та за якими критеріями може бути віднесений до „старійшин”.

У проекті зазначалося: Сенат - „найповажніша” установа в державі – виконує функції державної ради при Голові Держави. Сенат може виступати з особливою думкою перед Генеральною Радою НКС та перед Радою Міністрів. Він же призначає Генерального Прокурора і Генерального Контролера на визначений законом термін. Таким чином,

виконуючи функції верхньої палати парламенту, Сенат, у свою чергу, наділений ширшим правовим статусом, має також право дорадчого голосу для виконавчої влади та Голови Держави. Він ніби стоїть над усіма гілками влади.

За проектом конституції виконавча влада належить Голові Держави. Йому підпорядковується Рада Міністрів (уряд). До його повноважень належить також керівництво збройними силами та призначення Голови Ради Міністрів. Утворений останнім уряд повинен бути затверджений Сенатом. Отже, в проекті чітко розписано повноваження Голови Держави як керівника виконавчої влади лише щодо призначення голови уряду. Решта міністрів - компетенція Сенату, на який Голова Держави не має впливу. Нічого не сказано щодо звільнення міністрів. Лише можемо здогадуватися, що це право належить Голові.

Рада Міністрів є центральним органом влади, який формує виконавчу вертикаль. Окремим міністрам підпорядковуються регіональні („крайові“), а через них - місцеві органи виконавчої влади. Керівника крайових органів влади призначає Рада Міністрів, а затверджує Голова Держави [12, с. 131].

Отже, проект конституції передбачав нову, більш демократичну процедуру формування органів державної влади. Відразу зазначимо, що запропонований режим, на відміну від „Конституції” М. Сціборського, з упевненістю можемо назвати республіканським. Про це свідчить поділ влади на три гілки та їх взаємообмеження, способи формування представницьких органів усіма громадянами, широкі права місцевого самоврядування тощо. Якщо точніше – це був проект парламентсько-президентської республіки. Основні повноваження щодо формування виконавчої влади належали все ж парламентові. За Головою Держави залишалося право призначати керівника уряду та право вето стосовно законів.

Автори передбачали діяльність ще одного органу, який за своїм складом і повноваженнями нагадує сучасну Раду з питань національної безпеки та оборони [12, с. 131].

Проект конституції проголошував непорушність та верховенство законів, а також низку прав і обов'язків громадян, які в принципі збігаються з сучасними нормами демократичних конституцій. В одній із статей зазначалося, що кожен громадянин має повне право висловлювати усно і в пресі свої думки про дії уряду та обговорювати різні явища суспільного життя, якщо це не спрямовано на шкоду Українській Державі і не йде в розріз з суспільною мораллю [12, с. 120 - 122].

Отже, хоча, порівняно з попередніми конституційними проектами, бачимо зміни у напрямку до демократизації, але вони все ще носять половинчастий характер, залишаючи за державою механізми контролю за життям суспільства.

У повоєнні роки автором цілісного проекту майбутньої державної системи був О. Бойдуник. Якщо „Націократія” М. Сціборського була породженням інтегрального українського націоналізму, то „Національний Солідаризм” О. Бойдуника (1946 р.) був компромісною системою, яка поєднувала в собі як авторитарні, так і ліберально-демократичні елементи. Автор добре обґрунтував питання фахово-станових організацій, тепер вже автономних від держави, існування двох партій, систему народовладдя. До двопалатного парламенту обирали представників як станових організацій, так і політичних партій. Причому право віддати голос за пропонованих станами і партіями кандидатів мали усі громадяни. Парламент (Національне Зібрання) обирав Голову Держави. Останній мав право формувати уряд, відповідальний перед ним або перед законодавчою владою [4, с. 3]. О. Бойдуник, проте, залишає питання відповідальності уряду відкритим. Деяко пізніше, 1947 року, він вже пише: сформований головою держави уряд повинен отримати схвалення парламенту, останній також має право його відкликати шляхом оголошення недовіри [3, с. 20]. Як бачимо, після війни простежуються тенденції до поступового перенесення оунівською політичною думкою центру влади від одноособової інституції - голови держави до колективного органу (парламенту).

Наступним етапом у розвитку політико-програмових засад ОУН був III Великий Збір Українських Націоналістів 1947 року, на якому було прийнято нову програму. В ній знайшли відображення ідеологічно-світоглядові зміни в ОУН(м). І хоча вони не були такими кардинальними, як у бандерівців, але це вже і не був націоналізм 1930-х років. У програмі залишився постулат про три етапи боротьби і, відповідно, притаманний кожному з них державний лад. Але далі було чітко сказано: устрій держави будуватиметься на засадах „народовладності”, а джерелом права і влади буде народ [11, с. 4].

Залишалися норми, за якими суспільство буде поділятися на стани і на їх основі утворюватимуться представницькі органи влади. Але також зазначалося: „Політичне життя розвиватиметься лінією перемоги тієї чи іншої національно-політичної ідеї, яка свobodно приверне до себе переважну більшість громадян держави”. Отже, можна припустити, що йдеться про багатопартійність і участь в парламенті представників партій.

На чолі держави мав стояти обраний законодавчою владою Голова Держави. Нагадаємо, що у попередній програмі (1939 р.) йшлося про обрання його усім населенням [11, с. 4]. Отже, нова програма пропонує щонайменше парламентсько-президентську форму влади. А це суттєва відмінність від довоєнних позицій ОУН, коли надвеликі повноваження надавалися „вождю нації”. За Головою Держави програма залишила право формувати виконавчу владу, відповідальну перед ним і парламентом. Тут вже чітко зазначено про обопільний контроль за діями

уряду.

У документі вказано, що основою адміністративного устрою Української Держави будуть „здорові форми самоуправи”, чого не було у попередніх програмах. Подано також перелік прав і свобод громадян. Це, зокрема, свобода сумління, думки, слова, друку і політичної опозиції в межах правового поля держави. Проголошено рівність всіх громадян перед законом.

Немає норм, за якими держава повинна контролювати видавничу діяльність, пресу, кіно тощо. Але за нею залишалося право повного контролю за органами освіти і виховання [11, с. 4 - 6].

Подальша демократизація програмових документів ОУН знайшла відображення в „Тезах” Ідеологічної конференції (червень - липень 1948 р.). В них, зокрема, зазначалося: „Народовладний устрій, спертий на ідеї свободи людини й солідарності станів, є тією новою суспільною системою, в якій знайдуть своє продовження органічні процеси національного зростання через ліквідацію соціальних антагонізмів” [5, с. 6]. „Ми визнаємо демократію, тобто систему, в якій джерелом влади є народ, що суверенно рішає про свою владу і долю” [1, с. 9].

Отже, не відкидаючи націоналістичного світогляду, пропонуючи свої оригінальні ідеї формування органів державної влади та самоврядування, ОУН намагалася стати на позиції демократичності у взаєминах людини і держави. Особливий наголос робився на принципі участі всіх громадян у формуванні органів влади. Хоча за державою і далі визнавалися значні повноваження та права, а також значні можливості впливу на поведінку людини в „інтересах суспільства”.

Від 1947 року теоретичні аспекти формування державної влади знову зазнавали певних змін. Показовою тут є стаття історика, публіциста, члена ОУН(м) А. Жуковського „До проблеми націоналістичної державної системи”. Автор аналізує та піддає критиці „націократичний” та „солідаристичний” устрої, а також пропонує своє бачення формування владного механізму. За ним голова держави – Президент буде обраний громадянами на загальних виборах. Одночасно він обійматиме посаду голови уряду – Ради міністрів, яку буде особисто формувати. Крім того, дорадчим органом при Президентові стане рада з Голови парламенту, Голови палати юстиції, Державного банку, найвищої наукової інституції та голів обох українських церков. Очевидно, що їх призначення теж буде прерогативою Президента. Таким чином, публіцист відмовився від формули призначення парламентом глави держави та віддав останньому право формувати уряд. А це є ознаками президентської форми правління.

Парламент, за проектом А. Жуковського, складається з двох палат: Національної Асамблеї, у якій представлені депутати з усіх регіонів, та Корпоративної Палати – представників станових організацій [4, с. 5].

Зазначимо, що ідею регіонального представництва громадян,

наділених пасивним виборчим правом у верхній палаті парламенту, в політико-правовій думці ОУН зустрічаємо вперше. Причина, очевидно, в запозиченні оунівцями західних зразків. Показовою є і незмінність позицій стосовно ролі станових організацій. Це один з аспектів, який надає ідеям членів ОУН особливих рис, притаманних лише націоналістичному українському середовищу.

Місцеве самоврядування охоплювало, за задумом А. Жуковського, лише межі району. Починаючи з області, все управління перебувало в руках державних органів [4, с. 6].

Програма ОУН(м) 1955 року підтримувала ідеї А. Жуковського. Принципово новим у ній стало те, що голова держави буде обиратися на загальних, прямих, рівних виборах усіх громадян. Він формуватиме виконавчу владу, яка буде відповідальною перед ним і парламентом [10, с. 9]. Отже, пропозиція президентсько-парламентської республіки була тепер закріплена в офіційних документах ОУН.

Детальніше позицію ОУН(м) другої половини 1950-х років щодо функціонування держави і суспільства розкриває публіцистика. В руслі нової програми, наголошуючи на важливих її моментах, писав член ОУН(м) П. Стерчо. Він зосередив увагу на проблемі поєднання безпеки держави і свободи людини.

Основними засобами контролю суспільства над владою у демократичній державі П. Стерчо вважав: 1) періодичні вибори представників станів до законодавчої влади та, відповідно, вплив на обрання членів виконавчої влади; 2) свободу слова, яка дає можливість публічно критикувати політику влади. Автор був переконаний, що це має велике значення для вияву ставлення та бажань населення і тим самим впливає на формування політики уряду; 3) розподіл законодавчої, виконавчої та судової влади. Цей момент, на думку П. Стерчо, не дасть можливості зосереджувати владу в одних руках і створить механізм протизваг гілок влади [14, с. 23].

Таким чином, пропонувався демократичний спосіб взаємодії суспільства і влади. Відтак можемо зробити висновок про дві тенденції розвитку політичної думки ОУН(м) після війни: 1) вона залишилася вірною засадам націоналізму – відкидала принцип абсолютної рівності та свободи громадян у суспільному житті, ставила на перше місце інтереси нації, а не окремої людини; але 2) перейшла до демократичних зразків формування органів влади, їх взаємодії та контролю з боку суспільства, визнавала непорушність прав і свобод громадян.

Подальші думки П. Стерчо це підтверджують. В основу державного ладу він поклав ряд принципів. Всі громадяни держави рівні перед законами. Права людини й громадянина мають бути під охороною конституції („свобода релігії, сумління, думки, слова, друку, зборів і політичної опозиції, якщо вони не стоять на антисамостійницьких

**Концепції формування органів державної влади
у політичній думці ОУН(м) 1940 - 1950-х років**

Андрій Рибак

позиціях Української Держави”).

Автор відстоював двопалатну систему законодавчої влади, а саме: а) палата репрезентантів, обраних на основі загального, рівного, таємного виборчого права та пропорційних виборів із виборчих списків політичних партій та організацій; б) друга палата – з делегатів релігійного, культурного, наукового та професійного життя (представників станів).

Необхідність двопалатного парламенту П. Стерчо пояснював так. В сучасній організації суспільства людина виступає у двох площинах: як громадянин своєї держави і як член групи однодумців з певними життєвими інтересами.

Голову держави обирають громадяни безпосереднім, загальним, рівним і таємним голосуванням. Він формує та керує „кабінетом” виконавчої влади, який відповідальний перед ним. Законодавча влада впливає на політику уряду лише шляхом повного контролю за бюджетним процесом та розпорядженням фінансовими ресурсами.

П. Стерчо був переконаний, що судова влада має бути незалежною. Судді відповідних інстанцій повинні бути призначені довічно головами держави, області та повіту за згодою другої палати законодавчої влади держави, областей, повітів (представницьких органів місцевого самоврядування).

Обласні й повітові органи самоврядування повинні формуватися за принципом, що усі справи мають вирішуватися на найнижчому можливому щаблі, тобто якнайближче до громадян та їх безпосередніх інтересів [14, с. 24].

Можна стверджувати, що ОУН мала розроблену програму формування та діяльності апарату державної влади та усіх його складових. Концепція державного механізму зазнавала змін та еволюції в часі. Якщо у повоєнні роки, зберігаючи відданість основним постулатам націоналізму, оунівці перейшли на позиції потреби республіканського демократичного політичного режиму в майбутній державі, то думки щодо конкретної форми правління – президентської, парламентської, змішаної – розходилися. Проте члени повоєнної ОУН, на відміну від традицій 1930-х років – одноосібного „вождя” нації, більше схилилися до парламентських чи змішаних зразків. Зауважимо, що питання територіального устрою фактично не порушувалося. Очевидно, унітарна форма майбутньої держави була аксіомою, яка не потребувала жодних аргументацій і дискусій.

Література:

1. Бойдуник О. 22 січня на тлі внутрішньої політики // За самостійність. – 1947. - № 3. – С. 1 - 9.

2. **Боярський П.** Українська внутрішня політика ОУН. – Женева, 1947. – 80 с.
3. **Боярський П.** Прикра справа // За самостійність. – 1947. – № 3. – С. 19 - 23.
4. **Жуковський А.** До проблеми націоналістичної державної системи / / Розбудова держави. – 1952. – Ч. 1 (5). – С. 1 - 6.
5. Інтерв'ю з Осипом Бойдуником (Членом Проводу ОУН та заступником голови Української Національної Ради) // Самостійна Україна. – 1952. – Ч. 7 - 8. – С. 4 - 10.
6. Концепція діяльності міністерств „Міністерства та їх компетенція” // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 7: Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН.) / Упоряд.: О. Кучерук, Ю. Черченко; Наук. ред. Н. Миронець. – К., 2002. – С. 26 - 28.
7. Концепція майбутнього адміністративного устрою „Замітки до питання про адміністративний устрій в національній Україні” // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 7. – С. 24 - 26.
8. **Полікарпенко Г.** ОУН під час Другої світової війни. – Б. м., 1951. – 147 с.
9. Політична програма Організації Українських Націоналістів. Ухвалено II Великим Збором Українських Націоналістів у серпні 1939 року // Політична Програма й Устрій ОУН, 1940. – 64 с.
10. Програма і устрій ОУН. Затверджені Четвертим Великим Збором Українських Націоналістів в місяці серпні 1955 року. – Париж, 1955. – 62 с.
11. Програма Організації Українських Націоналістів. Затверджена на III ВЗУН, 30.VIII. 1947. – Б. м., 1947. – 16 с.
12. Проект конституції „Основи української державності” // Сагайда І. Великі питання. – Регензбург, 1947. – 135 с.
13. Проект Конституції, підготовлений М. Сціборським. „Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави” // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 7. – С. 8 - 24.
14. **Стерчо П.** До ідеологічних основ Української Держави. – Самостійна Україна. – 1955. – Ч. 10 - 11 (89 - 90). – С. 19 - 24.
15. **Таран С.** Державотворення Миколи Сціборського // ОУН: минуле і майбуття. – К., 1993.

Есей про мрії та пророцтва

Валентин Бушанський,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Державної академії статистики, обліку та аудиту

Минуле болить. Сьогодні дратує. Майбутнє пригнічує. Лише мрії гоять рани й розраджують розпач, котрий налазить на тебе удосвіта разом з кімнатними капцями, горбиться в маршрутці й тисне на барабанні перетинки телефонними гудками. Мрії – це твоє правдиве супер-его. Залишишся без мрій хоча б на мить – і здохнеш. Спершу скнітимеш, потім заливатимешся алкоголем і розтрощиш у кімнаті всі меблі. І якщо Бог зглянеться на тебе, то дасть силу вчинити злочин. Ти виповзеш із під'їзду й примарно побредеш бити крамничну вітрину. Або розбивати голову сусідові-алкоголіку. І помреш мученицькою смертю у в'язниці. А якщо ні, якщо в Бога будуть важливіші справи (рятуватиме обраний народ), або ти йому не подобатимешся (Він теж має право на снобізм), то сил виповзти з під'їзду забракне. І ти висітимеш у кімнаті великим знаком оклику, а капці лежатимуть долі жирною крапкою.

Ми волочимо за собою миті навіженості, скажені днини й довгі, наче рукави старого светра, роки. Нагромаджуємо рядки біографії задавненими хворобами, білими рубцями на тілі та непотрібними знайомствами. Вповзаємо в білий туман майбутнього, пропалюючи його жовтавим світлом електричної лампочки, продавлюючи ліфтовою кабіною та намацуючи простір ціпком трамвайного торохтіння. Ми бредемо, пантруючи тінь, яку залишає лет мрії. Ми шукає не хліб щоденний і не квадратний метр, на якому можна скуцьорбитися на ніч. Шукаємо – мрію.

Але мрії – цій рожевій птасі, що спурхує з твоїх зраних недосипанням очей, потрібні мапа і маяки. Як повітря, на яке можна опертися крильми, їй потрібна віра. Як вітер, який пришвидшує лет, розгортаючи целофанову обгортку обрію, потрібне пророцтво. Без повітря та вітру вона квилитиме. Махатиме крильми, наче потопельник, який кволими руками намагається піджатися на рідкій поверхні. Зламаним гелікоптером метлятиме в просторі й повертатиметься в гніздо, чіпляючись кігтями за твої вирячені зіниці. Ти знову і знову хапатимеш її за обскубані боки й підкидатимеш горі. Та, зрештою, в пасії бахнеш об

асфальтовий панцер. Копатимеш ногами. Плюватимеш. Вона дзьобом і зламаними крильми чіплятиметься за асфальт. І якщо жалість змиє твою лють, ти помітиш, що на глобусі її ока немає материка образи. Але ти не вгаватимеш. Бо втомився вже цілу вічність, яка довша, ніж шістко днів, за які Бог створив світ, підкидати вгору тушу безпорадної мрії. І тобі хочеться хоча б один день спочинку. І тому ти затиснеш жалість м'язами очей і проламаєш каблуком грецький горіх її черепа. Він хрусне виразно і чітко. Як останній рух годинникового трибу, що відкарбував мить смеркання шостого дня.

У твоїх очах ще можуть вилупитися яйця нових мрій. Але спершу має минути сьомий день. Однак прожити його тобі не до сили. Хотіти спочинку і спочивати – різні речі.

Про що думав Бог, підклавши під голову збиту подушку світу? Що Йому снилося, коли орбіти галактик просідали під черепом, сповненим химерних видінь? Сон Його був міцний і солодкий. Так сплять задоволені роботою творці. А коли Він затерплює долонею перевертає подушку на прохолодніший бік, спалахували нові світила, равликами згорталися чорні діри, вибухали „карлики”, а на Землю падали метеорити й комети з лускуватими гадючими хвостами. Що Він снів? Мабуть, соляні стовпи, потопа та пошесті, які навчатимуть людей моральності. І до слуху Його, крізь товсть безкінечної матерії, линуло тихе шарудіння: з сухого ґрунту на ліванському пагорбі пробивалося кедрове зерня.

Про що думав Пігмаліон, знесило засинаючи біля тіла, сплюндрованого його хіття? Він вийняв його з камінного мороку. Гладив твердими, наче долото, руками. Проказував милі Афродіті слова. А коли на мармуровій гладі з'явилися кров'яні прожилки, роздер їх, шукаючи нових і нових підтверджень власної геніальності й милості богині. Що витало в його спустошеній голові, коли вона зависла на межі реальності та сонного сп'яніння, а рука тримала намотані кучері? Невже думка про те, що в родоських кар'єрах є ще безліч мармурових брил?

Про що думав Колумб, коли, закривши руки за голову, вигадував назви восковим краплям, що спадали з панікадила нового світу? Голова паморочилась од викуреної люльки. Тіло ще пам'ятало місячну хитавицю і розгойдувало континент. Він засинав під океанське базікання, п'яні вигуки матросів і лемент рабінь. І суміш цих звуків була приємніша, ніж колискова, яку він чув у далекій Генуї. Бо в звуках цих уже вгадувалися ритми румби та рок-н-ролу.

Не знати, що мариться деміургам. Але сон їхній міцний, наче прокладені ними межі речей. Міцний, мов логічні силогізми, мов лінії, проведені на полотні, мов несподівані рими, мов червонець на зубі в лихваря, мов свинець у серці ворога. Так спить Бог, сплять спортсмени, вояки й кати. Іноді так сплять митці, вигравши бій з матерією. Бо їхня мрія спочиває поряд, ґльогаючи зорі й запиваючи їх з місячного блюдця.

Але ти не заснеш таким сном, схожим на білий аркуш після поставленої в кінці рукопису дати. Бо, збираючи мрієві пера, ще не описав ними всіх деталей, усіх імен, чисел і географічних дат, на які натякало пророцтво.

Серце майбутнього

Вулицею Бойченка мчав автомобіль. Він здіймав куряву, руде кленове листя і зграї білих голубів. Один із них влетів йому в радіатор і впав на асфальт. Коли я підійшов до голуба, той лежав непорушно, а поряд у калюжці крові билосся маленьке серце, ковтаючи осіннє повітря.

Мрія – це серце, вирване з тіла майбутнього. Воно сьорбає для тебе повітря й плює кривавими бульбашками. І ти шукаєш тіло, в яке можна вкласти це серце. Дивишся на залізобетонні тіла міст, які гріються, пригортаючи теплі потоки людей і автомобілів. Озираєш моря, які поглинули мармурові міста; намагаєшся знайти на узбережжі незагосний шов, аби розтягти його і вставити серце. Розглядаєш обсмоктані морем жіночі тіла. Тіла чоловіків, які здирають з моря шкуру й волочать її до босих ніг коханок. Доручене тобі серце здатне оживити невідповідності краєвидів, просякнуті потом і сечею вагони потягів, укриті графіті стіни гаражних кооперативів, забиті різнокольоровими пакетами зі сміттям цинкові контейнери, навіть понівечений патологоанатомом труп, наприклад, труп літнього чоловіка, котрого я бачив колись біля катафалка в під'їзді на вулиці Юності: його лисину недбало заштопали грубими чорними нитками. Серце, що тріпоче в твоїй мрії, не здатне оживити лише тебе. Ти плетешся за ним, припасовуючи до всілякої всячини, сподіваючись, що, можливо, це і є частка майбутнього, про яке йшлося в пророцтві.

Кассандра й інші симпатичні персонажі

Кассандра, молодюсінка донька троянського царя Пріама, була вродлива і дурна. Якраз така, щоб у неї міг закохатися сам Аполлон. Що може дівчині подарувати бог? Тільки частину божественності – пророчий дар. Але Кассандра знехтувала прихильністю олімпійця. (Ліпше б він подарував їй трохи клепки.) Й Аполлон, як останній жлоб, відібрав у неї частину дарунку. Вона і надалі вміла зазирати в майбутнє, але бачила лише лихі події. Звісно, їй ніхто не вірив. Бо кому потрібні такі передбачення? Майбутнє не змінити (елліни це розуміли дуже добре).

Але невдовзі, під час Троянської війни, здалося, що доля всміхнулася Кассандрі (а разом і її місту) вдруге. На неї запав, як пише Гомер, „данайських загонів вожай напівсивий Ідомей”. (Його можна зрозуміти). Він вступив у сепаратні перемовини з троянським царем Пріамом. Умови, згідно з „Іліадою”, взаємовигідні:

**Прагнув без викупу він найкращу Пріамову доньку,
Юну Кассандру, за себе узяти, за це обіцяв він**

Річ немалу – од Трої ахейських синів одігнати.

Не тільки хтивим стариганом, а й зрадником був Ідоменей:

**Згодився старець Пріам, кивком голови обіцявши
Доньку за нього віддати, і той у цій бився надії.
Щойно він виступив гордо, як списом у нього блискучим
Ідоменей замахнувся, поцілив. Не стримала мідна
Броня удару, і спис посеред живота йому влучив.
(Пісня тринадцята, 365 – 372).**

Торги продовжилися, й критський цар Ідоменей отримав нагоду прохромити своїм списом ще чимало посланців Трої, які хотіли відкупитися Кассандровим тілом. Можливо, він і був моральною потворою (хоча, читаючи „Іліаду”, можна засумніватися, що елліни знали слово „моральність”), але воїном Ідоменей був видатним. Він бився з Гектором, саме він і його люди сиділи в череві коня, подарованого довірливим обложеним. Та й битися йому було за що. За образу гонору: одна справа, Єлена знехтувала ним і вийшла заміж за Менелая, достойного мужа, спартанського царя, але зовсім інша – втекла від законного чоловіка та дітей із цим троянським мажором, красунчиком Парісом. Мало того, що через Паріса заварилася вся ця каша, густо замішана на крові, так він ще й виявився боягузом: двічі втікав од двою з Менеласом. Що більше Єлена зневажала Паріса, то більше його кохала. (Чому жінки шаленіють од нікчем – для мене лишається загадкою). Перед смертю Паріс майже реабілітувався: вбив Ахілла (підступно, як, зрештою, й усе, що він робив). Дочитуючи до епізоду, в якому Філоктет виймає з Паріса його слизьку душу, я полегшено зітхаю: якщо на світі й немає правди, то її треба встановити, принаймні на відстані простягнутого списа.

Дещо з епілогу „Іліади”

Єлена повернулася до Менелая та дітей і дуже шкодувала, що історія набула розголосу (однак їй було про що згадати).

Ідоменей, убивши всіх, кого можна було, подався на Крит. У дорозі потрапив у шторм. Дуже злякався (хвилю ж на герць не викличеш) і спробував одкупитися від Посейдона: обіцяв принести йому в жертву першу ж людину, яку зустріне на критському березі. Посейдонові ця ідея сподобалася. Першим Ідоменею трапився його син – не поталанило парубіку. Та й Ідоменею також: крім Посейдона в еллінів були й інші боги, яким такий гешефт не припав до смаку. Ідоменея позбавили престолу й вигнали з рідного острова помирати злидарем на Калабрії.

Кассандра, як бойовий трофей, винагорода за злигодні війни, дісталася переможцеві – мікенському царю Агамемнону. І той не вигадав нічого

ліпшого, як повезти її в Мікени, де його чекала дружина Клітемнестра (про що він, безумовно, ще пам'ятав) і її коханець Егіст (про що він і не здогадувався, а коли дізнався, то було пізно). Він підходить з Кассандрою до дружинового шатра. У Кассандри розкривається чакра, її просто пророкує власну смерть і смерть Агамемнона. Той не зважає на дівочі дивацтва (йому казали, що з нею таке трапляється). Вони заходять у шатро й гинуть од мечів Клітемнестри й Егіста. За що вбито Кассандру, цю малу вертихвістку, я ще якось так розумію, хоч і шкода вродливиці. А от Агамемнона? Ніяк не збагну.

Звідси мораль

Не треба дізнаватися про майбутнє, якщо не можеш дати йому ради. І взагалі, в мене таке відчуття, що пророкування даються людині лише для того, аби поглузувати з неї. Людина ж неспроможна оминати приготованих їй капостей. Усе це скидається на сценарний прийом у тріллерах Гічкока: жахає не сама біда, а її передчуття. Так чи так, але трагічна розв'язка сюжету неминуха. Однак адреналін зриває дах ще до того, як з приреченого персонажа випустять дух. А втім, із передчуттями, різними там натяками, цікавіше. Режисери фільмів і життя, мабуть, так розважаються, пророкуючи.

До того ж, дуже важко одрізнити справжнє передбачення від жарту чи підступу. Схоже на те, що відкриті двері в майбутнє – це завше пастка. Згадаймо Едіпа. Якби цар Лай не повірив віщуванню, що син посяде його місце на троні та подружньому ложі, то, можливо, все б склалося без моральних перверсій. Якби Едіп не зважав на пророцтво дельфійського оракула й не втік од названих батьків, то, хто зна, чи й справді йому довелося б убити старого Лая й одружитися з матір'ю Іокастою. Проте, імовірно, все так і стало б ся (адже не він автор сценарію), але ж не з такими збоченнями. А так: Іокаста – повісилась, Едіп – себе осліпив, а їхня спільна донька Антігона змарнувала найкращі роки, ходячи з ним поводитирем. Минуло вже кілька тисяч літ, а людство досі відмивається од цього бруду. Дякуємо тобі, Софокле.

Єдиний, хто дожив до глибокої старості, пишаючись чистим сумлінням, це – Лаїв раб. А мав же ж чіткий наказ: візьми немовля, однеси на гору Кіферон, проколи йому ноження і залиши. А ж ні. Жалісливим виявився. Оддав дитину чабанові. І хто його просив? І покладайся після цього на рабів, яким не до снаги боротися ні за власну соціальну свободу, ні за свободу від божественного промислу. Слабаки. Однак боги чомусь люблять слабодухих. Але чи поважають?

Віщі круки

754 року до н. е. два брати Ромул і Рем посперечалися: де будувати нове місто: на Авентині, як пропонував Рем, чи на Палатині, визначеному

Ромулом? Вони звернулися до авгурів. Ті наказали чекати віщих круків. Невдовзі птахи з'явилися. Шість над Авентіном і дванадцять над Палатином. Ворожбити сказали, що Ромулове місто чекає дванадцять століть процвітання. (Погодьмося, чимало.) Цю легенду, чи міф, чи справжню подію (все ж діло було 754 року до Різдва Христового) у книзі „Від заснування міста” оповідає перший римський історик Тіт Лівій, який жив на рубежі нашої ери. Її виклад знаходимо й у Вергілієвій „Енеїді”. Письменники взяли за основу усну традицію. Але чого вони точно не знали, то це того, що останній римський імператор також матиме ім'я Ромул і 454 року його стратить король остготів Теодоріх (який точно не читав ні Лівія, ні Вергілія). 754 до н. е. – 454 нашої – рівно дванадцять століть. Ось і не вір після цього віщим крукам і авгурам.

Микола Вересень колись у прямому ефірі запитав, на жаль, уже покійного, Сергія Аверінцева: „Як ви ставитеся до того, що окремі люди живуть без відчуття Бога?” Якби Аверінцев був нормальним чоловіком, то відповів би просто і зрозуміло. Сказав би: „добре” або „погано” чи „фіфті-фіфті”. Якось так, щоб люди второпали. Але він був не нормальним чоловіком, а філософом. І тому розпочав із древності. Казав, що ми хибно розуміємо, що означає „бути з Богом”, і пов'язуємо це відчуття з християнським світоглядом. Насправді ж античний світ був достеменно теократичним. Жодне принципове рішення не ухвалювалося без ворожінь і передрікань оракулів. Виселенню колоній передувало звернення до дельфійського оракула, який і мав указати місце для заснування нового міста. До того ж прорікателя зверталися, щоб укласти політичну угоду, дізнатися ім'я злочинця чи отримати іншу життєву пораду.

Від Ксенофонта знаємо, як до оракула приходив Сократів батько, аби отримати настанови щодо виховування народженого сина. Відповідь була цікава: ніяк не виховувати, хай робить, що хоче, в нього є ліпший вихователь, аніж ти – демон. Сократ слухав демона, доки той не заборонив йому захищатися на суді. Як наслідок, троє нікчем, Аніт, Меліт і „молодий поет із прямим волоссям”, засудили Сократа до смерті. „Наймудріший серед людей” (як назвав Сократа той самий оракул) помер від отрути. А Платон, запалавши ненавистю до демократії, яка відібрала життя в його улюбленого вчителя, написав „Апологію”. Ми й досі користуємося його логічними схемами й образами, критикуючи народовладдя.

Відомим є й інший випадок втручання дельфійця в історію людства, про який ми знаємо від Плутарха. Справжній допит улаштував йому Александр Македонський. Й у відповідь на запитання „Хто вбивця мого батька?” почув: „Ти – син Зевса”. Приємно таке чути, правда? На цьому допит і припинився. Александр потім довго стояв біля статуї громовержця й з'ясовував (жартома чи всерйоз; мабуть, усерйоз) чи схожий він на свого отця. І всі бачили разючу схожість. А втручання в історію полягало в тому, що Александр визнав неземним власне ество й у такий спосіб поклав край

усім сподіванням на демократію. Згодом-згодом Наполеон ремствував: пізно я народився, не можу, приміром, проголосити себе богом, як це зробив Александр; якщо вчиню так, то з мене глузуватимуть усі паризькі пралі. Справді, народитися вчасно й там, де треба – велике щастя.

Про ставлення до пророцтв можна прочитати, наприклад, у Геракліта, якого аж ніяк не можна запідозрити в наївності та легковірності. Зокрема, до нашого часу дійшли такі фрагменти його текстів: „Владар, чий оракул у Дельфах не розкриває словами й не приховує своєї думки, показує її знаками”. То ж і спробуй збагнути, що мав на увазі „владар”, називаючи вустами віщунки одного „наймудрішим”, а іншого „сином Зевса”? Є ще й такі слова: „А Сивіла, що несамовитими устами вимовляє речі безрадісні, не прикрашені, сягає своїм голосом через тисячі років, завдяки богові, що живе в ній”. Цікаво було б зазирнути в її книги, написані кремезними руками (як зображені вони Мікеланджело), та не вийде. Кумська Сивіла запропонувала римському царю Тарквінію Пріску купити в неї дев’ять пророчих книг. Тарквіній, мабуть, не дарма прозваний Пріском (гордим), відмовився. Ображена віщунка спалила три книги й знову зробила пропозицію. Цар відмовив удруге. І вона спалила ще три. Авгури сполошилися й умовили гордія не економити на майбутньому. Написані на пальмовому листі сувої привезли в Рим. Їх найсуворіше зберігала особлива колегія жерців у капітолійському храмі. Їхній зміст так і залишився таємницею: 405 року книги спалив правитель Риму Сталіхон. Видко, в них уже не залишилося вартих уваги сторінок: „вічне місто” ставало по-справжньому вічним – історією. Однак, на думку Геракліта, втаємниченими можуть бути не тільки ті, кому це належить за сном, – „маги, жерці Вакха й жриці винного кадоба”, а й „повії”. Чому? Мені теж цікаво дізнатися, але закінчення цього речення не збереглося.

Про серйозне ставлення до передрікань свідчать і численні епізоди в книзі Юлія Цезаря „Нотатки про Галльську війну”. Кожному походіві, кожній битві передувало ворожіння на нутроцах жертвних тварин.

Дурнуваті кури

Щоправда, у римлян була приказка – „усмішка авгура”, тобто лукавий осміх, брехня з чесним виразом обличчя. Римляни були прагматиками навіть у спілкуванні з невмирущими. Такого явища, як щоденна молитва, в них узагалі не було, а релігійна екзальтація здавалася чимось хворобливим. Винахідники правових кодексів, що називається, не згадувати імені божого всує. Зверталися лише з конкретними справами, чітко підбирали жертвоприношення і прохальні слова. Наприклад, кажуть, коли Юпітер як платню за виконання бажання зажадав у одного з імператорів голову, той приніс у храм голівку часнику. Бог обурився і сказав, що мав на увазі щось людське. Відтак імператор поклав на вівтар волосся. На щастя, Юпітер мав почуття гумору. То й виконав замовлене,

вдовольнившись часником і волоссям, хоча, мабуть, і думав, що продешевив. Уже згаданий Плутарх кпинив з еллінів. Коли миша прогризе діру в мішці зі збіжжям, то господар, перш ніж залатати її, побіжить з дарами в храм Гери. А втім, либонь, винахідники науки мали рацію: цедування мішка – усунення наслідку, а не причини (чомусь же ж Гера наслала гризунів у стодолу, певно щось їй треба).

У III столітті до н. е., під час третьої Пунічної війни, стався прикметний випадок, який можна вважати промовистим зразком раціоналізму та політичної волі. Римський флот виступив проти карфагенського. Звечора авгури, здійснивши якісь тільки їм відомі маніпуляції зі священними курми, дійшли висновку, що боги схильні дарувати римлянам перемогу. Удосвіта ж, коли кораблі вишикувались у бойовий порядок, перелякані жерці примчали до флотоводця: священні кури не дзьобають зерно – казали вони – це поганий знак, який спростовує попереднє ворожіння. Воєначальник не на жарт розлютився: якщо ваші дурнуваті кури не хтять їсти, то хай нап'ються! І наказав викинути нетямущих птиць за борт. Римляни перемогли. Карфаген був підкорений і вщент зруйнований. Територію міста зорали й засипали сіллю. Так Рим позбувся найзапеклішого суперника й став імперією. Однак я чогось гадаю, що кури були не такі вже й дурні, якщо завважити наслідки, до яких призвело створення імперії: Рим завдав собі ношу, котра його й роздушила.

Про Боже мовчання та мову

Еріх Фромм в „Анатомії людської деструктивності” наводить цікавий випадок. Жінка вчинила вбивство. Її арештували й уже на суді запитали, чому вона так вчинила? „Як чому? Мені наказав Бог”. „І як же Він вам наказав?” „Телефоном”, – відповіла підсудна. „А звідки ви знали, що це був Бог?” – не вгавав прокурор. „Що значить звідки? – Жінка явно була незадоволена такими пустими запитаннями. – Він мені Сам сказав”. От і спробуй після цього збагнути, де починається смирення, а де дурість.

Коли я писав ці рядки, задзвонив телефон. Підняв слухавку. Але почув лише тишу, а потім гудки. Не всім до снаги почути голос архангела Гавриїла, через якого промовляє Бог. Апостол Іван пише, що коли він у єрусалимському натовпі йшов за Ісусом, то чув ангелові слова. Однак його супутники казали, що це лише гомове гуркотіння. Бог зазвичай мовчить. Як у чудовій строфі Сергія Жадана: „Тільки мовчить заслона небес, // мовчить так довго, що я вже звик, // так довго, що відповідь втрачає сенс // і затікає язик». Бог або вже все сказав, або не певен, що його зрозуміють. А хто може зрозуміти Бога? Невже ті, чия голова не запаморочена щоденними турботами про хліб і пишний одяг, хто уподібнився птахам небесним, яких за приклад у нагріній проповіді ставить Ісус? Не знаю. Я не належу до таких людей. Моя голова забита усіляким непотребом. Зокрема, запитаннями. Ось одне з них: чи розуміє Бог самого себе? Згідно

з Аристотелем, Бог лише те й робить, що самоосмислюється. Бо ж це найгідніше для нього заняття. Що ще може привернути Його увагу, як не Він сам?

Мені можуть закинути, що, мовляв, Аристотель не авторитет. Однак Августин Блаженний думав інакше: грецькі філософи правильно збагнули Боже єство – чого їм тільки бракувало, то це віровчення. Аристотелів Бог подібний до самого Стагіріта, так само, як собаки, яких вигулюють у політехнічному паркові, схожі на своїх господарів. Але і цьому можна знайти пояснення. Наприклад, Людвіг Фойєрбах уважав: поняття Бога є лише трансцендованим уявленням про людську сутність. Не знати, що Бог думає за таку гадку про Нього, але для людини – це явний комплімент.

Мені однак здається (є в мене таке ірраціональне, містичне відчуття), що Бог усе ж промовляє. Не конче вустами Гавриїла. Той являється лише особливо приємним або винятково тупим співрозмовником. Він промовляє знаками, про які казав Геракліт. Щоправда, знаки ці, зазвичай, стусани. Якщо перечитати Святе Письмо, то можна відзначити, що манна небесна згадується значно рідше, ніж пошесті. Отакий Він співрозмовник – Бог. Як уміє, так і говорить: до кого та коли схоче. Є, звісно, теза Мішеля Монтеня: пророцтва Святого письма – істинні, але достеменно збагнути їх неможливо, то ж ліпше і не тлумачити, бо це – найкоротший шлях до омани. Приємна теза. Дуже зручна для психіки, яку розхитує містицизм. Мовчи, Боже, казав він, бо слова та справи твої дивні. Лише Ти їх і розумієш. Агностиком був Монтень. Але Бог – не агностик.

Про те, чого немає в цій статті

Коли я замислив цю статтю, то хотів писати про дванадцятьох єврейських пророків. Про те, як їхні послання викарбували дух і волю ізраїльського народу. Як вони створили чуття національної гідності й релігійної зятятості. Як Ісус Навин продовжив Мойсееву справу й завоював землю обітну: „Усяке місце, де ступите подошвою ноги вашої, я дам вам... Від пустелі до цього Лівану й від великої ріки, ріки Євфрату..., аж до Великого моря на захід сонця”. Так постав єврейський імперіалізм. І коли створювався новітній Ізраїль, не були чітко зазначені землі, на яких має простягатися держава. І конституція Ізраїлю тактовно мовчить щодо цього. Ще на початку XX століття, завважуючи наслідки, до яких призведе створення єврейської держави в Палестині, де переважало арабське населення, британський уряд пропонував натомість більші та сприятливіші з кліматичного погляду території в Африці. Теодор Герцль погоджувався, але інші сіоністи засудили таке політичне пристосовництво. Євфрат тече територією Сирії й Іраку. Але це нині, згідно з міжнародним правом. Але чи зважав би Ісус Навин на юридичні цидули? Можливо, навпаки, миротворці, які вже понад півстоліття безуспішно вирішують

проблему територій, мають узгоджувати свої проекти з думкою Навина? А втім, і вибору, либонь, немає. Іцхак Рабин віддав арабам частину землі, на яку „ступили підосви ніг”, і помер загадковою смертю. Тепер інші державні керманічі тричі перечитуватимуть Старий Заповіт, перш ніж підписати будь-який мирний договір.

Я хотів писати про пророцтва Ісаї. Зокрема, про прозріння Другоїсаї, в яких йдеться про явлення Христа й навернення язичників. Підібрав цитати: „Народ, що у пільмі ходить, узрів світло велике; над тими, що живуть у смертній тині, світло засяяло... Бо хлоп'ятко там народилося, сина нам дано; влада на плечах у нього...” [VII, 4; див. також: IX, I, 5; LIII, 3 - 7; LX, 3].

Думав згадати й про те, що Ісус кожен свій крок звіряв із передріканнями пророків. Бо, певно, мало воскрешати мертвих і зцілювати недужих. Треба ще й дотримуватися передреченого. Тим, що постали з домовин, мабуть, було не так важливо, як узгоджується це з писанням. А для Ісуса – важливо. Бо, гадаю, сумніви роїлися в його душі, сірі, наче міль. Ретельність – завше від сумнівів. Про сумніви промовляє такий епізод під час таємної вечері: „А тепер, хто має калитку, хай її візьме; хто не має, хай продасть свій одяг і купить меч”, – це Ісусів наказ учням. „Вони ж казали: Господи! Ось два мечі тут”. А він відповів їм: „Досить!” [Лука 22, 36 - 38].

Навіщо Ісусовим учням знадобилася зброя? Спробуймо здогадатися. Якби він не сумнівався, то не молився б у Гетсиманському саду, стікаючи кривавими краплями поту. „Отче, коли Ти хочеш, віддали від мене цю чашу, тільки хай не моя, а Твоя буде воля!” – так переказує слова Його молитви євангеліст Лука. І додає: „Тоді з'явився Йому янгол з неба, що підкріпив Його” [22, 42 - 43].

Про події Гетсиманської ночі так оповідає Марко: „І взяв із собою Петра, Якова та Йоана і почав жахатись і тривожитись. Потім каже до них: „Душа моя смутиться аж до смерті. Лишіться тут і чекайте”... І молив: „Авва-Отче, усе Тобі можливе: віддали від мене цю чашу! Та не що я хочу, а що Ти” [14, 33 - 36]. Можливо, ці сумніви не покидали його й на хресті. Адже пише Матей: „А близько дев'ятої години Ісус скрикнув міцним голосом, вимовляючи: „Елі, Елі, лема савахтані”, – тобто: „Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?” [27, 46].

Ці слова завше завдавали клопоту теологам. Бо ж питається: як Бог може покинути Бога? Найпростіше дійти висновку, що той, хто так каже, не є Богом. Це не суперечить нашим уявленням про Всевишнього та людину. Складніше засумніватися в нашому розумінні Вседержителя. Адже щось же мав на увазі Ісус, кажучи Юді та людям, яких той привів: „Це ваша година, і влада темряви” [Лука 22, 53]. Темрява ж згадується і в уже цитованому пророцтві Ісаї: „Над тими, що живуть у смертній тині, світло засяяло”.

Тлумачення останніх Ісусових слів породило силу-силенну ересей. Зокрема, згідно з гностиками, Ісус – лише пророк, на якого зійшов Дух Божий під час хрещення, і покинув його на хресті. Як то кажуть, справу зроблено, можна йти. Певно, цей дух не читав Канта, який наставляв: ставтеся до людини як до мети, а не як до засобу. Це гностичне тлумачення запозичене й мусульманством: Магомет милостиво проголосив Ісуса пророком, своїм попередником і соратником. І його зрозуміти можна: якщо Бог дозволив розп'яти свого пророка, то на що сподіватися іншим? Так само трактується постать Ісуса й у юдаїзмі: його визнано святим. А ще кажуть, євреї пихаті й не йдуть на компроміс. Найпоследовнішими гностиками виявилися каббалісти: євангельські події повчальні, повчальні в прямому сенсі, бо кожному до снаги творити такі само дива, якщо він сягне ступеня просвітлення, якого сягнув Назаретянин. Ісус, певно, не заперечував би цієї думки. Тільки ось щодо шляху до просвітлення мав би особливий погляд.

Джон Ленон намалював був карикатуру, на якій зобразив розп'ятого Ісуса й кімнатні капці біля хреста. Себто, не все ж Богу з височини хмари рахувати та дива творити, прогулюючися з фанами Галилейською землею, – це Йому як два пальці... З нудьги й на хрест подасися; в житті треба все спробувати, шукаючи гострих відчуттів. Я б погодився з трактуванням образу, запропонованим Леноном, якби не одне якби. Якби не думав про сумніви, які роз'ятрювали душу Сина Людського: „Душа моя смутиться аж до смерті”.

Хотів я дещо сказати в цій статті й про Іванів „Апокаліпсис”. Бо його передрікання останньої битви між драконом і вагітною жінкою дуже вже скидається на ті образи, які ми пов'язуємо з Китаєм і єдиною Європою.

Про все це та про багато іншого хотів писати докладно. Але передумав. „Все это не входит в мой сюжет”. – Є такий рядок у Юрія Левітанського.

Що нам до тих пророцтв?

„Каждый выбирает для себя // женщину, религию, дорогу, // дьяволу служить или пророку – // каждый выбирает для себя”. – Це знову ж таки Левітанський. Кожен сам собі пророк. Хто зі мною погодиться, то це шарлатани, які переймаються нейро-лінгвістичним програмуванням. Я хочу лише сказати, що кожен особисто й ніхто замість нього не вирішує, чи чути йому пророчий голос, чи ж стати каменем у пустельному ландшафті. Янголи можуть захрипнути, пророчі книги зотліти, телефони луснути від дзенькоту — й усе марно. Бо давні мрії забулися. Людина ж тинятиметься й бідкатиметься: життя минає, а найяскравіший спогад – невдале видалення апендикса: ані тобі жінки, яку не соромно показати друзьбанам; ані релігії, за яку солодко прийняти мученицьку смерть; ані дороги, якою згодом мандруватимуть туристи.

Політична участь як феномен політичного життя

Володимир Цвях,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політології
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

Бортніков В. І. *Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.*

Нові ґрунтовні дослідження з проблем демократизації (звичайно, при органічному їх поєднанні з практикою реформування) мають бути покладені в основу стратегії цього процесу, яка б відповідала соціокультурним особливостям української нації і дозволяла якнайповніше реалізовувати її творчий потенціал. Не є винятком і рецензована монографія, яку автор присвятив комплексному вивченню політичної участі як феномена політичного життя, визначального чинника демократичної трансформації українського суспільства. Важливо, що увага в книзі акцентується на малодосліджених аспектах політичної участі як в теоретико-методологічному, так і прикладному аспекті.

У першому розділі книги розглядаються теоретико-методологічні аспекти політичної участі, що дозволило автору науково обґрунтовано підійти до вивчення поведінки українських громадян на різних етапах демократичної трансформації. Вивчення базових характеристик політичної участі як об'єкта політико-соціологічного аналізу дозволило з'ясувати структурно-функціональні та соціокультурні чинники, які детермінують демократичну участь громадян України.

Одним з визначальних факторів демократизації політичної участі є вдосконалення нормативної бази електорального процесу. Саме тому один з підрозділів праці присвячений проблемі вдосконалення виборчого законодавства.

На думку автора, аналіз концептуальних моделей і теорій демократії показує їх історичну обумовленість і залежність від сукупності чинників, які в цілому визначають культуру нації. В книзі стверджується, що в

Україні на різних рівнях і в різний спосіб задіяні елементи колективістського, елітарного, мажоритарного, партиципаторного та поліархичного різновидів демократії. Серед моделей демократії найбільш придатною для України (на найближчу перспективу), переконує автор, є консенсусна демократія, згідно з якою жоден суб'єкт політичних відносин, за яким стоять потужні соціальні сили, не повинен бути повністю виключеним з політичного процесу. В іншому випадку, за браком в українському соціумі високої демократичної політичної культури, суспільству загрожує політична нестабільність.

Окремий розділ книги присвячений аналізу сутності політичної участі в контексті категорій політичної активності, соціологічних понять і термінів. Здійснено її типологію і розкрито чинники, які зумовлюють форми і специфіку політичної поведінки громадян.

Аналіз широкого спектра думок щодо природи політичної участі дозволяє авторові констатувати, що розуміння поняття „політична участь” в умовах демократичної трансформації лише крізь призму публічно-владних відносин є надто вузьким. Правомірною видається точка зору, згідно з якою політична участь – це діяльність, спрямована на задоволення життєвих потреб і розподіл ресурсів у їх широкому розумінні, оскільки демократія як політична категорія має не лише політичну, а й соціальну складову.

В. Бортніков доходить висновку, що політична участь, професійна політична діяльність, політична поведінка – це різні прояви політичної активності, які не слід змішувати, оскільки вони характеризують як її якісні характеристики, форми здійснення, так і ступінь залучення індивіда до політики. Автор пропонує розглядати ці прояви активності крізь призму таких філософських категорій, як „стихийність” і „свідомість”, „якість”, „кількість” та „міра”, що дозволяє на більш високому рівні узагальнення з'ясувати їх природу.

Значну увагу автор приділяє аналізу чинників та умов демократизації політичної участі громадян. Зокрема, характерною рисою політичного режиму в Україні він вважає переважання відносин неопатримоніального типу. Сутність процесу політичного реформування в нашій країні автор характеризує як еволюційну – від „режиму домінуючої влади” (dominant-power politics) до режиму „безплідного плюралізму” (feckless pluralism) (Т. Карозерс). Вихід з цієї неефективної практики автор вбачає у реформуванні політичної системи, сенс якої має зводитися до гармонійного поєднання системи призначень з центру (професіоналів високого класу) і формування громадськістю місцевих органів влади та управління (з відповідним механізмом контролю). Інститут державних адміністрацій, що виник внаслідок боротьби за владні повноваження у трикутнику „Президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів”, гальмує демократичні перетворення і має бути скасований.

Автор, зокрема, акцентує увагу на специфічних умовах формування владної еліти в Україні, її характерних рисах та особливостях. На його переконання, нова політична еліта, яка була б загартована тривалою політичною боротьбою, мала досвід державного управління в умовах політичної свободи і була би здатна мислити категоріями державного, а не егоїстичного вузькопартійного, групового чи приватного інтересу, в країні ще не сформувалася. Ця обставина суттєво гальмує поступ країни до народовладдя.

У спеціальному підрозділі книги здійснюється структурно-функціональний аналіз партійної системи України. Розглядаються типи політичних партій, зокрема, такі, як „народна” і „картельна”. Висвітлюється специфіка утворення партійних систем у посткомуністичних країнах. Автор наголошує на важливості підвищення соціальної ролі українських партій через вдосконалення нормативної бази їх діяльності, забезпечення гендерної рівності тощо.

Предметом особливої уваги автора став аналіз участі українських громадян у парламентських і президентських електоральних циклах 1990-х – 2000-х років. В. Бортніков аргументовано спростовує тезу щодо існування „розколу” в українському суспільстві. Аналіз ідентифікаційних відмінностей громадян України дозволяє констатувати, що факти різного ставлення жителів окремих регіонів до певних цінностей ще не свідчать про розкол між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову чи вектор зовнішньоекономічних зв'язків) „перекриваються” паритетністю (тотожністю) поглядів на іншу проблему (економічні питання, прихильність до певної ідеології чи партії, українська культурна традиція тощо).

Книга В. Бортнікова „Політична участь і демократія: українські реалії” є актуальною, ґрунтовною працею. Та все ж доречно висловити деякі побажання авторові. Так, доцільно було б підсилити соціокультурний аспект політичної участі, дати глибший порівняльний аналіз відмінностей у формах і мотивах політичної участі у регіонах України, приділити більше уваги практичній діяльності професійних спілок в перехідний період. Та, природно, вдосконаленню немає меж, а книга і без того покриває досить широке коло питань і є ґрунтовним дослідженням політичної участі громадян України в умовах демократичного транзиту.

Політична „матриця” громадянського суспільства

Світлана Біла,

доктор наук з державного управління,
головний науковий співробітник
Інституту економіки та прогнозування
НАН України

Зеленько Г. І. Політична „матриця” громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України). – К.: „Знання України”, 2007. – 336 с.

Україна нині переживає затяжну політичну кризу, яка безпосередньо позначається на всіх сферах соціально-економічного життя країни, створює серйозні перешкоди на шляху суспільного розвитку та економічного зростання. Експерти з політології, соціології, державного управління зазначають, що однією з головних передумов для виправлення такої ситуації є консолідація української нації і становлення громадянського суспільства. Ця проблема останнім часом стала предметом палких дискусій на „відкритих ефірах”, традиційно перебуває у центрі уваги засобів масової інформації.

Водночас і досі, внаслідок великої складності, „багаторівневості” та „багатовекторності” цього питання, у вітчизняній гуманітарній (у тому числі й політологічній) літературі немає праць, у яких було б комплексно представлено науково обґрунтовану позицію стосовно шляхів і перспектив становлення громадянського суспільства в Україні.

Тим більше слід вітати вихід друком монографії Галини Зеленько „Політична „матриця” громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України)”. У ній автор логічно, послідовно, з урахуванням світового досвіду і специфіки українських реалій, викладає теоретико-методологічні засади становлення громадянського суспільства, розглядаючи його як невід’ємну складову демократії і соціальної стабільності. На основі інституціонального підходу дається обґрунтована відповідь на актуальні політологічні питання: чим визначається ефективність процесів становлення громадянського суспільства у

постсоціалістичних країнах; які політико-правові інструменти сприяють набуттю постсоціалістичними суспільствами рис громадянського; чому в одних постсоціалістичних країнах суспільства досить швидко набули рис громадянського, тоді як інші „ходять по колу”; якою має бути роль держави у процесах становлення громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах; яке походження (національне чи „імпортоване”) мають інститути громадянського суспільства цих країн? Вперше в науковій літературі, присвяченій цим проблемам, для політологічного прогнозування процесу становлення громадянського суспільства в Україні використано досвід країн Вишеградської групи (Польща, Словаччина, Угорщина і Чехія).

Як цілком правильно зазначає Г. Зеленько, країни Вишеградської групи хоча і успішніші нині, ніж Україна, за сценарієм суспільного розвитку досить схожі на неї з огляду історичних передумов: йдеться про тривалі періоди бездержавності, про їх розвиток у межах імперій та авторитарно-тоталітарних режимів, про недостатній рівень розвитку соціокультурних передумов становлення громадянського суспільства, про подібності конституційних моделей організації влади, геополітичних впливів, проходження фаз процесів демократизації тощо. Вивчення та узагальнення досвіду цих країн дозволить Україні уникнути стандартизованих політичних ризиків і негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті розбалансування форм правління і неврахування загальноцивілізаційних тенденцій становлення демократії. Водночас цей досвід (опосередкований національною специфікою України) сприятиме запозиченню позитивних інституційних змін суспільної системної трансформації на шляху до становлення громадянського суспільства.

В процесі дослідження досвіду політичних трансформацій країн Вишеградської групи та України автор доходить перспективного висновку про наявність певної „політичної матриці” громадянського суспільства у вигляді моделі організації влади (насамперед – форми правління), типу виборчої системи, набору форм політичної участі тощо. Оптимальне поєднання цих інституцій, їх практичне втілення з урахуванням національної специфіки, без сумніву, прискорить розвиток громадянського суспільства в Україні та зрештою сприятиме становленню демократичного державного устрою.

Всі теоретико-методологічні припущення, узагальнення і висновки, що містяться у монографії, мають ґрунтовну емпіричну основу – дані соціологічних досліджень Міжнародної організації виборчих систем (IFES), Євробарометра, фірми Соціс-Гелап, Інституту соціології НАН України; автор широко використовує дані Міністерства статистики, соціологічних служб Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії тощо. В монографії представлено аналіз окремих положень конституцій і нормативно-правових актів країн Вишеградської групи та України, якими

врегульовуються політичні та суспільні відносини, зокрема й форми політичної участі, політичного та громадського контролю.

На високу оцінку, без сумніву, заслуговує комплексний підхід, що простежується у монографії при дослідженні проблем становлення і розвитку громадянського суспільства. У праці детально представлено теоретичний аналіз еволюції категорії „громадянське суспільство”, дається визначення суті і специфіки вживання цього терміна стосовно постсоціалістичних суспільств, обґрунтовується припустимість поєднання стихійних і цілеспрямованих моделей інституціоналізації громадянського суспільства у перехідних суспільствах, а також у суспільствах з розвиненими традиціями демократичного розвитку. Фахівці з історії політології знайдуть для себе корисні студії з дослідження історичних форм суспільної самоорганізації, що сформувалися на територіях нинішніх держав Центрально-Східної Європи, починаючи з XVII століття (початку формування передумов, необхідних для набуття суспільствами рис громадянських) і до кінця 80-х років XX століття, коли відбулася зміна політичного режиму, що уможливило відродження громадянського суспільства як найважливішого інституту демократії.

Поданий у монографії аналіз сформованих у країнах Вишеградської групи конституційних політико-владних моделей, що сприяють набуттю суспільствами рис громадянського, становить інтерес не тільки для політологів, але й для політиків, фахівців з державного управління (у тому числі й вищого рівня). Усвідомлення такого досвіду створює реальне підґрунтя для науково обґрунтованої співпраці всіх рівнів державної служби з інституціями громадянського суспільства, для організації всебічної підтримки розвитку органів місцевого самоврядування як простору, на якому можуть бути сформовані різноманітні форми недержавних громадських ініціатив, демократичні виборчі системи. Саме під впливом цих інституцій відбувається заповнення вакууму між владою і суспільством, стає цілеспрямованою діяльність політичних партій (з метою представництва інтересів певних прошарків населення країни та його соціальних груп, а не інтересів окремих олігархічних структур і кланів).

Без аналізу екзогенних факторів, зокрема впливу глобалізаційних процесів, будь-які дослідження у сфері гуманітарних дисциплін в наш час є неповними. Врахування цього аспекту суспільних трансформаційних перетворень дозволило авторові комплексно висвітлити стимулюючий вплив на процеси становлення інфраструктури громадянського суспільства політичного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію в країнах Вишеградської групи. Г. Зеленько правильно зазначає, що саме політична стратегія розвитку країни в кінцевому підсумку визначає критерії розвитку сучасного громадянського

суспільства, ступінь інтегрованості суспільних інститутів у процеси прийняття політичних рішень, ступінь залучення громадських організацій до діяльності політичних партій і процесів формування ними політичних рішень тощо.

Питання взаємодії влади і суспільства в Україні й досі не вирішені. Це не тільки гальмує становлення громадянського суспільства, розвиток демократії, але й ставить під загрозу національну безпеку країни, її конкурентоспроможність та майбутнє. Саме тому усвідомлення політиками і громадськими діячами ідей, викладених в монографії Г. Зеленько „Політична „матриця” громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України)”, їх практична реалізація через інституціоналізацію влади і суспільства (зокрема шляхом проведення узгодженої, зрозумілої та соціально-зорієнтованої на пересічного громадянина політики) не тільки сприятиме становленню в нашій державі демократії, громадянського суспільства, але й прискорить процеси інтеграції України до європейської спільноти на засадах рівноправного партнерства.

Книжкова полиця

Боротьба з міжнародним тероризмом: Нормативна база / Упоряд.: В. А. Ліпкан. - К.: КНТ, 2007. - 248 с.

Гендерна політика в комітетах Верховної Ради України: практика і перспективи: За матеріалами круглого столу 18 січня 2007 року / Заг. ред. та упоряд.: О. І. Суислової, Е. Р. Рахімкулова; Програма сприяння Парламенту України університету Індіани. - К.: „Заповіт”, 2007. - 70 с.

Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства: Монографія / За заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - К.: ТОВ „Видавництво „Юридична думка”, 2007. - 372 с.

Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи: Монографія. - Х.: Право, 2007. - 240 с.

Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія. - К.: КНТ, 2007. - 204 с.

Свєрґафов П. Б. Конституція України: коментар змін (2004 - 2007). Теоретичні та практичні аспекти: Науково-практичний посібник. - К.: Всеукраїнська асоціація видавців „Правова єдність”, 2007. - 204 с.

Свєрґафова Є. П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід): Монографія. - К.: КНТ, 2007. - 184 с.

Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: Навчальний посібник / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. - Х.: „Право”, 2007. - 280 с.

Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко та ін. - К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2007. - 296 с.

Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Збірник матеріалів міжнародної конференції (м. Косів Івано-Франк. обл., 27 - 30 січня 2007 р.). Вип. 8 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, О. Ф. Андрійко, С. В. Бобровник та ін. - К.: Київ. ун-т права НАН України, 2007. - 256 с.

Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації: Навчальний посібник. - Львів, „Магнолія 2006”, 2007. - 328 с.

Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навчальний посібник / За ред. В. М. Бесчастного. - К.: „Знання”, 2007. - 467 с.

Кулагин В. М. Международная безопасность: Учебное пособие. - М.:

„Аспект Пресс”, 2007. – 318 с.

Леонова А. О. Ефективність державного управління в контексті євроінтеграції України: Навчально-методичний посібник / А. О. Леонова, В. П. Давидова, О. О. Новачук. – К.: „Кондор”, 2007. – 390 с.

Маклаков В. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский Союз, США, Япония, Индия: Учеб. пособие. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 608 с.

Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації: Навч. посібник. – К.: КНТ, 2007. – 532 с.

Неживий О. І. Голодомори в Україні у XX столітті: Навч. посіб. К.: МАУП, 2007. – 326 с.

Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В. та інші. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навч. посіб. / За ред. В. В. Остроухова. – К.: Росава, 2007. – 496 с.

Регіональна влада очима громадянськості: Моніторинг соціально-економічної та політичної ситуації в Харківській області (березень 2006 – березень 2007) / О. С. Мірошник, О. В. Радченко; Український Центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – Х., 2007. – 88 с.

Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право: Підручник. Університетський курс. – К.: КНТ, 2007. – 640 с. – (Міграційні процеси у сучасному світі).

Сідак В. С. Забезпечення інформаційної безпеки в країнах НАТО та ЄС: Навчальний посібник / В. С. Сідак, В. Ю. Артемов. – К.: КНТ, 2007. – 160 с.

Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри: Монографія / В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Г. С. Одінцова та ін. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ „Магістр”, 2007. – 268 с.

Украина в системе международного разделения труда / О. Б. Чернега, Г. В. Гейер, В. С. Белозубенко и др. – Донецк: ДонНУЭТ, 2007. – 357 с.

Фединяк Г. С. Правосуб'єктивність транснаціональних корпорацій у час глобалізаційних процесів (аспекти міжнародного права та міжнародного приватного права): Монографія. – К.: Атіка, 2007. – 200 с.

Фуллер Л. Мораль права. – Пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 308 с.

Червонопиский С. В., Костира А. А., Сироштан В. Г. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 – 15 февраля 1989 гг.) Словарь-справочник. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – К.: Межрегиональный издательский центр „Мединформ”, 2007. – 452 с.

Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право: Учеб. пособ. – К.: ИД „Княгиня Ольга”, 2007. – 416 с.

Перелік статей і матеріалів, опублікованих в журналі „Політичний менеджмент” 2007 року

	№	Стор.
Теорія		
РОМАНЮК Олександр. „Кінець транзитології” чи криза її первинної парадигми?	2	3
Проблеми методології		
АКИМОВ Дмитро. До питання технологізації політичної діяльності в сучасній Україні	6	37
БІШОП Джордж Ф. Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях	1	3
БІШОП Джордж Ф. Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях	5	3
БІШОП Джордж Ф. Ілюзія громадської думки: факт і артефакт в американських опитуваннях	6	22
ЗОЛУХІН Едуард. Політичний маркетинг: багатозначність поняття	5	13
ПЕТРЕНКО Вікторія. Особливості визначення політичної мови	2	16
ПОЛЯНСЬКА Вікторія. Політичний стиль як явище світ-естетики і світ-політики	5	23
ТЕРТИЧКА Валерій. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?	1	10
ТУЛЕНКОВ Микола. Сутність і співвідношення понять „організація”, „самоорганізація” і „управління”	1	24
Актуальні питання політики		
ВИШНЯК Олександр. Від авторитарного президенціалізму до парламентської демократії	3	13
ГОРБАТЕНКО Володимир. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України	3	9
КРЕМЕНЬ Василь, ТКАЧЕНКО Василь. Приреченість на корпоративізм?	6	3
МИХАЛЬЧЕНКО Микола. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді	3	3
Політичні інститути і процеси		
АФОНІН Едуард, РАДЧЕНКО Олександр. Всеваддя політичних партій як загроза демократизації держави	4	48

	№	Стор.
БОРТНИКОВ Валерій. „Розмежування” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення	1	36
БОРТНИКОВ Валерій. Характеристики участі громадян в концептуальних моделях демократії	3	38
ВІННИЧУК Наталія. Типологія політичної опозиції	3	51
ГОРДІЄНКО Михайло. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму	5	46
КІНДРАТЕЦЬ Олена. Форми та умови неконфліктної взаємодії влади і опозиції	6	47
НАГОРНА Лариса. „Війни ідентичностей”: сценарії і ризики	2	47
РУДИЧ Фелікс. Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи	2	25
СИМОНЕНКО Олена. Моделі політичного лідерства в Україні	6	58
ТКАЧЕНКО Василь. Україна: проблеми національної ідентичності	3	19
ТКАЧЕНКО Тетяна. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту	5	40
ТРАВЕРСЕ Олег. Історіографічні аспекти вивчення проблеми політичного лідерства	5	30
ХОЛОД Володимир. Прояви закономірного в плавному і бурхливому плині політики	2	55
ХОЛОД Володимир. Пріоритетні функції політичного лідера	4	55
ШУБІН Сергій. Генезис політичного маркетингу як галузі політичного знання	4	65
Проблеми державотворення		
БЕБИК Валерій, САМОЙЛЕНКО Оксана, ТРАЧ Наталія. „Третя республіка”: державний устрій та ідеологія	4	3
ГЕРАСИМОВА Оксана. Держава та мова в контексті процесів глобалізації	5	99
ДЕГТЕРЕНКО Анастасія. Етнополітичні й цивільні аспекти неконституційності пропорційної системи виборів до місцевих рад	2	77
МЕДВІДЬ Федір. Політико-правові засади концепції національних інтересів України	6	66
ПАВЛОВ Олександр. Сільська територіальна громада як складник політичної системи суспільства	3	60
РАЙКОВСЬКИЙ Броніслав. Політологічний аналіз виборчого процесу	2	68
Національна безпека		
ПОБОЧИЙ Іван. Вплив протистояння політичних сил на формування стратегії національної безпеки	4	41
Форми політичної влади		
ЗЕЛІНСЬКА Марина. Можливі моделі розвитку інституту президентства в Україні	3	69
Громадянське суспільство		
КЛИМЕНКО Олена. „Фабрики думок”: вплив неурядових організацій на політику демократичних держав	2	90

	№	Стор.
МАТВІЙЧУК Тарас. Соціальні реалії в політологічній тематиці	5	92
РОТАР Наталія. Діалогові форми політичної участі громадян: передумови та перспективи становлення в Україні	1	75
СЕРГЄЄВ В'ячеслав. Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій	3	88
ЧУВАРДИНСЬКИЙ Олександр. Групи інтересів у громадянському суспільстві	3	78
Етнополітологія		
БІЛАК Павло. Тайваньський націоналізм: його характер і причини виникнення	2	164
БОЙКО Світлана. Етнократія як суспільно-політичне явище	5	117
ЄВТУХ Володимир. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем	4	14
ЄРМАКОВ Павло. Етнополітичний конфлікт: специфіка його прояву та розв'язання у тоталітарних і демократичних системах	1	100
ЄРМАКОВ Павло. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери	6	89
КОСТИРЕВ Андрій. Ціннісна комунікація як умова консолідації української нації	5	105
КРЕСІНА Ірина. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті	4	31
РОЗУМНИЙ Максим. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців	1	93
Трансформаційні процеси		
АНДРУСІВ Віктор. Нормативний дискурс формування європейської ідентичності	3	135
БОЙКО-БОЙЧУК Лариса. Метод аналогій у соціально-політичних дослідженнях	4	74
ІСКАКОВА Гульнар. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи	3	128
ШАПОВАЛ Євген. Демократичний аудит як метод тестування процесів демократизації	4	83
Інформаційне суспільство		
ГОТУН Андрій. Еволюція процесу виборчих кампаній в мережі Інтернет	3	113
ДУБОВ Дмитро. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій	1	57
КАРТУНОВ Олексій. Ідеї майбутнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона	1	48
САРКІСОВА Катерина. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві	1	66
СІЛЕНКО Алла. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства	3	96

	№	Стор.
Політична культура		
БОРТНИКОВ Валерій. Соціокультурний вимір політичної участі	5	76
ДЕНИСЮК Світлана. Гендерні аспекти формування іміджу політичного лідера	2	106
ЗОЛІН Андрій. Політична субкультура як частина загальної культури суспільства	6	74
ЗУБРО Тетяна. Інтерпретаційний підхід в концепціях політичної культури	2	100
КАРНАУХ Анна. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді	6	82
ПОДМАЗКО Євген. Концептуальні підстави політичної культури як наукової теорії	1	108
ПРОСКУРІНА Олена. Політико-культурний вимір Донбаського регіону	1	127
ХИЛЬКО Максим. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей	1	115
Патологія		
ВОЙТКІВ Валентин. Парти́йна система України: етапи становлення та їх особливості	2	114
МЕРКОТАН Катерина. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України	3	147
Політичний дискурс		
ГАНЖУРОВ Юрій. Імплементация законодавства України як комунікативний процес	1	136
ПЕТРЕНКО Вікторія. Політична мова як предмет наукового дослідження	5	60
ТРУХАЧОВ Олександр. Принцип зворотного зв'язку в українській політичній комунікації	5	69
Вибірчі технології		
НАЛЬОТОВ Андрій. Вибірчі технології як чинник впливу на масову свідомість	5	126
ШПОРТЬКО Оксана. Особливості політичної реклами як комунікативного процесу	6	96
Соціальні відносини		
ДАВИДЕНКО Віталій. Соціальний діалог у формуванні політики Міжнародної організації праці	1	151
Політичне прогнозування		
ВАЩЕНКО Костянтин. Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу	1	165
Держава і церква		
ПЕРЕВЕЗІЙ Віталій. Новий закон про свободу совісті – засіб подолання чи загострення релігійної напруги?	3	160

	№	Стор.
Україна і світ		
СТОЄЦЬКИЙ Сергій. Торговельно-економічне співробітництво України з Польщею після приєднання Польщі до ЄС	4	93
Геополітика		
ПИРОЖЕНКО Віктор. Євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів	2	123
СОКОЛОВ В'ячеслав, СОКОЛОВ Андрій. Зовнішня політика лейбористів: власний курс чи продовження політики торі?	2	137
ШУЛЬГА Марина. Геополітичні виміри української євроінтеграції в уявленнях російських науковців	5	138
ШУЛЬГА Марина. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки	6	106
Аспекти глобалізації		
СІРИЙ Сергій. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації	2	144
Регіональна інтеграція		
БАРАНОВСЬКИЙ Фелікс. Європа у пошуках ідентичності: висновки для України	4	103
БАРАНОВСЬКИЙ Фелікс. Чинники та мотиви європейської інтеграції України	6	115
ДУБОВ Дмитро. „М'яка” десуверенізація країн-членів Європейського Союзу	5	148
Зарубіжний досвід		
АВДОШИН Ігор. Адміністративно-правовий режим діяльності військових аташе на території держав акредитації	5	160
ДУДКО Ірина. Реформування розвідувальної організації США	4	133
НАСІМОВА Гульнар. Конфліктний потенціал виборів і технології його врегулювання в Казахстані	4	125
ШВЕДА Юрій. Референдум як політичний інститут в умовах сучасної демократії	4	112
Міжнародний тероризм		
ГУЦАЛО Марія. Деякі теоретичні аспекти побудови сучасної антитерористичної парадигми	2	155
ГУЦАЛО Марія. Процеси глобалізації і деякі чинники ескалації терористичних проявів	6	125
Ісламський фактор		
ОСТРОУХОВ Володимир, ЛІКАРЕНКО Олег, ПЕТРИК Валентин. Ісламістський релігійний екстремізм та ваххабізм	6	133

	№	Стор.
Сторінки політичної історії		
ГАЗІЗОВ Михайло. Доба Хмельниччини в політичній оцінці Григорія Грабянки	4	143
КАРМАЗІНА Марія, КАЛЬЯН Сергій. Ресурсний потенціал єврейської общини (1850 – 1870 роки)	4	153
КАФАРСЬКИЙ Володимир. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства	3	170
КУТАШЕВ Ігор. Політичні погляди гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського	1	173
КУТАШЕВ Ігор. Політичні ідеї періоду становлення Козацької держави	2	176
РИБАК Андрій. Концепції формування органів державної влади у політичній думці ОУН(м) 1940 – 1950-х років	6	143
Постаті		
БЕВЗ Тетяна. Політика як наука в рецепції Олександра Строніна	5	170
Рефлексії		
БУШАНСЬКИЙ Валентин. Есей про мрії та пророцтва	6	156
Актуальні видання		
БІЛА Світлана. Політична „матриця” громадянського суспільства	6	170
ВАСИЛЕНКО Світлана, ВАСИЛЕНКО Микола. Сільські території як об’єкт управління	2	187
ГОРБАТЕНКО Володимир, МАЙБОРОДА Олександр. Проблематика етнополітичної царини людського буття	4	173
ЗІНЧЕНКО Алла. Державна молодіжна політика: історія формування, проблеми, перспективи	1	185
КОЧУБЕЙ Лариса. Комунікативна природа ціннісних ідей парламентаризму	5	181
ПАХАРЄВ Анатолій. Ідеї державності у працях українських мислителів кінця XVI – середини XVIII століття	5	184
СТЬОПІН Анатолій. Важливий чинник розбудови незалежної України	3	192
ЦВІХ Володимир. Політична участь як феномен політичного життя	6	167

Вийшов у світ № 6 (26) журналу „Соціальна психологія”

Останній цьогорічний випуск часопису відкривається публікацією чергового нарису члена-кореспондента АПН України Г. Балла із започаткованої ним серії „Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті”.

Окремим проблемам методології психологічних наук присвячені статті кандидата психологічних наук В. Медінцева „Внутрішній соціум індивіда: суб’єктно-діалогічний підхід” і кандидата психологічних наук В. Климчука та психолога-консультанта психолого-консультативної групи „Системні дослідження” Я. Мойсієнка „Життєвий шлях особистості: принцип біографічного дослідження”.

В розділі „Політична психологія” розміщено статті наукового співробітника Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України І. Білоконя „Моральна складова громадянської спрямованості” і кандидата філософських наук В. Туренко „Український організований націоналізм в координатах етноментальних характеристик українства”.

Як зазвичай, журнал значну увагу приділяє проблемам психології особистості. У відповідному розділі оприлюднюються статті кандидата психологічних наук Ю. Лановенко „Життєва і професійна криза: проблема переживання”, аспіранта Таврійського національного університету ім. В. Вернадського Л. Кулик „Особливості моральних суджень і психологічна адаптація особистості” та викладача Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем’янчука І. Берези „Особливості емоційного сприйняття в умовах суспільних перетворень”.

З інших публікацій варто відзначити статті кандидата психологічних наук О. Дроздова „Феномен третирування у школі: шляхи вирішення проблеми”, кандидата психологічних наук Г. Дьяконова „Діалогічні дослідження батьківсько-дитячих відносин”, кандидата психологічних наук Н. Бастун „Педагогіка тренування як засіб соціалізації осіб з інтелектуальною недостатністю”.

Наступний номер журналу вийде в січні 2008 року.